

175

समदर्शी

मार्च - मे 2021

SAMDARSHI

175

मार्च - मे 2021

समदर्शी

SAMDARSHI

ਸਾਲ 36 ਅੰਕ 175 : ਮਾਰਚ-ਚੂਨ, 2021

ਸਮਦਰਸ਼ੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਾ ਦੇ ਮਾਮੂਲ ਰਸਾਲਾ

ਪ੍ਰਧਾਨ
ਮਨੀਸ ਸਿਸੋਦੀਆ
ਮੰਤਰ-ਪ੍ਰਧਾਨ
ਹਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਬੱਲੀ

ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਗਾਰੰਡਰ ਹੁਮਾਰ
ਉੱਪ-ਸੰਪਾਦਕ
ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ

ਸੰਪਦਕੀ ਦਫਤਰ ਦਾ ਪਤਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਇੰਡੀਆ

ਡੀ. ਡੀ. ਏ. ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਸੈਟਰ, ਸਦਰ ਥਾਨਾ ਰੋਡ, ਪਹਾੜ ਗੰਜ, ਨਵੀ ਇੰਡੀਆ-110055

ਫੋਨ : 011-23616243, 23616265, 23615979

Punjabi Academy, Delhi
DDA Community Centre,
Sadar Thana Road, Paharganj, New Delhi-110055

E-mail : samdarshi.punjabi@gmail.com

Visit our Website at : <http://www.punjabiacademydelhi.com>

ISSN : 2581-3986

© ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤ ਲਈ ਲੇਪਕ, ਅਨੁਵਾਦਕ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗੀਤੀ-ਨੀਤੀ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਸੰਪਦਕੀ ਮੰਡਲ ਜਾਂ ਸੰਪਦਕ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।

ਮੁੱਲ	:	25 ਰੁਪਏ
ਸਲਲਾ ਚੰਦਾ	:	150 ਰੁਪਏ
ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੇ ਯੂਰਪ	:	30 ਪੈਸ਼
ਅਮਰੀਕਾ, ਐਨੈਡਾ, ਮਿਡਲ ਈਸਟ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼	:	60 ਡਾਲਰ
ਚੰਦਾ "ਸਕੱਤਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ" ਦੇ ਨਾ ਤੇ ਭੋਲੀ।		

Send the Subscription in the name of "Secretary, Punjabi Academy".

ਟਾਈਟਲ

ਮਨੁੱਦਰ ਸਿੰਘ

ਲੇਖਰ ਟਾਈਪ ਸੈਟਿੰਗ

ਸੁਖਜਿਦਰ ਸਿੰਘ

Samdarshi :

Bi-monthly journal of Punjabi Literature published by Punjabi Academy, Delhi, Motia Khan, Paharganj, New Delhi - 110055, India

ਸਮਦਰਸੀ :

ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਇੰਡੀਆ, ਮੌਤੀਆ ਖਾਲ, ਪਹਾੜ ਗੰਜ, ਨਵੀ ਇੰਡੀਆ-55 ਭਾਰਤ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੰਜਾਬੀ
ਸਹਿਤ ਦਾ ਦੇਸ਼ਮਾਰਕ ਰਸਾਲਾ।

ਸਮਦਰਸ਼ੀ

ਸਾਲ 36 ਅੰਕ 175 : ਮਈ-ਜੂਨ, 2021

ਅਪਣੇ ਵੱਲੋ /
ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਕਵੀ / ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੌਂਕੀ
ਕਵਿਤਾਵਾਂ

ਦੀਪਕ ਚਰਨਾਰਥਲ
ਹਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਾਈਰ

ਡਾ. ਮਨਸਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	: ਭਗਤ-ਬਾਣੀ : ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ
ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	: ਪੜ੍ਹਨਾ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਲੇਖਕ ਲਈ - ਸਵਰਨਜੀਤ ਸਹੀ
ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	: ਬਹੁਮਿਤ ਚੋਹਾਨ : ਆਪੁਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਗਜ਼ਲਗੇਹ
ਜੋਗੇ ਭੈਗਲ	: ਛੇਦ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਸਾਨੂ ਜੇ
ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਕੌਰ ਪਾਹਵਾ	: ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਾਰੀ-ਸਿੰਘ
ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ	: ਅੱਜ ਦੇ ਦੋਰ ਵਿਚ ਗਹੁੰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
ਮੂਲ : ਸੁਧਾ ਚਿਮ ਢੀਗਰਾ ਅਨੁ : ਪ੍ਰੇ ਨਵੀਨ ਸੰਗੀਤ ਸਿੰਘ	: ਵਸੂਲੀ (ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਅਮਰੀਕੀ ਹਿੰਦੀ ਕਹਾਣੀ)
ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ	: ਸਾਰੀ ਪਾਲ ਸਮੇਦਰਾ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦਿਸਪਲੀ
ਡਾ. ਤੇਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	: ਬਹੁ-ਜੂਪੀਆ ਲੋਕ ਨਾਟ ਵੈਨਰੀ ਦੀ ਲੇਕਪਾਰਾਈ ਅਧਿਐਨ

ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ	: ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ - ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ
ਡਾ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ	: ਉਪਰਾ ਆਦਮੀ : ਮਹੱਤੀ ਹੋਏ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਅਤੇ ਸਥਾਪਤੀ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ
ਰੰਵਲਦੀਪ ਕੌਰ	: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਐਂਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨਾ
ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬੇਟੀ	: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬੁਹਿਮੰਡ- ਮੂਲਕ ਚੇਤਨਾ

ਸ਼ਸ਼ੀ ਪਾਲ ਸਮੁੰਦਰਾ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੱਠਨ ਦੇ ਉਭਾਰ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਕਿ ਅਰਤ ਬਾਰੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਮਰਦਾਵੀ ਸੇਚ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਰਦਾਵੀ ਸੇਚ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੇ ਅਰਤ ਨੂੰ ਭਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਜੈਂ ਲਿੰਗ ਵਜੋਂ ਪੰਨਿਆਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਲੋਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਲਿੰਗ ਆਪਾਰਿਤ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਨੇ ਅਰਤ ਦੀ ਇਸ ਦੁਸੇਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੱਤਾ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਾਹਿਤਕ ਤੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਰਤ ਨੂੰ ਸਿਆਦਾਤ ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲਗਭਗ 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਅੰਦਰ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਬੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਆਲੋਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਜੋਂ ਵਿਚਾਰਿਅਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਆਂਤ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾਠ ਨੂੰ ਲਵੀ ਲੇਖ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਟੈਂਸਟ ਨੂੰ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਬਾਰੇ ਪੂਰਬ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਰਦਾਵੇ ਸ਼ਿਦਾਕੰਢ ਦੀ ਵਿਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ/ਲੇਖਕਾ, ਮਰਦਾਵੀ ਜਾਂ ਪਿਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬੋਲ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਮਵਿਖ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਬੋਲ ਵੀ ਸਿਰਜ ਰਹੀ ਹੈ ? ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਰੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਡਲ ਪੇਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਥੰਜ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਅਸਤੀਕਾ ਵਸਦੀ ਪੇਸ਼ਾਵੀ ਕਵਿਤੀ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਆਪਾਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ਸ਼ੀ ਪਾਲ ਸਮੁੰਦਰਾ ਦੀ ਕਾਵਿ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ 'ਬੋਗਲਿਲਾ' ਦੇ ਵਸਤਰ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਸੇ 1992 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਗੀ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਉਲਟ ਰਿਸਤਿਆਂ ਦੇ ਤਾਣੇ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਹੋਈ।

ਇਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾ ਵੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਦੁਇਂਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਤਕਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਦਿਖਾਵਟੀ, ਫੇਕੇ ਰਿਸਤਿਆਂ ਦੇ ਦੰਤ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੌਚ ਦੀ ਆਜਾਦ ਉਡਾਣ ਦਾ ਤੌਮਚਕਾਰੀ ਅਨੁਭਵ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕਾਹਿੰ ਪੁਸਤਕ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਇਲ ਹੈ ਜੋ 2011 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਾਹਿੰ-ਮੈਂ ਪਿਤਰਜੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਤੁਕ ਨਾਲ ਬੈਂਡੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸਮਾਂ ਦੇ ਹਰ ਸਿਆਸੀ ਪੈਤੜੇ ਤੇ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨਿਠਿਤ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜੀਨੀ ਕਾਹਿੰ ਪੁਸਤਕ 'ਮੜਕਾਫਾ ਸਾਇਟੀ' ਹੈ ਜੋ 2015 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਾਹਿੰ-ਮੈਂ ਦੀ ਇਕਮਕਤਾ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੱਚ ਦੇ ਰੱਤਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਢੂਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਦੇ ਰਹਿਮ 'ਤੇ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਨਿਡਰਤਾ ਤੇ ਬੇਥਕਾਰੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਤਾਂ ਤੇ ਸਿਵਿਲ ਦਾ ਆਦਰਸ ਸੱਚ ਕਰ ਵਿਧਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਿਛਲੇਗ ਬਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਰਹ ਆਪ ਬਣ ਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਿਵਿਲ ਨੂੰ ਤਰਜ਼ੀਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸਦਾ ਤੋਂ ਚੱਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਸਮਝੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਕਦੇ ਪਿਟਣਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬੀਸਾਈਕਲ ਦਾ ਆਪਣੀ ਸਾਡਤ ਹੈ ਕੇ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਹਾਂ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਸਸ਼ੀ ਸਮੰਦਰਾ ਦੀ ਕਾਹਿੰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਬਲਕਿ ਸਸ਼ੀ ਸਮੰਦਰਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕਾਹਿੰਕ ਚਰਿਤਰ, ਇਕ ਨਿਸਚਿਤ ਕੁਮ ਵਿਚ ਵਿਗਸਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅੰਦਰਲਾ ਅੰਤ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੂਬਦਾ ਤੇ ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਥਦ ਪ੍ਰਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਾਰੀਵਾਚੀ ਨਕਲੀਏ ਤੇ ਇਕ ਅੰਤ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅਨ੍ਤੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤ ਦੇ ਅਵਚੇਨ ਨੂੰ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਬਾਣੇ ਰਾਹੀਂ ਬਿਬਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਸ਼ੀ ਸਮੰਦਰਾ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਪਿਤਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਦਮਨ ਤੇ ਸੌਸ਼ਣ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ, ਸਸ਼ੀ ਨਾਰੀ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਇਲ ਪੁਸਤਕ ਇਕ ਅਜਿਤੀ ਕਾਹਿੰ ਮੈਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਿਤਰੀ ਦਮਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਹਿੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਦਮ ਤੌਰੀਂ ਜਾ ਰਹੀ ਪਿੱਤਰ ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਬੁੱਖਾਰ ਦਮਨ ਦੇ 'ਹੱਕ' ਦਾ ਸਕਤੀਸਾਲੀ ਤੁਪ ਬਿਬਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਮ ਭਾਰੀ ਅੰਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕੁਠਿਤ ਪਿਤਰਜੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੀਮਟੀ-ਪਲਦੀ, ਵੱਡੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਨ ਹੋ ਉਠਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਹੋਦ ਨੂੰ ਸਰਮਿੰਦਰੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ:

ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ....

ਦਮੇ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਮੇਰਾ ਬਾਪ

ਮੈਜ਼ ਤੇ ਬੈਠਾ

ਪ੍ਰੂਅਧਾਰ ਸਿਗਰੇਟ ਪੀਦਾ

ਬਿਨ ਚੁਨੌਰਿ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ

ਉਲਗ ਕੇ ਪੈਦਾ

ਮਾਂ ਭੈਣ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹੈ।¹

ਇਕ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੇਪਕਾ ਨੇ ਕੇਵਲ ਮਰਦ ਦੀ ਸੌਂਤਾ ਦੇ ਅਮਲ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਇਕ ਮਨੋਰੰਗ ਵਸਤੂ ਜਾ ਐਸ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਤੱਕ ਘੜੀਸਿਖਿਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਅਮਲ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤ ਦੀ ਆਤਮ ਹੋਏ ਉਤੇ ਪੈਂਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵੀ ਛੁੰਪੇ ਕਟਾਪਸ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤੀਗਾ ਹੈ। ਉਸ ਮੁਤਾਬਕ ਲੜਕੀ ਲਈ ਘਰ ਤੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮ ਪਿਤਰਕੀ ਸੌਂਤ ਵਿਚ ਢਲੇਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

ਦਾਹਿਲੀਜ਼ ਪਾਰ ਮੈਂ ਪੈਰ ਹਾਲੇ ਰੱਖਿਆ ਹੀ ਸੀ

ਸੂਜ਼ ਦੀ ਕਿਰਨ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮੇਥਾ ਹਾਲੇ ਛੂਹਿਆ ਹੀ ਸੀ

ਕਿ ਮਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾ ਕੀਤਾ

ਬਾਪ ਨੇ ਤਿਉੜੀ ਪਾਈ

ਤੇ ਮੇਰੇ ਹੋਰ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਧੱਥੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ

ਪਰਿ ਬਾਹਰ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ

ਕਿਸੇ ਮੁੜੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਤੱਕਣਾ

ਥੇ-ਵਾਹ, ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਹੱਸਣਾ

ਏਪਰ-ਉਪਰ ਗੱਲੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣਾ

ਤੇ ਢੂਜੇ ਘਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ

ਇਕ ਢਕੀ-ਲੁਪੋਟੀ ਪੇਟਲੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ।²

ਜਾਸੀ ਸਮੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਡਿਵਾਂ ਸਿਮੰਠ ਦੇ ਬੂਡਾ ਦੇ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਥਨ 'ਕੋਈ ਜੋਦਿਆਂ ਹੀ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਬਲਕਿ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ', ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੰਡਿਵਾਂ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਔਰਤ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬੁਝ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਮ ਘੜੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਔਰਤ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੌਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਲਿਆਚੀ ਇਕਾਈ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ ਇਹਾਂ ਨਿਯਮ ਦਾ ਸਥਕ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੁਦਰਤੀ ਹੋਏ ਦੇ ਵਿਹੱਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਪਿਤਰਸੰਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹਰ ਵਾਰ ਦਬਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਪਣੇ ਭੁਦਰਤੀ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਨ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਬੋਲ ਕੇ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ:

ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ,

'ਪੀਓ, ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹੀਏ

ਏਸੇ ਵਿਚ ਭਲਾਈ ਹੈ । ”³

ਹੋ ਪਾਪਾ, ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਸੈਟੂੰ
ਕਿ ਚੰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ
ਕਮਿਤੀਆਂ ਅੰਦਰ
ਕੰਧਾਂ ਪਿੱਛੇ
ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ⁴

ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਨੈੱਟ ਪਿਤਰੀ ਸੌਤਾ ਦੇ ਸਾਮੰਦਰ, ਇਕ ਆਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ ਵਜੋਂ ਵੀ
ਆਪਣਾ ਤੁਆਰੂਹ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਬੀ ਹੋ ਕੇ ਉੱਡਣ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਪਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਦਰ
ਲਈ ਬਣੇ ਤਰਕੀਣ ਸਮਾਜ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤੇ ਇਹਨੂੰ ਮੁਤਾਬਕ ਨਹੀਂ
ਚਲਦੀ। ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਸਰੀਰ ਜਨਮ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬੁਦਹੀ ਚੋਖਿਤਾਏ ਵਿਚ ਵਿਚਰਿਆਂ
ਬਣੇ ਅਵਾਜਾ ਤੇ ਬਾਬੀ ਕਿਰਦਰ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੀ ਇਸ
ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਇਹ ਸਿੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਤਾਂ 'ਤੇ ਸਿੰਦਰੀ ਜਿਦਿਆਂ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ:

ਮੇਰਾ ਜਨਮ
ਜੁਆਰ ਥੇਤ
ਅਵਾਜਾ ਗਲੀਆਂ
ਤੇ ਇਕ ਬਾਬੀ ਸੁਫਨਾ
ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਦੀ ਉਪਜ ਸਾ
ਮਾਂ ਕੌਂਥੇ
ਹੱਡ-ਮਾਸ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਜੇਹੀ ਸਾ
ਪਰ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਹੋਇਆ।⁵

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਿਨਾ ਚਿਰ
ਇੱਜ ਬੁਦ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਕਰਨਾ ਏ
ਤੇ ਦੂਸਿਆਂ ਲਈ ਜੀਣਾ ਏ
ਡਰ ਹੈ ਸੈਟੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਏ
ਮੈਂ ਉੱਡ ਜਾਣਾ ਤੋਤਿਆਂ ਨਾਲ
ਦੂਰ ਅੰਘਾਂ ਦੇ ਬਾਬੀ ਮਾਏ, ਉੱਡੀ ਤੋਤਿਆਂ ਦੀ ਭਾਰ।⁶
ਪਿੰਡਰ ਸੌਤਾ ਦੁਆਰਾ ਅੰਦਰ ਦੇ ਅੰਤਰਮਨ ਵਿਚਲੀਆਂ ਬੁਦਰਤੀ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ

ਸਮਜਕ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਾਂ ਦਾ ਇਜ਼ਹਗਰ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤੜੜਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਅਖਿਰੋਂ ਦਮਨਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਰਨਜੀਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਈ ਹੋਈ ਇਸ ਦੇ ਉਤੇ ਰੋਹ ਭਰੀ ਭਾਸਾ ਵਿਚ ਬੇਪਰਵਾਹ, ਨਿੱਡਰ ਤੇ ਬੇਥਾਕ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੁਦਰਤੀ ਬਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਉਤੇ ਪਹਿਜ਼ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਬੋਗਲਵਿਲਾ ਦੇ ਵਸਤੁਤ 'ਕਾਵਿ ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਦਰਸ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਿੱਤਾ 'ਇੱਜਤ' ਵਿਚ ਉਹ ਪਿੱਤਰਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੁਆਰਾ ਭੁਜੀਆਂ ਲਈ ਰਾਖਵੇ 'ਇੱਜਤ' ਵਰਗੀ ਸਥਾਨ ਦੀ ਵੀ ਨਿਧੇਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਛੂੰਘੇ ਕਟਾਪਖ ਰਾਹੀਂ ਬਿਖਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਇੱਜਤ' ਨਾਂ ਦੀ ਛੁਡਤੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਤੌਤ ਕੇ ਠਿਠਿਆਰੇ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਪਕੜੇ ਖਾ ਕੇ ਘਰ ਆਉਣਾ ਵਧੇਰੇ ਸਮੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਹੇ। ਇਸ ਤ੍ਰ੍ਯਾਂ ਉਹ ਹਰ ਤ੍ਰ੍ਯਾਂ ਦੇ ਦਮਨ ਉਤੇ ਇਤਰਜ਼ ਜਤਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ:

ਛੁੱਲਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਮੈਂ
ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਮੈਂ
ਪੈਂਡੀਆਂ ਦੀ ਉਡਾਣ ਮੈਂ
ਹਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮੇਜ ਮੈਂ
ਚਿਤੁਤਰ ਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਇੱਜਤ ਤੇ ਸਗਫਤ ਦੀ ਬਹੁਤੀ
ਮੈਨੂੰ ਖਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ
ਮੈਂ ਉਹ ਛੂੰਘੂ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਖੁਆ
ਅਕੈਪ ਹੋ ਗਈ
ਉਹ ਦੰਦ ਪੀਸਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ⁷

ਪਿੱਤਰਮੱਤਾ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਰਦ ਨੇ ਅੰਰਤ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਦ ਅਤੇ ਹਸਸੀ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਤੇ ਹੋਂਦੇ ਵੱਧ ਘਟਾ ਕੇ ਪੋਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਇਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਪਿਛਿ ਲੁਕੀ ਮਰਦ ਰਨਜੀਤੀ ਤੇ ਕਟਾਪਖ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਪੂਰਨ ਇਨਸਾਨੀ ਤੁਲਥਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਣ ਆਪ ਹਿਮਤੀ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਉਸ ਅੰਰਤ ਨੂੰ
ਚਿੜੀ, ਵੇਸਵਾ, ਦੇਵੀ, ਗਾਂ ਤੇ ਸੁਲਹੇ ਦੀ ਲਾਟ ਬਣਾਇਆ
ਹੁਣ ਅੰਰਤ ਨੇ
ਆਪ ਇਨਸਾਨ ਬਣਨਾ ਹੈ।⁸

ਭੜੀ ਨੂੰ ਆਖੋ ਏਨਾ ਤੇਜ਼ ਨਾ ਚੱਲੋ

ਕਿ ਉਹ ਮਰਦ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਜਾਵੇ
 ਉਹਨੇ ਤਾਂ ਮਰਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਨਾ ਏ
 ਭੜੀ ਨੂੰ ਆਖੋ, ਏਨਾ ਨਾ ਸਿੱਖੇ-ਸਾਮੜੇ
 ਕਿ ਉਹ ਭਰਾ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਵੇ
 ਫੇਰ “ਿੱਗੀ ਪਿੱਛੇ ਮੱਤ” ਵਾਲੀ ਕੌਣ ਬਹੁੰ?⁹

ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚਲੀ ਕਾਵਿ-ਮੈਂਬਰ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਭਰਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬੇਪਰਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਦ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਐਰਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਅਗਿਆਤ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋੜ ਵੱਧ ਪਏ ਡਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਥਾ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ ਟਿਆਂਕਿ ਸੋਚ ਵੀ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਹ ਐਰਤ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਡੇਗਣ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਡਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਸਮਝ ਕੇ ਐਰਤ ਲਈ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੇਵਤਾ ਜਾਂ ਰੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਲੈਲੇਦਾ ਹੈ:

ਜੇ ਮੈਂ “ਤ੍ਰਿਆ ਚਿਤੁਰ” ਨਾਗੀ ਹਾਂ
 ਤੇ ਤੂੰ ਸਿੱਧਾ ਸਾਦਾ ਭੋਲਾ ਧੋਗੜ ਬੰਦਾ
 ਤਾਂ ਇਜ਼ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ ?
 ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਹ ਲੁੱਟ
 ਮੈਨੂੰ ਨਥਾਵੇਂ ਸੁੱਟ
 ਖੁਦ ਰੱਖ ਦੇ ਤੁਖਤ ‘ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠਾ ?¹⁰

ਸਸੀ ਸਮੈਂਦਰਾ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਏਨਾ ਹੱਕ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ’ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸਮਜ਼ ਵਿਚ ਨਾਗੀ ਦੀ ਮੁਕੰਬਿਲ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਨਿੱਤ ਦਿਨ ਐਰਤ ਨਾਲ ਵਾਪਰਤੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਰੀਆਂ, ਉਸ ਦੇ ਸਹੈ-ਮਾਣ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਡਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਗਰਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਧਿਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਦ ਨੂੰ ਹਰ ਵਰਤਾਰੇ ਲਈ ਮੁਜਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਚਿਨ੍ਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੱਤਰੀ ਸਮਾਜ, ਐਰਤ ਦਾ ਪੱਖ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਬਕੇ ਤੂੰਧੇ ਕਟਾਖਸ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਐਰਤ ਦੇ ਅਤੁਰਮਨ ਉਤੇ ਮਰਦਾਵੇਂ ਸਮਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵਿਵਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਪਾਈਆਂ ਤੂੰਘੀਆਂ ਝੀਟਾਂ ਦਾ ਖਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਇੰਦੇ ਅਣਗਿਲਤ ਹੱਕ ਜਿਵੇਂ ਰਾਹ ਚਲਦੀ ਐਰਤ ਨਾਲ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਸਰੀਰਕ ਛੇੜਖਾਲੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾਨਿੱਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਬੂਜੁਦ ਕੇਵੀਂ ਵਿਰੋਧ ਜਾਂ ਮਿਕਾਇਤ ਲਾ ਕਰਨ ਬਾਬੇ, ਅੱਪਾਂ ਚੁਕਾ ਕੇ ਤੈਪਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸਾਊਂ ਬੀਵੀਂ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣ ਬਾਬੇ, ਪਿੱਚੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਚ ਭਰਵਾਂ ਤੋਂ ਹਿੱਸਾ ਮੰਗਣ ਦੀ ਜੁੱਗਨਤ ਨਾ ਕਰਨ ਬਾਬੇ, ਧੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਕਬੂਲਣ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਜੀਮਣ ਦਾ ਵਾਦਾ ਕਰਨ ਬਾਬੇ, ਪਤੀ ਦੀ ਕੁੱਟ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸਹਿ ਕੇ ਕੋਈ ਸਿਕਾਇਤ ਨਾ ਕਰਨ ਬਾਬੇ, ਪੁੱਛਣ ‘ਤੇ ਮੁੱਕਰ ਜਾਣ ਬਾਬੇ ਆਇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਾਊਂ ਬੀਵੀਂ ਬਣਨ ਦਾ ਹੱਕ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਏਨੇ ਹੱਕ ਮਿਲਣ ‘ਤੇ ਵੀ ਜੇ

ਉਹ ਨਖਸ ਹੈ ਤਾਂ ਯਕੀਨ ਉਹ ਮੁਰਖ ਹੈ। ਐਰਤ ਦੇ ਦਮਨ ਲਈ ਕੋਈ ਗੈਰ ਪਿਰ ਨਹੀਂ
ਬਲਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਹ ਜਿਤਾਉਣ ਵਾਲੀ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪੰਤਵਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾ
ਸਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ ਜੁਲੇ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਐਰਤ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਮਾਨਸਿਕ ਸਰਤੀ ਨਹੀਂ
ਜੁਟਾ ਸਹੀ ਤੇ ਉਸ ਕੇਲ ਗੱਡੇ ਟੇਕਣ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਰਹ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਉਸ
ਦੀ ਹੋਈ/ਤੁਸਥੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸਥਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਸੁਰ
ਕਾਫ਼ੀ ਨੀਵੀਂ ਰਹੀ ਹੈ।

ਏਨਾ ਹੱਕ ਹੈ ਉਹਨੂੰ ਕਿ
ਜਦ ਕੋਈ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਪੱਧਾ ਮਾਰੇ
ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਢੂਕੋ ਪਾਸੇ ਕਰ ਲਵੇ
ਤੇ ਸੁਕਰ ਕਰੋ ਕਿਸੇ ਉਹਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਨਾ।
ਏਨਾ ਹੱਕ ਹੈ ਉਹਨੂੰ ਕਿ
ਜਦ ਕੋਈ ਕੁਹਣੀ ਮਾਰੇ ਜਾਂ, ਚੁੰਡੀ ਵੱਡੇ
ਤਾਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਸਹੀ ਲਵੇ ਕਿਉਂਕਿ,
“ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ‘ਚ ਹੀ ਇੱਜਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

ਏਨਾ ਹੱਕ ਹੈ ਉਹਨੂੰ ਕਿ ਪੀ ਜੀਮਣ 'ਤੇ
ਆਪਣਾ ਦੌਸ਼ ਕਬੂਲ ਕਰੋ
ਤੇ ਮੰਡਾ ਜੀਮਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕਰੋ।
ਏਨਾ ਹੱਕ ਹੈ ਉਹਨੂੰ ਕਿ ਖਾਵੰਦ ਹੱਕ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ
ਹਾਏ ਨਾ ਆਖੋ ਹੈਥੂ ਪੀ ਜਾਵੇ
ਤੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਵੀ ਮੁੱਕਰ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ,
ਇਹ ਇਕ “ਚੰਗੀ ਐਰਤ” ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਲੀ ਹੈ।
ਏਨੇ ਹੱਕ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਵੀ ਜੇ ਨਾ-ਖਸ ਹੈ ਉਹ
ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਬੜੀ ਮੂਰਖ ਹੈ ਉਹ।
ਸਾਮੀ ਸਮੰਦਰਾ ਨਾਨੀ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸੋਸਣ ਦਾ ਮੱਖ ਕਾਰਨ
ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਚੋ ਇਹ ਮਤ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਐਰਤ ਇਸ ਮਰਦ
ਸਮਜ਼ ਦੀ ਰਾਜਲੀਤੀ ਦੀਆਂ ਗੁੱਝੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਘਟਾ ਕੇ ਦਰਸਾਈ

ਸਥਿਰੀ ਨੂੰ ਤਰਕ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਟਿਨਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਉਹ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਰ ਗਤੀਵਿਧੀ ਵਿਚ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਗਈ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਪਿਛੇ ਲੁਕੀ ਅਗਿਆਤ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਪਵੇਗਾ:

ਇਕ ਖੁਸ਼ਗ
ਇਕ ਮੁਡੇ ਨੂੰ ਲੋਤੀ ਦਿੰਦਾ
ਨੌਚ ਰਿਹਾ ਏ, ਗਾ ਰਿਹਾ ਏ
ਘੋਰੇ 'ਚ ਖਲੋਤੀ ਇਕ ਕੜੀ
ਇਹ ਸਭ ਵੇਹੜੀ-ਹੱਸ ਰਹੀ ਏ।
ਅਨਿਆਂ ਸਹਿੰਦੀ ਵੀ ਉਹ ਇਹਦਾ
ਹਾਲੇ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ।
ਤੇ ਜਦ ਸਮਝੇਗੀ ਤਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ
ਕਿਸਤ ਨਾਲ ਸਮਝੇਤਾ ਕਰਦੀ
ਆਪਣਾ ਹੀਣਾ ਹੋਣਾ ਮੌਨ ਲਏਗੀ
ਤੇ ਜਾ, ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ
ਹਰ ਕੜੀ ਤੇ ਅੰਰਤ 'ਤੇ
ਹੁੰਦੇ ਚੁਲ੍ਹਮ ਦਾ ਗਲਾ ਪੰਟਣ ਦੀ
ਤਜ਼ਵੀਜ਼ ਕਰੇਗੀ।¹²

ਸਸੀ ਸਮੰਦਰਾ ਮਿੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਨਾਹੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਿੱਥਾਂ ਦੀ ਭੁਲਨਾ ਸਮਕਾਲ ਨਾਲ ਕਰਕੇ, ਇਸਨੂੰ ਪੁਲਚ-ਪੁਲਤ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਅੰਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਮਰਦਾਵੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੁਵੱਲੇ ਰਵੱਦੀਏ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟਿਨਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖਿਆਸ ਵਿਚ ਅੰਰਤ ਦੇ ਸਿਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਨੀਕ ਬਿਹਾ ਸਿਆ ਹੈ, ਵਿਵਹਾਰਕ ਸਮਕਾਲ ਵਿਚ ਅੰਰਤ ਦੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਤੀ ਮਰਦਾਵੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰੀਆ ਨਿਸ਼ਨ ਤੇ ਨਾਹੀ ਵਿੱਗੇਹੀ ਹੋ ਨਿਭੜਦਾ ਹੈ:

ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਮਾਪਿਆਂ
ਪਰ ਜਿਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਗੋਰਾਂ
ਜਟਾਂ ਧਾਰੀ
ਨਗਾ ਧਾਰੀ
ਸਾਨ੍ਹ ਸਵਾਰ
ਭੇਗੀ ਸਾਧ ਨੂੰ ਵਿਅਹੁਣ ਦੀ।

ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਮਾਪਿਆਂ
 ਪਰ ਜਿਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਰਾਂ
 ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਦੇ
 ਸਾਈ ਜਿਹੀ ਸਿੰਦਰਗੀ ਜਿਉਂਦੇ
 ਸਾਇਕਲ ਸਵਾਰ
 ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹੁਣ ਦੀ।
 ਵਿਆਹੁਤਾ ਹੋ ਕੇ
 ਪ੍ਰਸ਼ਨੀਕ ਪਾਰਵਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੌਰਾਂ
 ਵਿਆਹੁਤਾ ਹੋ ਕੇ
 ਬਦਚਲਨ ਤੇ ਮੂਰਖ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਰਾਂ।¹³

ਮਰਦਾਵੀ ਸੌਂਤਾ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੇਰਤ ਨੂੰ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ
 ਜਕੜ ਕੇ ਬੱਖਣ ਵਿਚ ਮਰਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦੁਖਿੱਤੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਲਗਣਾਂ
 ਵਿਚ ਰੋਬ ਕੇ ਐਂਡ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਾ ਸਿਰਜਿਗ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਚੂਜੇ ਪਾਸੇ
 ਮਰਦ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਲਗਣਾ ਨੂੰ ਤੱਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵੀ ਸਿੰਦੂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮੱਤ
 ਸਿਰਜਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭੇਗ ਕਰਨ ਲਈ ਘਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ
 ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਬੁਝ ਹੋਰ ਤੱਤਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੱਤਨ ਦੀ
 ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੀ ਨਾ ਪੈਂਦੀ:

ਮੈਂ ਮਰਿਆਦਾ ਸੰਗ ਬੰਨੀ ਹੋਈ
 ਪੇਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪਟੀਨੀ ਹੋਈ
 ਕੰਧਾਂ ਢਿਲੇ ਛੱਕੀ ਹੋਈ
 ਨੂੰ ਇਸ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾ ਗਿਆਂ
 ਜੋਗੀਆ ਵੇ ਜੋਗੀਆ...¹⁴

ਮੁੜੀਥ ਬਲਲਰ ਦਾ ਅਪਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਜੈਡਰ ਟਾਖਲ' ਵਿਚ ਇਕ ਕਥਨ ਦਰਜ ਹੈ ਜਿਸ
 ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਤੱਥ ਉਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ
 ਇਸਾਗ ਮਾਤਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਕਠਰ ਪੁਲਿਤ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਬੱਥ ਕੇ ਅਪਦੀ
 ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜੈਡਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ
 ਦੀ ਸਹੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਇਸੇ ਅਦਾਕਾਰੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਾਡੀਆਂ
 ਪਛਾਣਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਆਸੀਂ ਕਿਸ ਜੈਡਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੁੜੀਥ ਬਟਲਰ
 ਜੈਡਰ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਤੁਰਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਮੰਨੀ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਇਕ
 ਚੂਜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵਿਰਚਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਅੇਰਤ

ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸੁਝਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਤੁਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਬਚੀ ਬਚਾਈ ਸਥਾਪਤ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਇਸ ਕਾਹਿਂ ਵਿਚਲੀ ਕਾਹਿਂ-ਮੈਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਬੁਤ ਸਾਰੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਕ ਸਥਾਪਿਤ ਜੈਡਰ ਜਾਂ ਨਸਲ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਬਲਕਿ ਉਹ ਬੁਦ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸਾਡਾ ਯਿਸਾ ਮੌਜੂਦੀ ਹੈ:

ਮਸਾਂ ਪੰਜ ਕੁ ਛੁੱਟ ਹੈ ਕੈਂਦ ਮੇਗ
ਤੇ ਇਹ ਆਲੂਬੁਖਾਰੇ ਦਾ ਬੂਟਾ
ਹੈ ਮੈਥੋ ਤਿੱਗਣਾ।
ਮਾਡੀਆਂ ਸਕਲਾਂ ਹੋਰ
ਆਕਾਰ ਹੋਰ
ਨਸਲਾਂ ਹੋਰ।
ਇਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਚੁਟਕੀ ਚੁੱਕ ਸੌਚਦੀ ਹਾ;
ਮਾਡੀ ਇਕੇ ਮਾਂ ਹੈ
ਇਕੇ ਹੋਦ
ਤੇ ਸਾਂਝੀਆਂ ਲੋੜਾਂ...
ਕੀ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਇਹ ਆਕਾਰ
ਸਕਲਾਂ ਤੇ ਨਸਲਾਂ ਦਾ? 15

ਮਰਦਾਵੇਂ ਨੌਤੰਕ ਵਿਧਾਨ ਵਾਲੇ ਸਮਜ਼ ਵਿਚ ਮਰਦ ਹੀ ਐਰੋਤ ਨੂੰ ਭਾਸਾ ਅਤੇ ਵਿਲਵਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਮਰਦਾਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਐਰੋਤ ਦੀ ਹੋਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭੁੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਾਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਸਾ ਦੀ ਇਸ ਸਿਆਸਤ ਤਹਿਤ ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਮਹੱਥ ਵਿਚ ਵੀ ਵੰਡੀਆਂ ਤੇ ਵਿਡਕਰੇ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਸਮ੍ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲੀ ਕਾਹਿਂ-ਮੈਂ, ਭਾਸਾ ਜ਼ਰੀਏ ਸਥਾਪਤ ਦਿਹਨਾ ਪਛਾਣਾ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਹੋਦ-ਮੂਲਕ ਸਵੈ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚ ਰੁਗਵਾਟ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਹੋਦ ਨੂੰ ਮਰਦਾਵੀ ਭਾਸਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਾਹਿਂ-ਮੈਂ ਦਾ ਅਵਚੇਨ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਜ਼ਰੀਏ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਭਾਸਾ ਰਾਹੀਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਤੇ ਕੈਣ ਹਾਂ ਮੈ ?
ਇਹ ਜੇ ਲੇਬਲ ਹੈ ਦੇਸ, ਪ੍ਰਾਂਤ ਤੇ ਜੈਡਰ ਦਾ
ਕੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਲੇਬਲ ਕਿਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ ?

ਇਹ ਇਹ ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿਚ ਵਹਿ ਗਈ ਹਾਂ ?

ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੌਂਗ, ਉਨਾਂ ਹੀ ਉਲੜਦੀ ਹਾਂ।

ਕਿੰਨਾ ਸੌਖਾ ਹੈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਸੇਚਣਾ :

ਭੱਡੂ, ਭੁੱਤੇ, ਕਾਂ, ਵਿਉਪਾਰ,

ਪਲੇਟੋ ਤੇ ਸੈਪਨਹਾਰ

ਪਰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੇਚਿਇਆਂ

ਕਿੰਨਾ ਉਲੜ ਗਈ ਹਾਂ ਮੈ

ਜੇ ਸੈਨ੍ਹੁ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਹੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ

ਤਾਂ ਢੂਨਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਜਾਣਾ ? ਕੀ ਕਹਾਂ ?¹⁶

ਸਾਰੀ ਸਮੰਦਰਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਅੰਨਤ ਦੇ ਅਵਚੇਨ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਭੁਦਰਤੀ ਥਿਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤਲਾਓਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਭੁਡੀ ਦੇ ਅਵਚੇਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭੁਦਰਤੀ ਅਜਾਈ ਨਾਲ ਮਾਣਨ ਦੀ ਇੰਡਾ ਦੀ ਤਹਿ ਥੱਲੇ, ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਭੰਗ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਵਿਕਸਤ ਹੋਏ ਅਪਰਾਧ ਥੋਪ ਦੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ, ਪੀੜਾ ਮੈਝੂਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਭੁਦਰਤੀ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਭੰਡ ਕੇ ਇਹ ਸਮਾਜ ਉਸ ਦੇ ਸਮੈਭਾਣ ਅਤੇ ਮਨੋਬਲ ਨੂੰ ਕਦੰ ਕੁਲਲ ਦਾਏਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੰਤਚੇਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਦੇ ਉਲੜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਇਕ ਅੰਨਤ ਦੇ ਗੋਮਾਸ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਅਸਿਥੀ ਆਜਾਈ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਭੰਦੀ ਭਾਸਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਮਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਭਰ ਦੇਣ ਤੇ ਵੀ ਗੁਜੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁਦਰਤੀ ਇੰਡਾਵਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਵਟ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਦੁੱਖਿਤੀ ਵਿਚ ਪੀੜਤ ਤੇ ਪਰੋਸਾਨੀ ਹੋਚਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਮਿਨੋ ਵਿਚ, ਮਹਿਥੂ ਸੰਗ ਬੈਠੀ ਮੀਤਾ

ਸਮੀਂ ਤੇ ਸਰਮੀਲਾ ਦੀ ਸੋਵੀ ਬਣ

ਕਸਮੀਰ ਵਿਚ ਗੋਮਾਸ ਰਚਾ

ਜਦੁ ਬਾਹਰ ਅਉਦੀ ਹੈ

ਤਾਂ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ

ਮਨ ਭੁੱਥਦਾ ਹੈ

ਸਾਇਕਲ ਤੇ ਸਵਾਰ, ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਉਹ ਘਰ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ।¹⁷

ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਫੜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ

ਉਹਦੀ ਸੀਓਂਗ ਦੇਖਣ ਦੀ ਚੇਰੀ-ਯਾਰੀ

ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਫਿਰ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬਾਰਗਤ ਭਾਰੀ;
... 'ਆਹ ਚੰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।'
... 'ਸੀਸਾ' ਦੇਖਣ ਤੇ ਸਿਵਾ ਤੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ?'
... 'ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਬਦਲੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।'
... 'ਕੀਹੁੰਦੀ ਦਿਖੇਠੀਆਂ ਬਣ ਬਣ ਕੇ ਤੂੰ ?'
... 'ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਜਨਮ ਦੀ ਕੰਜ਼ਤੀ ਹੈ।'
... 'ਹੁਣ ਰੱਖ ਦੇ ਸੀਸਾ, ਬਹੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲਗ ਗਈ ਹੈ।'
ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਬਾਣ ਤੇ ਅਪਾਨ ਸਹਿਦੀ
ਭੱਜ ਕੇ ਓਹ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ
ਤੇ ਹੋਝੂਆਂ ਵਿਚ ਭੱਥ ਭੱਥ ਕੇ ਰੱਦੀ
ਲਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਸਭ ਕੱਲ ਤੇ ਕਰੀਮਾ
ਸਰਬੀ, ਲਾਲੀ ਤੇ ਰੀਝਾਂ
ਤੇ ਮੂੰਪੇ ਮੂੰਹ ਜਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗੀ
ਪੰਡਿਆਂ ਬੰਧੀ ਸੀ ਰੋਦੀ ਰਹਿੰਦੀ
ਖਰਥ ਭੁੜੀ!!!¹⁸

ਸਾਰੀ ਸਮੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਾਂ-ਪੀ ਦਾ ਯਿਸਤਾ ਤਣਾਓਗਸਤ ਹੈ। ਕਾਫਿ-
ਮੈਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਹੇਧ ਝੱਲਣਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਉਹ ਮਹਤਾ ਨਾਨੀਥ
ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹਰ ਪੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਂ ਪਿਤਰਕੀ ਪੁਰੀ ਪੁਰੀ ਦੀ ਇਕ ਪਿਰ
ਵੀ ਹੈ, ਇਕ ਪੀ ਨੂੰ ਪਿਤਰਕੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਥਕ ਪਕੂਉਣ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸ਼ਿਸ਼ਵਾਈ ਤੋਂ
ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਾਂ ਪੀ ਉਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੱਖ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਜ਼ਕ ਮਰਿਆਦਾ ਤੋਂ
ਬਹਰ ਹੋ ਕੇ ਮਨਮਾਲੀਆਂ ਕਰਨ ਤੇ ਰੱਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਦਾ ਪੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਥਕੀ ਵਾਲਾ ਰਵੰਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦੇ ਨਿੱਧੇ ਰਿਸਤੇ ਦੀ ਮਹਿਕ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਸਤੇ ਦੀ ਮਿਲਾਸ ਘਟਣ ਨਾਲ ਪੀ ਦੀ
ਆਤਮਾ ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਖਤਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ। ਜਿਸ
ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਕਿਵਸ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਪੈਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸਾ ਲਈ ਹੀਨ-ਭਾਵਨਾ
ਦੀ ਸਿਕਾਰ ਹੋਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ;

ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸਾਮ ਕੱਤਦੀ ਹੈ ਚਰਖਾ ਮਾਂ
ਫਿਕਰਾਂ ਦਾ, ਡਰ ਦਾ, ਤੇ ਲਾਚਾਰੀ ਦਾ।
ਸੇਚਦੀ ਹੈ ਮਾਂ, ਇਹ ਕੋਈ ਜਾਫੁਗਰਨੀ ਪੀ ਹੈ ਉਹਦੀ
ਜੋ ਦਿਨ-ਦਿਹਾਤੇ ਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸੰਨ੍ਹਾਂ

ਤੇ ਬੰਦ ਬਾਵੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ¹⁹

ਪੁੱਪ ਹਨੌਰੀ ਰਾਤ ਹੈ
 ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਸੁੱਤੀ ਹਾਂ
 ਇਕ ਚੁੜੇਲੇਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੈਥੇ ਬੇਹ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
 ਕੋਣ ਸੀ ਉਹ ਇੰਨੀ ਡਰਾਵਣੀ ਐਰਤਮਾ?
 ਉਹ ਤੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਕਦੀ,ਮਾ?
 ਜਾਂ, ਕੀ ਉਹ ਤੂੰ ਹੀ ਸੀ ! ! ! ? ? ?
 ਉਸ ਰਾਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ
 ਮੈਂ ਮਾਂ ਵਿਹੂੜੀ ਹੈ ਗਈ ਸਾਂ²⁰

ਸਸੀ ਸਮੈਂਦਰਾ ਬੜੀ ਬੇਥਕੀ ਨਾਲ ਐਰਤ ਪ੍ਰੀ ਮਰਦ ਦੀ ਰੋਗੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਐਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆਂ ਉਹ ਇਸ ਰੋਗੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਵੱਧ ਪਿੱਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਮਤ ਉਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਮਰਦ ਦੀ ਰੋਗੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੁਰਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਦੇ ਤਕ ਐਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਇਕ ਮਸ਼ਾਲ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਮਰਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਤੀ ਵਿਹੋਗੀ ਚਿਹਨ ਦਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਐਰਤ ਕੋਲ ਮਰਦ ਸਮਜ਼ ਤੋਂ ਐਰਤ ਸਾਜ਼ ਦੇਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਜ਼ਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਜਰਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਵੱਧ ਰਚਨਾਤਮਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਆਪ ਬਾਰੇ ਅਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੇਚ ਬਾਰੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਐਰਤ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਵਿਲਾਸ ਦੀ ਵਸਤ ਸਮਝਣ ਵਿਚੋਂ ਮਰਦ ਦੀ ਰੋਗੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਜਾਹਿਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਐਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਰਦ ਦੀ ਰੋਗੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚੋਂ ਭੇਗੀ ਵਸਤ ਵਜੋਂ ਲੁਪਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਛੂਪੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਤੇ ਅਸਿਥ ਉਹ ਮਰਦ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤੇ ਬਹੀਰ ਆਪਣੇ ਆਤਮ-ਵਿਸਵਾਸ ਦੇ ਨਾਲੁ-ਨਾਲੁ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਵਿਚਾਰਕ ਤੌਰੁਸਤੀ ਰਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਬੱਸ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਮੈਂ
 ਐਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸਾਂ
 ਦੁਆਲੇ ਬੈਠੇ ਮਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ
 ਭੁਲ ਉਲੜੇ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਸਨ
 ਸਰਾਰਤ ਸੀ।
 ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਲਾ, ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਹੱਥ ਟਿਕਾਂਦਾ
 ਮੇਰੀ ਛਾਡੀ ਵੱਲ ਕੂਹਣੀ ਫੈਲਾਈ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਆਗਲੀ ਸਿਟ ਤੇ ਬੈਠੇ ਇਕ ਹੁੰਡੀ
ਖੋਰੇ ਅਚਾਨਕ, ਲਕਵਾ ਗੀ ਮਾਰ ਗਿਆ ਸੀ
ਪਿੰਠ 'ਤੇ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਅੰਖਾਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ
ਨਾ ਚਿਹਰਾ ਹਿੱਲੇ
ਨਾ ਅੱਖਾਂ ਝਮੱਕਣ
ਹਾਏ ਵਿਚਾਰਾ ਰੇਗੀ ਬੰਦਾ!
ਮੈਂ ਅੰਰੇਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੋਚਦੀ
ਮਰਦ ਦੀ ਰੋਗੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ
ਦੇ ਇਲਾਜ ਦਾ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਈ।²¹

(ਬਸ ਦਾ ਸਫਰ)
ਇਕ ਸਾਨੂੰ ਜਿਹਾ
ਮੇਰੇ ਮੇਡੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ
ਮੈਂ ਹੋਰ ਪਵੇ
ਉਹ ਹੋਰ ਉਤੇ
ਮੈਂ ਹੋਰ ਪਵੇ
ਉਹ ਹੋਰ ਉਤੇ
ਸਬਰ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਪਰ ਯੋਗਰਾਹੀ ਦੀ ?²²

ਸਾਰੀ ਸਮੁੰਦਰਾ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਮਰਦ ਦੇ ਖਾਵੰਦ ਰੂਪ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਅਮੰਤੁਸਟ ਹੈ,
ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਿਤਰਕੀ ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਾਵੰਦ ਬਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਮਰਦ ਵਿਚ
ਪਿਤਰਕੀ ਧੌਸ ਤੇ ਦਾਬੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਰਦ ਦਾ ਦੌਸਤ ਤੇ ਮਹਿਥੁਥ
ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਬਹੁਤ ਭੁਬਸੂਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣਾ ਅਸਲ ਖਾਵੰਦ, ਬੁਹ ਦੀ
ਅਪਣੀ ਚੋਣ ਹੁੰਦੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਰਵਾਇਤੀ ਖਾਵੰਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਪਿਤਰਕੀ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਘੜ੍ਹੇ
ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਇਸ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲੇ ਰਿਸਤੇ ਵਿਚ ਉਪਜੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਹੁੰਦੇ ਬੜੇ ਕਾਵਿਕ
ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪਤੀ ਨੂੰ ਹਿਟਲਰ ਤੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਹਿਟਲਰ ਦੇ ਬਣਾਏ
ਕਨਸਨਟ੍ਰੋਸਨ ਕੈਪ ਵਿਚ ਕੈਦ ਇਕ ਯਹੂਦੀ ਅੰਰੇਤ ਦੇ ਬਿਥ ਰਾਹੀਂ ਅੰਜ ਦੀ ਅੰਰਤ ਦੀ ਸਹਿਯੋਗੀ
ਨੂੰ ਉਧਾੜਦੀ ਹੈ:-

ਗੜ ਖਾਵੰਦ ਦੀ ਭੁਸੀ ਲਈ

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਲਾਜ ਨੂੰ ਚੁੱਕ
ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲਿਟਾਇਆ
ਤੇ ਆਪ
ਬਾਹਰ ਖਾਮੇਸ਼ ਖਲੋਤੇ ਤੁੱਖਾਂ ਗਲੁ ਲੱਗ
ਰੌਦੀ ਰਹੀ, ਰੌਦੀ ਰਹੀ।²³

ਜਦ ਉਹ ਦੇਸਤ ਬਣਿਆ
ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਸੀ
ਜਦ ਉਹ ਮੰਹੇਬੂਬ ਬਣਿਆ
ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਸੇਹਣਾ ਤੇ ਫਿੱਧਾ ਸੀ
ਜਦ ਉਹ ਖਾਵੰਦ ਬਣਿਆ
ਤਾਂ ਸਭ ਬਦਲ ਗਿਆ
ਉਹ ਹਿਟਲਰ ਬਣ ਗਿਆ
ਤੇ ਉਹ ਉਹਦੇ ਕਨਸਨਾਕੇਸ਼ ਕੈਪ ਵਿਚ
ਇਕ ਯਹੂਦੀ ਔਰਤ²⁴

ਸਾਰੀ ਸਮੰਦਰਾ ਦੀ ਕਾਇ-ਮੈਂ ਪਿਤਰੂ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਰਦ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਚਾਲ ਨੂੰ
ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਆਪਣੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਾਸਾ ਅਤੇ ਗੜੀਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ
ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਭਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਤਹੀਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕੇਵਲ
ਕਿੰਨਾ ਵਿਤਰੇ ਦਾ ਹੀ ਸਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਹ ਜਾਤ, ਰੰਗ, ਨਸਲ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਅਧਾਰ
ਤੇ ਵੀ ਪਰਤ ਦਰ ਪਰਤ ਨਿਲਨ ਦਰਜੇ ਤੇ ਰੌਂਧੀ ਸਾਂਚੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੇਸਣ
ਨੂੰ ਝੱਲਦੀ ਹੈ। ਅਸਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ;

“ਮੈਂ ਮਾਝੇ ਦੀ ਸੱਤੀ ਤੇ ਰੰਗ ਮੇਰਾ ਸਿਉ ਵਰਗਾ..
ਸੁਣ, ਘਰ ਬੇਤਦੀ ਗਏ, ਰੁਕ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ।
ਨਾ ਉਹ ਸੱਤੀ
ਤੇ ਨਾ ਉਹਦਾ ਰੰਗ ਸੀ ਸਿਉ ਵਰਗਾ।
ਲੱਗਾ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮੁਲਕ ਵਿਚ
ਬਿਗਾਣੀ ਹੋਵੇ।²⁵

ਸਾਰੀ ਸਮੰਦਰਾ ਦੀ ਕਾਇ-ਮੈਂ ਸੀਵਨ ਦੇ ਖਿੜਾਓ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨਿਰਮੂਲ
ਸਮਾਜਕ ਰਿਸਤਿਆਂ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਿਸਤੇ ਇਕ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਦ ਨੂੰ ਕਈ

ਤਨ੍ਹੁ ਦੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਡੀਆਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਣੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੈ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਉਸਤ ਭਰ 'ਚੰਗੀ ਐਰਤ' ਬਣੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ ਮੈਂ ਅਸਿਥੇ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਜ਼ਰੀ ਦੇਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸੱਚੀ ਮੁਕਤੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਇਹ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ
ਜਦੁ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸਤ ਤੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰ
ਆਪਣੇ ਸਲਾਮਾਨਿਤ ਰਿਸਤਿਆਂ ਦੇ ਕੈਲੰਡਰ ਵਿਚੋਂ
ਕੱਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਂ
ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ
ਨੱਚ ਸਕਦੇ ਹੋ ਉਹ ਨਾਚ
ਜੀਹੁੰ ਵਤ੍ਥਿਆਂ ਤੋਂ ਨੱਚਣ ਲਈ
ਤੁਹਾਡੀ ਰੂਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ
ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਲਈ
ਤੁਸੀਂ ਨੌਜੇ ਨਹੀਂ ਸਹ। ²⁶

ਸਸੀ ਸਮੁੰਦਰਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਾਤੀ ਦਿੰਸਤੀ ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਇਕ ਬੋਸੀ ਐਰਤ ਦਾ ਸਿੱਖ ਉੱਡਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਪਕੈਪਰਕ ਪਿਤਰੀ ਸਮਜ਼ ਦੇ ਦਾਖੇ ਹੋਣ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਨੇ ਚੁਆਨੀ ਵੇਲੇ ਪਿਤਰੀ ਪ੍ਰਥਮ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਵੈ ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ ਪਿਤਰੀ ਦਾਖੇ ਤੋਂ ਧੋਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਐਰਤ ਨੂੰ ਐਰਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਿਲੇ ਦੁੱਧਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਾਣੀਕੀ ਵਿਚ ਹੈਛਾਇਆ, ਸਮੀਖਿਆ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਜਾਦ ਰਵੱਣੀਏ ਕਾਰਨ, ਮਨਸਿਕ ਪੀਕ ਨੂੰ ਝੱਲਣਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਿਥੇ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਤੇ ਉਠ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਥੇਡਿਕਰੀ ਨਾਲ ਸਿੰਦਰੀ ਸਿਓਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਾਚੀ ਦਾ ਸਾਥ ਹੋਪਸਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਜੋ ਉਸ ਉਤੇ ਰਹਿਆ ਕਰੇ। ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਰੱਖਿਮ ਦੇ ਮੁਹੱਤਜ਼ ਬਣਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਵੈ ਭਰੇਮਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਸਵੈ ਤਾਕਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾ ਹੋਣਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਪੂਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਹਰ ਸੈਅ ਵਿਚੋਂ ਉਜ਼ਾਨ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਾਜ਼ੋਰ ਜਾ ਇੱਕੱਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਬਹੁਤ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਤੋਂ ਤੁਰਦਿਆਂ ਸਿਓਣਾ ਸਿੱਖਣਾ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭਦਰਤ ਵਿਚ ਇਕਮਿਕ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤ ਸਹਿਜਤਾ ਹਾਸਲ ਹੋ ਸਕੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ

1. ਸਸੀ ਸਮੁੰਦਰਾ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਇਲ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਪਿਆਣਾ, 2011, ਪੰਨਾ 45

2. -ਉਠੀ, ਪੰਨਾ 85
3. -ਉਠੀ, ਪੰਨਾ 66
4. -ਉਠੀ, ਪੰਨਾ 92
5. ਸਸੀ ਸਮੁੰਦਰਾ, ਬੇਗਨਾਵਿਲਾ ਦੇ ਵਸਤਰ ,ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼,ਇੰਡੀਆ 1992, ਪੰਨਾ 16
6. ੩. ਸੜਕਛਾਪ ਸਾਈਰੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2015, ਪੰਨਾ 70
7. ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਇਲ, ਪੰਨਾ 78
8. ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਇਲ, ਪੰਨਾ 90
9. -ਉਠੀ ,ਪੰਨਾ 102
10. ਬੇਗਨਾਵਿਲਾ ਦੇ ਵਸਤਰ, ਪੰਨਾ 15
11. ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਇਲ, ਪੰਨਾ 133
12. -ਉਠੀ , ਪੰਨਾ 93
13. -ਉਠੀ ,ਪੰਨਾ 108
14. ਸੜਕਛਾਪ ਸਾਈਰੀ, ਪੰਨਾ 76
15. ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਇਲ, ਪੰਨਾ 60
16. ਸੜਕਛਾਪ ਸਾਈਰੀ,ਪੰਨਾ 81
17. ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਇਲ, ਪੰਨਾ 135
18. ਸੜਕਛਾਪ ਸਾਈਰੀ, ਪੰਨਾ 86
19. ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਇਲ, ਪੰਨਾ 16
20. -ਉਠੀ, ਪੰਨਾ 119
21. -ਉਠੀ, ਪੰਨਾ 10
22. ਬੇਗਨਾਵਿਲਾ ਦੇ ਵਸਤਰ, ਪੰਨਾ 14
23. -ਉਠੀ, ਪੰਨਾ 33
24. -ਉਠੀ, ਪੰਨਾ 35
25. ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਇਲ, ਪੰਨਾ 83
26. ਬੇਗਨਾਵਿਲਾ ਦੇ ਵਸਤਰ, ਪੰਨਾ 45

□ □ □

ਅੰਬੀ

ਪ੍ਰਭਾਤ

ਅਨੁਵਾਦ: ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ
ਚਿੱਤਰ: ਪੀਰਜ ਸੋਮਵਾਸੀ

ਨਹਿਰੂ ਬਾਲ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ

ਅੰਬੀ

ਪ੍ਰਭਾਤ

ਅਨੁਵਾਦ: ਡਾ. ਰਮਨੀ ਬਾਲਾ

ਚਿੱਤਰ: ਪੀਰਜ ਸੋਮਵਾਸੀ

9 ਤੋਂ 11 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ

ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰੱਸਟ, ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਉਥਾਨ ਅਤੇ
ਪੜ੍ਹਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੰਤਰ ਲਈ ਸੰਨ 1957 ਵਿਚ ਭਾਰਤ
ਸਰਕਾਰ (ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਮਾਨਵ ਸੰਸਾਧਨ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲਾ)
ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਟਰੱਸਟ ਦੁਆਰਾ ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਮੇਤ 30 ਤੋਂ
ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ
ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਪਹਿਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ISBN 978-81-237-9026-8

2019 (ਸੱਕ ਸੰਮਤ 1941)

ਮੂਲ © ਪ੍ਰਭਾਤ, 2017

ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ © ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰੱਸਟ, ਇੰਡੀਆ

Amiya (*Hindi Original*)

Ambi (*Punjabi*)

₹ 60.00

ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰੱਸਟ, ਇੰਡੀਆ
ਨਹਿਰੂ ਭਵਨ, 5 ਇੰਸਟੀਚਿਊਨਲ ਏਰੀਆ, ਫੇਜ਼-II
ਵਸੰਤ ਕੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110070 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ।

www.nbtindia.gov.in

ਤਤਕਰਾ

1. ਅੰਬੀ	4
2. ਅੰਬੀ ਨੇ ਲਿਖੇ ਉਲਟ-ਭਾਵੀ ਸ਼ਬਦ	7
3. ਅੰਬੀ ਤੀਜੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ	11
4. ਅੰਬੀ ਦੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਉੱਤੇ ਗੱਲਬਾਤ	14
5. ਅੰਬੀ ਵੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਡਿੜਕਾਂ ਪੈਣਗੀਆਂ	17
6. ਅੰਬੀ ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡ	20
7. ਅੰਬੀ ਅਤੇ ਕੀੜੇ-ਮਕੌੜਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਬੁੱਢੀ	23
8. ਅੰਬੀ, ਸਾਬਣਦਾਨੀ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਧੋਣ ਵਾਲਾ ਬੁਰਸ਼	26
9. ਅੰਬੀ ਦਾ ਲਾਲ ਸਾਇਕਲ	30

ਪ੍ਰਭਾਤ- ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਕਰੌਲੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰਾਇਸਨਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜਨਮ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੁੰਤਰ ਕਾਰਜ। 'ਅਪਨੋ ਮੈਂ ਨਾ ਰਹਿ ਪਾਨੇ ਕਾ ਗੀਤ' (ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਿਹ) ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ। ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਗੀਤ, ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੀਹ ਤੋਂ ਵੀਂ ਵਧੇਰੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ। ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਸੰਗ੍ਰਿਹ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀਕਰਣ 'ਚ ਰੁਚੀ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਵੀਹ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ, ਯੁਵਾ ਕਵਿਤਾ ਸਮਾਂ ਸਨਮਾਨ, 2012, ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਪੁਰਸਕਾਰ, 2010 ਪੀਰਜ ਸੌਮਵਾਸੀ ਨੇ ਲਖਨਊ ਤੋਂ ਐਮ.ਐਫ.ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਓਹ ਸੁੰਤਰ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹਨ।

Ambi (*Punjabi*)

ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰੱਸਟ, ਇੰਡੀਆ

₹ 60.00

ISBN 9789123790260

9 789123 790268

19201737

ਗੋਸਟਿ

(ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਰੈਫਰੀਡ ਜਰਨਲ)

ਅੰਕ ਸੱਤਵਾਂ

ਅਕਤੂਬਰ 2019 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2020

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ

ਪ੍ਰੋ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)

ਸੰਪਾਦਕ

ਪ੍ਰੋ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ (ਡਾ.)

ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਗੋਸਟਿ

(ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਰੈਫਰੀਡ ਜਨਰਲ)

ਅੰਕ ਸੱਤਵਾਂ

ਅਕਤੂਬਰ-ਮਾਰਚ 2019

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ

ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ

ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ

ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਤਤਕਰਾ

1.	ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਨਮਾ ਦਾ ਉਦੈ ਅਤੇ ਫਿਲਮ 'ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ'	1
	ਡਾ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ		
2.	ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਡਾ. ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਦਾ ਗਜ਼ਲ-ਚਿੰਤਨ : ਇਕ ਸੰਵਾਦ	10
	ਮੈਟੀ		
3.	ਡਾ. ਕੁਲਵੀਰ ਗੋਜਰਾ	ਪੰਜਾਬੀ ਸਫਰਨਾਮਾ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਬਿੰਬ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ	17
4.	ਡਾ. ਅਥਨੀਸ ਕੌਰ	ਜਸਥੀਰ ਮੰਡ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ 'ਬੋਲ ਮਰਦਾਨਿਆ' ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਰਥਕਤਾ	26
5.	ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਲੇਕਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਧਾਵਾਂ ਦੀ ਰੰਗਮੰਚੀ	30
		ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ: ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਲੇਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਆਸ	
6.	ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ	ਦੇਸ਼ ਵੱਡ ਬਾਰੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ(ਪੰਜਾਬੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ)	39
7.	ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ	ਡਾ. ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ	53
8.	ਡਾ. ਸਿਰਜਨੀਤ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੇ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਾਪਾਨੀ ਕਾਵਿ-ਅੰਸ਼ : ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖ	60
9.	ਡਾ. ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ	ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ('ਹਾਇਕੂ' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)	
10.	ਡਾ. ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ	'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਮਤਕਾਰ' ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਦਾ ਬਿੰਬ	69
		ਬਾਂਗਰ ਵਿਚ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤਿੱਥ-ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰਵੇਖਣ	74
11.	ਡਾ. ਚੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ	ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਾਰੀ	80
12.	ਡਾ. ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਬੌਸ	ਅਸਤਿਤਵ ਉੱਤਰ-ਸੰਚਨਾਵਾਦ ਅਤੇ ਜੈਡਰ ਅਧਿਐਨ	85
13.	ਡਾ. ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਮਹਿਨਾਜ਼	ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਪੂਲਰ ਗੀਤਕਾਰੀ ਤੇ ਗੀਤ-ਫਿਲਮਾਂਕਣ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਘਾੜਤ (ਗੈਰ ਪਰਵਾਸੀ ਸਿਰਜਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੁਕਤਾਵਾਂ)	90
14.	ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਰੰਭ	96
15.	ਸੇਹਜ ਦੀਪ	ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ)	105

ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ (ਪੰਜਾਬੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ)

ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲੁ

ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੰਡ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਮਤਾ ਕੋਈ ਢੂਜਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨਹੀਂ। ਉਝ ਤਾਂ ਵੰਡ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਬਾਰੇ, ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ, ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹਨ, ਉਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਜੇ ਹੱਡੀਆਂ ਹੰਦਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਖੂਨ ਦੇ ਅੱਖੂਆਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਮਨੋਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਢੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਕੇਵਲ ਮਨੋਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਮਾਤਰੀ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ, ਇਕ ਵੱਡਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਬਦਲਾਅ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਢੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਇਸ ਬਾਹਰੀ ਅਸਰ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿੰਨਾ ਡਰਾਇਆ ਤੇ ਰੋਲਿਆ, ਇਸ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਢੂਜੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਵੰਡ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੁਕਸਾਨ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਭੋਗਣਾ ਪਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਵਲੂੰਪਰੀ ਗਈ ਆਤਮਾ ਦੇ ਦਰਦ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਪਾਣ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਕਹਾਈ, ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਆਦਿ ਵਿਚ ਕਈ ਕੋਈਂ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਖੇਜ਼-ਕਾਰਜ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਕੇਂਦਰਤ ਰਿਹਾ। ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਖੇਜ਼-ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ 'ਸਵੈਜੀਵਨੀ' ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਅੱਖੀਂ ਵੱਖੇ ਤੇ ਖੁਦ ਹੰਦਾਏ ਵੰਡ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਅਤੇ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੇ ਸਿਆਸਤੀ ਦਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੇਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਕੀਰਨਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਭੇਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਖੇਜ਼-ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਨੈਟਿਸ ਵੀ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੰਵੇਦਨਸੀਲ ਲੇਖਕਾਂ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂਦੇ ਵੀ ਵੰਡ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨਦੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਬਹੀ ਅਰਥਾਤ ਭਾਵੁਕ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਗੁਆਚਾਵ ਦੀ ਗੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵੰਡ ਦੇ ਰੇਨ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਤੋਂਏ, ਮਿੱਤਰਾਂ, ਗੁਆਂਦੀਆਂ ਤੇ ਸਕੇ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨਾਲ ਭਾਵੁਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਇਆ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਉੱਤੇ ਜੇ ਕਹਿਰ ਢੂੰਲਿਆ, ਜੇ ਗਹਿਰੇ ਜ਼ਖਮ ਮਿਲੇ, ਉਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਛੱਜੇਤ੍ਰਿਆ ਅਜਾਦੀ ਜਾਂ ਗੁਲਾਮੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟੇ-ਪੁੱਟੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਰਵੁ ਨਫਰਤ ਤੇ ਫਸਾਦਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਕਦੇ ਨਾ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ਖਮ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਵੰਡ ਦੇਰਾਨ ਉਪਜੇ ਫਸਾਦਾਂ ਨੇ ਹਰ ਆਮ ਤੇ ਖਾਸ ਸੰਵੇਦਨਸੀਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੱਜੇਤ੍ਰਿਆ। ਫਸਾਦਾਂ ਵੇਲੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਸੀਲ ਰੂਹ ਨੇ ਬੜਾ ਸੰਤਾਪ ਛੱਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗੂੜੀ ਸਾਂਝ ਦੀ ਵਿਚਾਰਪਾਰਾ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਗਲਪੀ ਢੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਵਰਤਾਰਾ ਦਿਸ਼ਮਾਨ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੋਰ ਨਿਰਾਸਾ ਹੰਦਾਉਣੀ ਪਈ। ਉਹ ਏਨੀ ਗਹਿਰੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੋਲਣ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾਣ-ਆਉਣ ਜਾਂ ਫਿਰ ਖਾਣ ਖਾਣ ਲਈ ਵੀ ਰਾਜੀ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਨਿੱਧਰਚੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਾਨੀ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਹੋ ਰਹੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਢੂੰਘਾ ਅਫਸੇਸ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਸਾਰੇ ਘਟਨਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਲੱਗੀ ਕਾਲਮ ਅਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਮਨੁੱਖ ਕਦੇ ਵੀ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ 'ਮੇਰੀ ਢੁਨੀਆਂ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਇਕ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਸਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ :-

ਗੋਸਟਿ (ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਰੈਫਰੀਡ ਜਨਰਲ) 39

इंग्नू
जन-जन का
विश्वविद्यालय

इंदिरा गांधी राष्ट्रीय मुक्त विश्वविद्यालय
मानविकी विद्यापीठ

BPBLA - 135

ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ : ਪੰਜਾਬੀ

ਤਤਕਰਾ

ਪਾਠ 1	ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ	3
ਪਾਠ 2	ਵਿਆਕਰਨ	17
ਪਾਠ 3	ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ	37
ਪਾਠ 4	ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ	55
ਪਾਠ 5	ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ	73
ਪਾਠ 6	ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ	87
ਪਾਠ 7	ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ	103
ਪਾਠ 8	ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ	121
ਪਾਠ 9	ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ (ਕਹਾਣੀ)	135
ਪਾਠ 10	ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ	147
ਪਾਠ 11	ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ	159
ਪਾਠ 12	ਪੰਜਾਬੀ ਮੀਡੀਆ ਅਧਿਐਨ	171

EXPERT COMMITTEE

Prof. Rawail Singh
(Formerly) Professor
Department of Punjabi,
University of Delhi, Delhi

Dr. Kuljit S. Bhatia
Assoc. Prof.
Department of Punjabi
Desh Bandhu College, Delhi

Prof. Ravinder Kumar
Department of Punjabi
University of Delhi, Delhi

Prof. Ravinder Singh
Department of Punjabi
Dayal Singh College,
University of Delhi, Delhi

Prof. Kulvir Gojra
Department of Punjabi
University of Delhi, Delhi

Dr. Yadwinder Singh
Department of Punjabi
University of Delhi, Delhi

COURSE COORDINATOR

Prof. Malati Mathur
Director, School of Humanities
IGNOU, New Delhi-110068

COURSE EDITOR

Prof. Rawail Singh
(Formerly) Prof.
Department of Punjabi,
University of Delhi, Delhi

CONTENT WRITERS

Prof. Rawail Singh
(Formerly) Professor
Department of Punjabi,
University of Delhi, Delhi

Prof. Ravinder Singh
Department of Punjabi
Dayal Singh College,
University of Delhi, Delhi

Dr. Nachhattar Singh
Department of Punjabi
University of Delhi, Delhi

Prof. Ravinder Kumar
Department of Punjabi
University of Delhi, Delhi

Dr. Yadwinder Singh
Department of Punjabi
University of Delhi, Delhi

Dr. Rajni Bala
Department of Punjabi
University of Delhi, Delhi

Prof. Kulvir Gojra
Department of Punjabi
University of Delhi, Delhi

Dr. Kuljit S. Bhatia
Assoc. Prof.
Department of Punjabi
Desh Bandhu College, Delhi

PRINT PRODUCTION

Mr. Tilak Raj
Assistant Registrar,
MPDD, IGNOU, New Delhi

September, 2021

© Indira Gandhi National Open University, 2021

ISBN : 978-93-5568-102-7

All rights reserved. No part of this work may be reproduced in any form, by mimeograph or any other means, without permission in writing from the Indira Gandhi National Open University.

Further information about the School of Health Sciences and the Indira Gandhi National Open University courses may be obtained from the University's office at Maidan Garhi, New Delhi-110 068.

Printed and published on behalf of the Indira Gandhi National Open University, New Delhi by Director, School of Health Science Govt. of India etc.

Laser Typesetting : Davinder Singh, 11/38, Rajouri Garden, New Delhi-110027

Printed at : Raj Printers, A-9, Sector B-2, Tronica City, Loni (Gzb.)

ISSN Print: 2394-7500
 ISSN Online: 2394-5869
 Impact Factor: 8.4
 IJAR 2022; 8(1): 166-172
www.allresearchjournal.com
 Received: 28-11-2021
 Accepted: 30-12-2021

डा. रजनी बाला
 (अमिसटेट पैडेसर), पैमाणी
 विभाग, सिंली युनीवर्सिटी,
 नवीं दिल्ली, भारत

ਦੁੱਗਲ ਦੀ ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਸਵੈ ਪਛਾਣ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ

�ा. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਬੀਤ ਚੱਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪੁਨਰ ਸੁਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਲੇਖਕ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਈ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਦੇ ਰਾਲ੍ਹੀ ਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਉਤੇ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੁਬਹੂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੱਚ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਸੰਭਾਵਿਤ ਸੱਚ ਨੂੰ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਘੜਿਆ ਗਿਆ ਸੱਚ ਜਾਂਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੱਚ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਵੈ ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਤ ਸਵੈ ਪਛਾਣ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੱਪੇ ਅੰਤਰ ਵਿਹੋਧ ਉਸਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਅੰਤਿਮ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸਵੈ ਨੂੰ ਘੜਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਚੁੱਟੀ ਹੈ। ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਲੇਖਕ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਅੰਤੀਤ ਦੇ ਸਫਰ ਨੂੰ ਬਿਧਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਮੌਜੂਦ ਕੇ ਭੇਲੇ-ਭਾਲੇ ਸਵੈ ਨੂੰ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਜਦ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ੇ ਸੌਚ ਰਾਹੀਂ ਮੁੱਲ੍ਹੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਘੜ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੇ ਸਵੈ ਦੀ ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਘਾੜਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਹੁਬਹੂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਮੰਭਾਪੂਰਨ ਹੈ।

ਦੁੱਗਲ ਦੀ ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਪਹਿ ਖੇਲਉ ਗੰਭੀਰੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੁੱਗਲ ਦੀ ਸਖ਼ਸ਼ੀਅਤ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਰਕ ਤੇ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਰਾਇ ਨਹੀਂ ਬਣੀ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰਸਟ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੁੱਗਲ ਪ੍ਰਤੀ ਪਾਠਕਾਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵੱਡ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਭਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਬਾਰੇ, ਆਪਣੇ ਸਹੂਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਰੇ, ਆਪਣੇ ਲੋਧਣ ਬਾਰੇ, ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਸੀਆਂ ਪਦਵੀਆਂ ਬਾਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤਰ ਵੇਰਵੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਹਥਲੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਦੁੱਗਲ ਦੀ ਸਵੈ-ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਦੁਜੇ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸੰਵਾਦਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮੱਦਦ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਗਿਤ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਸਿੱਖੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਮਕਾਲੀ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਦਭੂਤ ਸਿੱਟੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਖੁਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਚ-ਝੂਠ ਤੇ ਸਹੀ-ਗਲਤ ਦਾ

Corresponding Author:

डा. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ
 (ਅਮਿਸਟੇਟ ਪੈਡੇਸਰ), ਪੈਮਾਣੀ
 ਵਿਭਾਗ, ਸਿੱਲੀ ਯੁਨੀਵਰਸਿਟੀ,
 ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਭਾਰਤ

निपटारा पाठकां ने करना हुंदा है।

618 पीनियां विच डैली दुँगल सी महे जीवनी किसु पर्हि खेलु गींज़ी' 1917 ते 1918 ईसवी तंक सी 68 मालां दे जीवन दी बिरउंतकारी है। इस महे जीवनी विचे दुँगल सींजिरी करी तरुं दे रंग नजर आउंदे हन। जिवे भासा बारे किहा जांदा है कि भासा मैंच ढुं पेस नहीं करती बलवि अहर्दी है उमे तरुं दुँगल दा आपणे महे बारे भासा राहीं धजिआ मैंच करी अंतर-विरोपां नाल भरिआ पिंडा है। आपणे महे दी निरमाणवारी विचे दुँगल एक बहु-पैंच पूर्तिगा दा भालक नजर आउंदा है। केई सॅक नहीं उमे दी कहाणीकार वज्ञे भौलिक पढाण समधउ हे सुकी मी। महे जीवनी दे अंत तंक उमे अंस्तर परम मैंसंयी मैंच इत उभारीली वापरदी है। उह परम दी लेअ विच परम निरपेक्ष इत्थाई दिंदा है ते एपणे अंस्तरली मैंची मैंसी जीवनी नाल निभदा है ते एस मैंवी दी बेहतरी लाई कैम वी करदा है। उह इते वेले बेहेम ते भाड्क इनसान वी है। उमे दे अंस्तर महिस, मलीका, निरपेक्ष ते दुसियां सी बुरगी ना करन सी पुरिरडी भानु रही है। उदारता तं जिवे उमे ढुं विरमे विच ही मिली रेही मी। बुल मिला के उह अमुलां दा मधउ अठुगामी नैंकरमाह मी। पैंजासी भासा अरे माहित वामर उमे दे पेगदान कुं अंदरेखिआ नहीं कीडा जा सकदा।

हॅथले परचे विच महे जीवनी दे हवाले नाल दुँगल दुआरा पेस उमे दी जीवनी दे मैंच कुं दे तरुं नाल मधउ दी कैमिस्ट्री बीती गाई है। एक उह मैंच है जे दुँगल दे जीवन विच वापरिआ ते दुसरा उह मैंच है जिस ढुं उमे ने जासां विचे बस्तर के गालपी विपीआं राहीं बिरउंत विच बींगुआ है। आपणे बीते वामरदिक्ष मैंच बारे जे बिरउंत उह अहर्दा है उमे विच बहुत मारे खेप हन ते करी वारी उमे विचला बिरउंत वरउन ती उमे दे घडे ज रहे मैंच कुं विसधउ बर कर जांदा है। उह आपणे महे दी जे आहर अहर्दा है, उमे विचे ही उमे दी मधमीअउ दे करी अट्करे तुँख वी उजागर हुंदे हन।

दुँगल ने आपणी महे जीवनी विच आपणी किसमत बरके जां माहितकार जां फिर सरकारी अहमर हेण बरके मिलीआं खातरां दा जिकर एना जिआदा बीता है कि इष्टु पूर्ती हुंदा है जिवे सारी बुदरत ते खास कर औरतां दुँगल सी खिसमत विच खजीआं होण। जग्हा-जग्हा अजिरे अट्किट वररे भेस्तु हन। भैना भाषी, भाषी मंती, भाषी जान, विस्तान, मुलाना ते होर बेनाम पैमिकावां ते उठां दे घर दे भैंसर आसि दुँगल सीआं खातरां करन लाई उत्तावले होए रहिदे सन। बुश उदाहरनां दिंतीआं जा रहीआं हन:-

‘जदे तंक मैं गंडी विच नहीं बैठा, पिसावर दे लेकां ने भेरीआं उह खातरां बीतीआं, उह खातरां बीतीआं, मैं

देख-देख के हैरगां हुंदा रहिंदा।’¹

‘मैंठु देख के जिवे मावीं दे चंद ज़ु जिगा होवे। बिंना चिर बैठी भेरीआं खातरां करनी रही। एकटक देखी जाए। भरिआ-भरुंतीआं घर, उमे ढुं किसे दी पुहार नहीं मी। बुश चिर ते मैंठु पैंची करन दे बहाने भेरे केल आ बैठी। एक माह गैलां बरी जा ही मी, बाही बैठी। एक माह गैलां बरी जा ही मी, बाही भेरे नाल गैलां कररी, भेरे वैल देखी जिवे उत्तावली हे रही होवे। नाले नैंकर ढुं आवाज दिंदी, बरी किसे बैचे ढुं, बरी किसे बैचे ढुं बैठी भुत्तुराजीआं हो रहीआं मन।’²

‘बेगम रिआज पररे पिछे खलेती, भेरे नाल गैलां करदी रही। जमाने भर दीआं गैलां। गैलां करन सी इटनी सैंकेन मी। बेगम रिआज सिअर ही बरिदी मी। डेर आपणा कलाम मुनाउट लग पढी। इटना पिआरा उर्नेम। नाल-नाल भेरी खातर ही करली जांनी। परिए उमे ने स्त्रबंध दा गालाम उस्तरी ते खेप के पररे पिछे भेठुं पेस बीता। डेर पान बटा के उस्तरी हुं अंगो व्यपिणिआ। बुश देर बास्तर करिण लगी, ‘तुर्मी ते मिगरट नहीं पैंचे, मैं तुर्मी बुरा ना मैंने ते मैं मिगरट ला लावां।’ मुख भुज मैं तुरन लाई उठाया, मुख भुज मैंठु बिठा लैटी।’³

दुँगल दी महे निरमाणवारी विच एक होर गैल उत्तर के माहमणे आउंदी है कि उह महे पूर्मासी दी चाहत नाल पीड्डर नजर आउंदा है, जिस करन वैडे कराणीकार वज्ञ समधउ उमे दा अकम हामे गैणा पूर्ती हुंदा है। उह अकमर दुसियां दे भैंसे आपणी पूर्मासी दी गैल करदा उठाया है। पूर्ती हुंदा है कि उमे ढुं आपणी बालीअउ उठे लेवें वैप भाण तिगा है।

‘भायुर बरिण लैगी, ‘दुँगल दा भाला बज्ञा अहमेसमानक है, इटनी व्यपीआ पूर्तिगा ते महिकमा केई द्वाइदा नहीं उठा रिगा।’⁴

‘उमे साम खाणा सिमितिआज अली ‘जाज’ दे घर मी। सिमितिआज माहिस डराभे बारे भेरी सुष दे बजे काइल सन।’⁵

‘उह अंतां दी व्यादारा झीमत मी, अंतां दा लाड करन वाली मां मी, पर एक वारी माडी देसी रोही ते भुरेंघ दी दीवानी जिवे ने किसे ‘ते टूटा’ कर दिता होवे, अंठे परिहर मैंठु पिंपिआंदी रहिंदी।’⁶

ऐसे उठां दी होर उदाहरन है, जिस विच दुँगल ने एक बुज्जी दी आपणे बारे संभाव्य कलपना राहीं आपणी पूर्मासा विच आप लिखिआ है। एक दुँगल दी आपणे बारे कलपना है पर उमे बुज्जी दी कलपना आप के लिखिआ गिआ है, उह अजे वी गृण गृणा रही मी। उहीदीआं पलकां विच जिवे चित्तरिआ होवे, तेरी स्त्राहाव

ਤੇਰੀ ਲਿਆਕਤ, ਤੇਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਚਰਚਾ ਹਰ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਹੈ। ਤੇਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹ-ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੇਰੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਡੈਂਟੂ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਸਹਿਕਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਤੇਰੀਆਂ ਕਹਾਂਦੀਆਂ ਕਿਸ ਕਿਸ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੌਣ ਕੌਣ ਤੇਰੇ ਸੁਫਲਾਂ ਵੇਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਭਿਭਾਸ ਵਿਚ ਛਡਿਆ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਤੱਕ ਕੇ ਮੈਂ ਮੁੜ ਉਸ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਬੇਲੂ ਕੇ ਥਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਹਰ ਕਵਿਤ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਏ। ਇਕ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਕੰਠ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਹਰ ਕਹਾਂਦੀ ਕਈ-ਕਈ ਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਤੁੰ ਕਿੱਥੇ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ? ਇੰਜ ਉਹਦੀਆਂ ਅੰਕੀਆਂ ਵਿਚ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਮੇਰੀਆਂ ਅੰਕੀਆਂ ਮੀਟਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਮੀਟਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੇ ਮੇਰੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਜੁੜ ਗਈਆਂ।¹

ਸਵੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਕਰਦੇ ਗਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੇਵੇ ਜੋਵੀਨੀ 'ਚ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਜਿਥ ਕੌਰ ਨੂੰ ਰਿੰਡੀ ਇਕ ਰਿੰਟਰਵਿਊ ਵਿਚ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼੍ਰੂਤੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਂਭ-ਸਾਂਭ ਕੇ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਕਰਤਾਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਹਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਢੁੱਚੇ ਹੀ ਸਲਾਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ।

ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਪ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੌਸ਼ਿਆ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਪਰਨਾਇਆ ਦੌਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਸਭਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖ ਕੇ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਸਲਾਮ ਆਖਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਡਰ ਵਿਚ ਉਹ ਮੱਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਗੁਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਣਦੇਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਚਾਅ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੰਹੁੰ-ਕੁਝਾਨ ਕਾਰਨ ਘਰਾਂ ਦਾ ਕਾਡੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਮੰਹੁੰ ਰੁਕਣ 'ਤੇ 'ਅਜੇ ਲੋਕਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਿਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵੇਖ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਵੇਂ ਕਿਤਨਾ ਭੁ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਕਿਹੜੀ ਗੁਹ ਢਠੀ ਸੀ, ਕਿਹੜਾ ਛੁਤ ਦੋਈਆ ਸੀ, ਕਿਹੜਾ ਢੰਗਰ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਚੁਪਾਤੇ ਜਿਹੇ ਸਾਈਕਲ ਫੜ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛੇਕਰ ਵਾਲੇ ਪਸਿੱਤੇ ਰਹ ਸਹਿਰ ਲਈ ਨਿਕਲ ਪਿਆ। .....। ਚੇਂਗੇ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। .....। ਜਾਂਗੀ ਦਾ ਪੁਲ ਲੰਘ ਕੇ ਚਾਂਦਮਾਹੀਆਂ ਕੋਲ ਅਪੜਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਉਤੇ-ਦਾ-ਉਤੇ ਤੇ ਹੇਠ-ਦਾ-ਹੇਠ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਸੜਕ ਕੰਢੇ ਇਕ ਸਾਈਕਲ ਪਈ ਸੀ, ਸਿੱਕੜ ਵਿਚ ਲਖ-ਪਥ, ਪਰ ਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਸੜਕ ਦਾ ਉਹ ਪਾਸਾ ਇਕ ਦਰੁੱਘ ਜਿਹਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਰੁੱਘ ਉਤੇ ਸੜਕ ਦਾ ਭਾਰੀ ਬੋਹੜ ਜਿਵੇਂ ਉਲੜ ਕੇ ਮੁੜ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਸਵਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹਸ਼ਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਕੰਨ ਵਲੇਟ ਕੇ ਉਥੋਂ

ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੇਰੀ ਸਾਈਕਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਮੈਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਗਹੱਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਲਹੁ-ਲਹਾਨ ਕੋਈ ਮੱਦਦ ਲਈ ਪੁਕਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਆਸ਼ਰੀ ਸੁਆਸ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੇਹਾਲ ਤੂੰਘੇ ਦਰੁੱਘ ਵਿਚ ਮੁੜ ਪਿਆ ਸੀ।¹⁰

ਦੁੱਗਲ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸਵੈ ਰੀ ਜੋ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਸੱਚ ਘੜਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵਿਵਹਾਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਛਲ-ਛਲ ਅੱਗੜੂ ਰੋਣ ਵਾਲਾ, ਖਮੇਸ ਹੋ ਜਾਂ ਵਾਲਾ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬਦਲੀ ਲਖਨਵੀਂ ਤੋਂ ਇੰਦੰਚਰੀ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਕੋਲ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਮਹਾਰੋਂ ਚਿੰਠੀ ਮਿਲੀ ਕਿ ਬੇਥੀ ਬਿੱਡੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹਾਦਾਂ ਵਿਚ ਸੱਟ ਲੰਗ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਤੱਤਪਿਆ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਬੀਵੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ 'ਤੁਹਾਡੇ ਆਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਬੱਚੀ ਚੰਨੀ-ਭਲੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਛੂੰਡੀ ਮਿਲੇਰੀ ਅਸੀਂ ਦਿੰਦੋਂ ਆ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਮੈਂ ਬੰਗੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਤੜ੍ਹਪ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਪਰ ਆਇਸਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦ ਤੇ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।¹⁰ ਇਥੇ ਦੁੱਗਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦੇਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਸਿਰ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਰਿਮਤ ਦੀ ਤਾਨੀਫ਼ ਕਰਕੇ ਖੁ ਸੁਰਖਤੂ ਰੱਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਬੱਚਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਤੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦੀ। ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਚੰਕਰ ਪਤਨੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਦੀਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਬੇਂਲੋਂ ਦੌੱਬਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਕਿਆ ਹੈ ਜੇ ਦੁੱਗਲ ਅੰਦਰ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਹਮੇਂ ਹੋ ਕੇ ਟਕਰਨ ਦੀ ਤਕਤ ਨਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਿਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਨਸ ਉਤੇ ਸਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੇ ਪੈਤ੍ਰੋਭਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਡਕਾਸਟ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਜ਼ੋਰ-ਸੋਰ 'ਤੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੁੱਗਲ ਦੇ ਦੜਤਰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਦੇ ਭਰ ਜਵਾਨ ਭੈਂਟੈਂਡ ਅੰਦਰ ਆ ਵੀਅਂ। ਉਹ ਸੇਮੂਪੁਰੇ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਦੇਖਣ ਦਿੱਤੀ ਆਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸੇਮੂਪੁਰਾ ਸਾਹਿਰ ਵਿਚ ਦੰਗੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬੁਗ ਹਾਲ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਜਾਰੇ ਜਾਰ ਰੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣ। ਦੁੱਗਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ,

'ਜਿਤਨੀ ਵੀ, ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੈਂ ਸੁਕਰ ਕੀਤਾ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਫਿਸ ਵਹਿਗਾ ਹੋ ਗਏ। ਤੇ ਇੰਜ ਜਵਾਨ-ਜਹਾਨ ਕੁਝੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਬੇਵੀ ਦੇ ਅੱਗੜੂ ਰੋਣ ਮੈਨੂੰ ਮੰਜੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।'

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੁੱਗਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਬੰਦੇਬਸਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭਾਬੀ ਜਾਨ ਦੇ ਇਕ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਰਿਆਜ਼ ਮਲਿਕ ਨੂੰ ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਸੂਲ ਨਾਲ ਹਵਾਜ਼ ਜਹਾਜ਼ ਗਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਿਆਰਾ ਸਾਈਕਲ ਸਮੇਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਲਾਹੌਰ ਪ੍ਰਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਥੇ ਦੁੱਗਲ ਦੀ ਮੱਦਦ ਭਾਵਨਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਿੰਨ੍ਹ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਵਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਮੱਦਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੱਦਦ ਭੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰਾਏ ਦੇ ਫਰਕ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੁਝੀਆਂ ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਬੜੇ ਹੁਮਾਰਿਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਲਹਿਜਨ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦੁੱਗਲ ਔਰਤ ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹਾਨਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਇਕ ਅਦੁਤਾਗ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਰਦ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨੇਮੇਮਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਥੂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਤੇ ਅਤਿ ਦੇ ਸੰਜਮੀ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਬਿਰਤਾਂਤ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਨੇੜਤਾਂ ਦੇ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੋਇਆ, ਖੁਦ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਬਹੁਤੀ ਵਰ ਪਾਠਕ ਤੋਂ ਉਹਲਾ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਛਾਫ਼ੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਛੁਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਜਿਸ ਮੌਜੂਦਾ ਪੜਾਅ ਉਤੇ ਖੜਾ ਹੋ ਕੇ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਥੋਂ ਉਹ ਬੀਚੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਚਿਰਿਤਰ ਦੇ ਇੱਨ੍ਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਲੋਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਹੋਣ ਦੇ ਆਪਰ 'ਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਚਿਅਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੱਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਔਰਤਾਂ ਅਸਲ ਨਾਲੋਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਵੱਧ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਇੱਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੋਗ ਰੰਗ, ਲਚ-ਲਚ ਕਰਦੇ ਮੱਖਣ ਦੇ ਪੇੜੇ ਅੰਗ, ਲੰਬ-ਲੰਬੇ ਵਾਲ, ਪਾਨ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਰਗਾ ਚਿਹਾਰਾ ਹਾਸੁੰ ਹਾਸੁੰ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਸਿਆਹ ਗੋਲ-ਗੋਲ ਅੱਪੀਆਂ, ਕਜ਼ਲਾਈਆਂ ਅੱਪੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਦੂ ਮਚਲ ਹੋ, ਦੰਦ ਮੇਤੀਆਂ ਦੇ ਦਾਣੇ, ਨਾਜ਼ਕ ਹੋਂ, ਰਸ ਨਾਲ ਢਲੂ ਢਲੂ ਕਰ ਰਹੇ, ਸੁਰਖੀ ਲੱਗੇ ਹੋਂ, ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਨੂਰ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਆਦਿ ਇਹ ਸਹੇਲਣ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਗਲ ਇੱਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸਤੇ ਨੂੰ ਇਕ ਖਾਸ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਢੁੱਲਦੇ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਉਚੇਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਹੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ,

‘ਕੋਈ ਚਾਦਰਾਂ ਝੜ ਕੇ ਮੁੜ ਵਿਛਾ ਜਾਂਦੀ, ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਫੜਾਉਣ ਆ ਜਾਂਦੀ, ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਲੈਣ ਆ ਜਾਂਦੀ, ਕੋਈ

ਅੱਪੀ ਛੁੱਟੀ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੁਸਤਾ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ, ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਸ਼ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਕੋਈ ਆਉਂਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕੇਤਲੀ ਤੇ ਚਾਹ ਜਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ, ਆਪ ਪੰਥੀ ਉਸਮੂੰ ਵੀ ਪਿਆਉਂਦੀ।¹¹

ਇਸ ਥਾਰੇ ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਜਾਹਿਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਕ-ਸਾਫ਼ ਰਿਸਤਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਵਿਛਾਈ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।

‘ਇਕ ਪਾਸੇ ਕੁਸ਼ਣਾ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਸਨ ਸਿਹੜੀਆਂ ਮੇਰੇ ਰਾਹਵਾਂ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਛਾਈ ਰੱਖਦੀਆਂ, ਮੇਰੀ ਮੁਹੱਬਤ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਢੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਯਾਦ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਕਲੇਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਇਕ ਮਿੱਠਾ ਮਿੱਠਾ ਦਰਦ ਮੈਂਹੂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।¹²

‘ਮੈ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ, ਉਹ ਭਾਬੀ ਜਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਸਿੱਡਾ ਵਿਸਵਾਸ ਸੀ, ਉਹ ਭਾਬੀ ਜਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਨਿਕਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਲੱਕੀ ਰੂੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਭਾਬੀ ਜਾਨ ਜਿਹੜੇ ਸਹਿਰਦੇ ਸਨ ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਲਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਮੇਰੇ ਰਾਹਵਾਂ 'ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਦਮ-ਕਦਮ ਮੈਂਹੂ ਢੂਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।¹³

ਦੁੱਗਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਜਮੀ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਦਿਖਾ ਕੇ ਦੁੱਗਲੀਆਂ ‘ਤੇ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ‘ਹਥ ਦੀ, ਸੰਕੋਚ ਦੀ ਵਿੱਖ ਉਤੇ ਜਿਤਨੀ ਹੀ ਵਾਪਰੀ ਜਾਂਦੀ ਜਿਤਨੀ ਇਕ ਛੋਹ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਤੱਤਪਾਉਣ ਲੱਗਦੀ।¹⁴ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਾਦੀਸ਼ੁਦਾ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਢੁੱਕੀ ਮੁਹੱਬਤ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਵੀ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਜਾਬੇਦ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਭੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਭਾਗ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਹਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਦੁੱਗਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਜਾਹਿਰ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਗੈਰੀ ਸਰੀਰਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੀਰਕ ਰਿਸਤੇ ਬਾਰੇ ਚਿਆਨ ਕਰਨਾ ਸਮਾਜਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਭਾਵ ਉਪਜਾਉਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਔਰਤ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਕਗੀਬੀ ਰਿਸਤਾ ਸਿਰਜ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਾਪਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ-ਚੇਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਮੁਹੱਬਤਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਦੀਵੇ ਹੋਣ।

‘ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਕੂਟਾ ਸੀ। ਤੇ ਇੱਜ ਜਾਪਦਾ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਮੈਨੂੰ ਝੰਜੜੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਝੰਜੜ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਇਕਗਰਾਰ, ਆਪਣੇ ਅਨੁਲ ਕਿਉਂ ਕਾਗ ਗੇ ਵਾਪਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ-ਚੇਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀਆਂ ਮੁਹੱਬਤਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਦੀਵੇ ਹੋਣ।¹⁵

ਕਈ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਬਿਲੁਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ, 'ਕੋਈ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਹਮੀਬੁਰੂ ਤੇ ਭਾਬੀ ਜਾਨ ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਹਸੀਬ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਖਤਮ ਹੋਈ, ਉਹ ਭਾਬੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀਨਗਰ ਹੀ ਛੱਡ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਮੈਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੇ ਭਾਬੀ ਜਾਨ ਦਾ ਸਾਥ ਹੋ। ਮੈਂ ਟਾਲੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਧੱਗ ਭਾਬੀ ਜਾਨ ਦੀਆਂ ਤਾਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤਾਰ੍ਹਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਖਰ ਹਮੀਬੁਰੂ ਨੇ ਕਿਸੇ-ਨਾ-ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂਹੁੰ ਗੱਠੀ ਵਿਚ ਬਿਠ ਦਿੱਤਾ। ਰਸੇਤ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡੀ ਰੁਕ ਕੇ ਮੈਂ ਭਾਬੀ ਜਾਨ ਕੋਲ ਸਾਂ। ਇਤਨੇ ਥਣਾ ਬਢਾ ਸਨ ਉਹ। ਮੈਂ ਕਿਸੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ।¹⁶ ਉਹ ਇਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਦੀਵਾਨੇ ਹਨ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦੀਵਾਨਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੇਸ਼ਤਾਂ ਅੱਠੇਂ ਅਕਸਰ ਵਿਆਹਤਾ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬਣਿਆਂ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਕਿ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਹੋਰ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਅਪਣਾ ਸਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਜਮੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਠੇਂ ਦਿਤ ਦਿਤ ਸਿਤਰਨ ਕਰਨ ਲੰਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਬਿਆਨ ਕਾਮੁਕ ਹੋ ਰਿਹਿੜਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਗਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਕੇਵਲ ਦੁੱਗਲ ਹੀ ਸਮੱਸ਼ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਜਹਾਨ ਵਿਚਲੇ ਇਸਕ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਜਹਾਨ ਬਾਰੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਅੱਠੇਂ ਬਾਰੇ ਕਾਮੁਕ ਬਿਆਨ ਤੇ ਸਵੇਂ ਦੇ ਸੰਜਮੀ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧਭਾਸ ਵਿਚ ਰਸਿਆਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਦੁੱਗਲ ਦੁਆਰਾ 'ਸੰਤੁਲੀ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਸਿਤਰਿਆ ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਖੁਰਵਾ ਤੇ ਰੁੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਉਸ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ 'ਚੋਂਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

'ਮੇਰੇ ਖੇਡਣ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਗੋਲ ਛੱਡਿਆਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਬੰਦੂਕ ਸੀ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਹ ਚਿੜੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਮੈਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਪੈਸਾ ਟਿਕਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ 'ਡਾਈਨਾ' ਦੀ ਵੱਡੀ ਬੰਦੂਕ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਬੰਦੂਕ ਵਿਚ ਟੋਪੀ ਵਾਲਾ ਛੱਡ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕਬੂਲਤ ਤੇ ਘੁੱਗੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਚਿੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਮੈਂ ਚਾਹ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ।¹⁷ ਉਝੂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਭਾਵੁਕ ਇਨਸਾਨ ਵਜੋਂ ਸਿਤਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅੱਤੇ-ਵਿਰੋਧ ਸਿਰਜਿਸੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਰ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਕ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਇਥੇ ਲੁਪਤ ਹੈ।

ਸਵੇਂ ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਅੱਠੇਂ ਦੀ ਸਗਰੀਕ ਦਿਖ ਬਾਰੇ ਬੇਸ਼ੂਮਾਰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਮੰਨਦੈ, 'ਮੇਰੇ ਲਈ ਅੱਠੇਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਫਲਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਾਂਦੇ ਵਰਗ ਅਸਰ ਰਖਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।¹⁸

'ਵਸੋ-ਵਸੇ ਮੈਂ ਕਦੀ ਅੱਠੇਂ ਦੇ ਰੰਗ ਗੁਪ ਤੇ ਨਹੀਂ ਡੌਲਿਮਾ। ਮੈਂਹੁੰ ਤੇ ਅੱਠੇਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਉਸ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਦਿੱਖ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਟੁੰਬਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।¹⁹ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਅਨਜਾਣ ਅੱਠੇਂ ਲਈ ਵੀ ਬਾਹਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਮੱਖਕਾਲੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਸਾਹਮਣੇ

ਸੁਰਮਾ ਜੀ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਪਰੀਆਂ ਵਰਗੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਅਤਿਅੰਤ ਪਿਆਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਵਾਦਿਆ ਹੋਇਆ ਮੇਟਾ ਭਾਗੀ ਚੁੜਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧੀ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਗੁਛਾ ਉਚਿਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਹਿਰਾਂ ਦਾ ਜੋਬਨ, ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਤ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਟਿਕਵਾ ਸੀ।²⁰

ਦੁੱਗਲ ਦੇ ਲਈ ਅੱਠੇਂ ਆਪਣੀ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜਾਂ ਅਤਿ ਦੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਕੋਝੀਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪੱਖਪਾਤੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੇ ਨਿਮਨ ਦਰਜੇ ਦੀ ਮਰਦਾਵੀ ਸੋਚ ਦੀ ਗਾਵਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅੱਠੇਂ ਦੀ ਸਗਰੀਕ ਦਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸ਼ਹੀ ਨਿੰਦਾ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। 'ਹਿੰਦੂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੁੰਹ ਚਿਤ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਲਾਇਕ ਸੀ ਕਿ ਮਜਾਲ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖ ਜਾਏ।

.....ਅਤਿਅੰਤ ਸਲੀਕੇ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਂਦੀ, ਸਾਦ ਮੁਰਾਦੀ ਗੁੱਝ, ਗੋਈ ਚਿੱਠੀ ਜਿਵੇਂ ਮੱਖਣ ਦਾ ਪੇੜਾ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਵਾਰ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਹੋਇਆ। ਸੰਚੇ ਦੀ ਕਲੀ ਵਰਗੀ ਖਸ਼ਬੁ। ਬਾਕੀ ਕੁੜੀਆਂ ਬੱਸ ਅੱਲਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੜਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਟਿਕਣੀ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਕਾਲਸ ਕਲੂਟੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਲ ਜਿਸੂ ਤੋਂ ਮੁੰਡੇ ਆਪ ਤ੍ਰੁਹੁਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।²¹ ਇਕ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਵਿਚ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਅਮਲੇ ਦੇ ਅਫਸਰ ਅਸੀਂ ਮਾਲ ਰੋਡ ਤੇ ਇਕ ਪੱਥ ਵਿਚ ਬੀਅਰ ਪੀਣ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਅਕਸਰ ਅਸੀਂ ਰੱਲ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸਾਡੀ ਖਸ਼ ਤੌਰੇ ਦੇ ਖਾਤਰ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਪੱਥ ਵਿਚ ਇਕ ਹਥਣੀ ਵਰਗੀ ਮੇਟੀ ਐਗਲੇ-ਇੰਡੀਆਨ ਅੱਠੇਂ ਬੇਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਚਲ੍ਲੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਮਰ। ਗਾਹਕਾਂ ਦੇ ਮੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਹਿ ਕੇ ਇਕ-ਅੱਧ ਜਾਮ ਲਾ ਲੈਂਦੀ।.....। ਬੇਠੀ ਕਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੇਲੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਵਰਗੀ ਮੇਟੀ ਅੱਠੇਂ ਉਹਦੀ ਗੋਈ ਦੀ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸਿਮਟਦੀ?'

²² ਉਸ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕੋ਷ੇ ਬਿਆਨ ਉਸ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਸ਼ਾਇਦਗੀ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਲਵੰਡ ਗਾਰਗੀ ਕਟਾਖਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਝੂ ਦੁੱਗਲ ਫਰਾਈਡ ਦਾ ਭਗਤ ਹੈ ਪਰ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਵਰਤਾਓ ਸਦਾ ਹੁੱਖਾ ਤੇ ਖੁਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਵੇਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।)²³ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਝੂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, 'ਤੇ ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਦੀ ਬੱਸੀ ਵੇਖੀ, ਜਿਵੇਂ ਬੁੰਬੁਗਤ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇ ਮਾਂ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜੀ ਪੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸੀਂ ਤੇ ਅੱਠੇਂ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਅੱਠੇਂ ਦੀ ਇਹੀ ਤਾਂ ਮੁਸੀਭ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁੱਗਲ ਲੈ ਆਉਣਗੀਆਂ।²⁴ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਕਾਫੀ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਅੱਠੇਂ ਦੇ ਬਿੱਥਦੀ ਵਿਚ ਦਾ ਤਿਤਰਾ ਕਰੀਂ ਵੀਂ।

ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਆਜਾਦੀ ਭੁਲਾਈ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਨੌਕਰ ਹੋਣਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਦੋ ਜਗ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਜ਼ਹਬੀ ਰੰਗਿਆਂ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਹੋਸਲੇ ਵਾਲਾ ਦਿਖਾਇਆ ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਕਿਹੋਂ ਜਿਹੀ ਨਿਫ਼ਰਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਜਾਦੀ ਦੇ

ਸੰਗਰਾਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਹੈ। ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਬੁਖਾਰ ਚੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਦਾ ਜੰਨ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਲਗਨ ਸੀ, ਅੱਗ ਸੀ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ। ਉਸੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਮੈਂ ਵੀ ਪਿਧਲਾ ਹਾਂ, ਪ੍ਰਭਾ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।²⁵ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।²⁶ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।

ਦੁੱਗਲ ਦੀਆਂ ਦੇਸਤੀਆਂ-ਪਾਰੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਸ਼ ਕਰਦਾ ਗਰੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਵੇਂ ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵੇਰਵੇ ਆਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ 'ਵੱਡਾ' ਪੌਲਰ ਜਿਥੇ ਘਰ, ਅਟਨਿਅਟ ਕਮਰੇ, ਵੱਡੇ ਵਜੀਰਾਂ ਤੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਦਾ ਦੇਸਤ ਹੋਣਾ ਆਦਿ। ਬਲਵੰਤ ਗਾਰੀਬੀ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਝੇਲੀ ਚੁੱਕ ਵੀ ਕਹਿ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੇਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮਨਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜਿਆਂ/ਮਹਿਸੁਸਟਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਚਰਚਾ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰੀਬੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਲਿਕਿਲ ਲਿੱਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਪੁਰੂਚਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੁਰੀ ਮੁਸਕਲ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਦੁੱਗਲ ਰੋਡਿ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਸ਼ਰਿਰਾਂ ਵਿਚ ਤਬਾਏਕ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਤੱਤੀਅਤ ਵਾਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਧਮਿਆਲ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਥੱਥੀਆਂ ਨਾਲ ਦੇਸਤੀਆਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਮਨ ਵਿਚ ਕੌਂਫਟ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਮੌਲਕੀ ਵਾਲੀ ਘਰਨਾਉਸ਼ ਨੇ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਰੋਧੀ ਵੇਰਵੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਨਾ ਖਾਣ ਬਾਰੇ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਬੁਝ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੀਣ ਬਾਰੇ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿਆਦਾਤ ਉਸ ਦੇ ਦੇਸਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ। ਜਵਾਨੀ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਦੁੱਗਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਣਾ ਵੀ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਵਿਹਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਥਲਦੀ। ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਬਿੰਬ ਕੱਤੜ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਗੁੰਸੇ ਵਾਲਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਪਰ 84 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੰਗਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਸਲ ਭੂਮਿਕਾ ਸਮਝ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੇ ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।

ਦੁੱਗਲ ਆਪਣੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਦੇ ਆਦਿ ਬਿੰਦੂਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੱਦੋਂ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਗੰਡਮੰਡ ਕਾਲਜ ਜਾਂ ਫੇਰਮੈਨ ਕਿਸਚੀਅਨ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਔਮ.ਏ. ਲਈ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਔਮ.ਏ. ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ।- ਔਮ.ਏ. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਛੇ ਪਰਚੇ ਸਨ। ਛੇਵਾਂ ਪਰਚਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਹਰ ਪਰਚੇ

ਵਿਚ ਕਈ ਲੇਖਕ ਨਿਹਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਕਈ ਕਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ। ਵੱਸ ਲੱਗਰੇ ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਨੇਟ ਲੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ, ਰਾਤ ਭਰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਨੇਟ ਲੈਂਦਾ ਨਾ ਮੈਂ ਬੱਦਲ, ਨਾ ਹਾਰਦਾ। ਮੇਰੇ ਬਣਾਏ ਨੇਟਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਤੇ ਕਾਪੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਸਨ। ਤੇ ਢੇਰ ਜਦੋਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਨੇਂਦੇ ਆਏ, ਮੈਨੂੰ ਹੱਥ ਪੈਰ ਪੈ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੇ ਇਤਨੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਨੇਟਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਸਚਮੁੱਚ ਔਮ.ਏ. ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਈ ਮੈਂ ਮੱਟਾਂ ਮੂੰਹੀਂ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਨੇਟਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਬਿਨਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇਣ ਜਾ ਬੈਠਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪ 'ਤੇ ਬੜਾ ਤੁਰਮ ਆਉਦਾ ਹੈ। ਕਿਤਨਾ ਚੁਲਮ ਮੈਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।²⁶

ਦੁੱਗਲ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕਰਮ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਵੀ ਪਿਆਨ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਤੰਤ੍ਰ ਮੈਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਨਿਯਮਖੰਧ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਭਾਵੇਂ ਘਰ ਹੋਵੇਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਂ ਭਾਵੇਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਲਿਖਣ-ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਪਿਛੀ ਦੀਜ਼ ਲਿਖਣਾ ਭਾਵੇਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮੂਡ ਨਾ ਬਣੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਲਿਖਣ ਦੇ ਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੋਚਦਾ, ਖ਼ਬਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੋ ਆਰਥਕ ਥੋੜ੍ਹਕਰੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਲਿਖਣ-ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਸਕਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਮੇਰੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮੇਜ਼ ਕੇ ਨਾ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਈ ਮੌਜੂਦੇ ਤਿਆਰ ਪਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ।²⁷ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰੀਬੀ ਇਸ ਆਦਤ 'ਤੇ ਟੱਪਣੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਗਲ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੈਕਸ ਦੀਆਂ ਕਾਗਣੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਾਗਣੀਆਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਾਡੇ ਅੱਡ ਵੱਜੇ ਤੱਕ ਉਹ ਉਤੇਨਾ ਕੰਮ ਕਰ ਚੁਕਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਬਹੁਤੇ ਲੇਖਕ ਸਾਰ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਘਰੋਲੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਘਰੋਲੂ ਬਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਬਾਰੇ ਅਧਿਕ ਦਿੱਤੇ ਹੋ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਘਰੋਲੂ ਬਿੰਬ ਨਹੀਂ ਸਿਤਰ ਸਕਦੇ, ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਗਲਤਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਤਰੁਮੁੰਹੀ ਵੀ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਘੱਟ ਹੀ ਸਿਤਰ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨੇਮ ਨਾਲ ਗਰਦੂਆਰੇ ਜਾ ਕੇ ਪਾਠ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵਜੋਂ ਦੁੱਗਲ ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਅਣਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਮੁਹਰਤ ਹਾਸਲ ਸੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਲੇਖਕ ਤੱਕ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਦੁੱਗਲ ਦੀ ਕਲਮ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਤੇ ਸਮਰਪਣ ਨਾਲ ਰਿਚਾ। ਉਹ ਬੜਾ ਸੂਝਵਾਨ ਸਿੰਤਕ ਵੀ ਸੀ। ਅਤੁਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁੱਗਲ ਕਹਾਣੀ ਰਚਦਾ ਨਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸਵੇਜ਼ੀਵਾਨੀ ਵਿਚਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਏਨਾ ਕੁਝ ਅਣਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸਾਲੀ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੇਧ ਵਿਚ ਖੜਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਰਮਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਕਈ ਖੱਧੇ ਹਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ਕਸ਼ੀ ਘਾਟਾਂ ਕਿਸੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਇਸ ਸਾਥੇ ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ- ਆਪ ਨੂੰ ਕਦੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਹਵਾਲੇ

1. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਕਿਸੁ ਪਹਿ ਖੇਲਉ ਗੰਠੜੀ, ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1985. ਪੰਨਾ 335.
2. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 230.
3. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 332.
4. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 481.
5. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 328.
6. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 294.
7. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 261.
8. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 270-271.
9. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 497.
10. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 398.
11. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 285.
12. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 313.
13. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 380.
14. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 259.
15. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 265.
16. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 358.
17. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 32.
18. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 351.
19. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 366.
20. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 451.
21. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 206.
22. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 361.
23. ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਸਰਬਤ ਦੀਆਂ ਖੁੱਟਾਂ, ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2010,ਪੰਨਾ 54.
24. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਉਹੀ ਪੁਸਤਕ, ਪੰਨਾ 347.
25. ਅਜੀਤ ਕੌਰ, ਤਕੀਏ ਦਾ ਪੀਰ, ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1987,ਪੰਨਾ 51.
26. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਉਹੀ ਪੁਸਤਕ, ਪੰਨਾ 281.

ਤ੍ਰੈਮਾਸਿਕ
ISSN: 2320-0413

ਅਲਖ
ਅੰਕ - 58 - 62 ਤੱਕ, ਅਪ੍ਰੈਲ 2021 ਤੋਂ ਜੂਨ, 2022

ਸਲਾਨਾ ਚੰਦਾ - 400 ਰੁ.
5 ਸਾਲ ਲਈ - 1000 ਰੁ.
ਜੀਵਨ ਸਾਬ - 10000 ਰੁ.
ਇਹ ਅੰਕ - 100 ਰੁ.

ਸੁਰਪ੍ਰਸ਼ਤ

ਇੰਜੀ. ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਿੱਝਰ,
ਡਾ. ਆਰ. ਐਸ. ਚੌਹਾਨ, ਧਰਮਪਾਲ ਉੱਗੀ (ਅਮਰੀਕਾ)
ਜਸ਼ਫਿਜ਼ਾ (ਅਮਰੀਕਾ) 408-260689, 6441268
ਮੱਖਣ ਮਾਨ (94172-07627)

ਬਾਨੀ ਸੰਪਾਦਕ

ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਿੱਝਰ (ਮਰਹੂਮ)

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ

ਡਾ. ਰਾਮ ਮੂਰਤੀ (94174-49665)

Email: rammurti21@rediffmail.com

ਸੰਪਾਦਕੀ ਮੰਡਲ

ਕਮਲਜੀਤ ਕੌਰ ਨਿੱਝਰ (98144-50103)

ਸੁਰਿੰਦਰ ਖੀਵਾ, ਡਾ. ਹਰਨੇਕ ਹੋਅਰ,

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕਲਿਆਣ

ਸਲਾਹਕਾਰ ਬੋਰਡ

ਮੇਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ, ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ,
ਡਾ. ਯੋਗਰਾਜ ਅੰਗਰੀਸ਼, ਪੋਛੈਸਰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪ੍ਰ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ, ਅਮਰਜੀਤ ਸੂਫੀ,
ਮਨੋਹਰ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ

ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਿ

ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ (ਜਰਮਨ), ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਿੱਝਰ

ਅਜਮੇਲ ਗਿੱਲ (ਅਮਰੀਕਾ)

ਨਾਰਿੰਦਰ ਫੁੱਲ, ਬਟਾ ਖਹਿਰਾ

ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੈਜਣ ਲਈ ਪਤਾ:

ਕਮਲਜੀਤ ਕੌਰ ਨਿੱਝਰ, ਪਿੰਡ ਤੇ ਝਾਕਖਾਨਾ ਨਿੱਝਰਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ - 144623

ਚੰਦੇ ਅਲਖ ਦੇ ਹਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਬੈਂਕ ਅਕਾਊਂਟ ਵਿੱਚ ਭੇਜੋ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :-

Alakh Parkashan, A/c No.

918020110581259

IFS Code : Utib0002463

Refereed Panel-

- Dr. Jasvir Singh
Dr. Ravi Ravinder
Dr. Harjit Singh Balli
Dr. Paramjit Singh
Prof. Satpal Singh
Dr. Lakhwinder Jit Kaur
Dr. Ranjit Kaur
Dr. Harpreet Kaur
Dr. Davinder Mand
Dr. Ram Murti

ਨੋਟ

ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਮੇ ਆਨਨਦੀ ਹਨ, ਸੰਪਾਦਕ ਦਾ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ
ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਸੁਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਮਲੇ ਕੇਵਲ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ
ਹੋਣੇ ਵਾਲੇ ਨਿਪਟਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਗੀਵਿਊ ਲਈ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਣ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੀ ਮਿਤੀ:

1 ਜੂਨ 2022

ਨੋਟ: ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਮੇ ਆਨਨਦੀ ਹਨ, ਸੰਪਾਦਕ ਦਾ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ
ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਸੁਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਮਲੇ ਕੇਵਲ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ
ਹੋਣੇ ਵਾਲੇ ਨਿਪਟਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਗੀਵਿਊ ਲਈ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਣ।

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਰਾਮ ਮੂਰਤੀ ਤੇ ਸੰਪਾਦਕ ਸੀਮਤੀ ਕਮਲਜੀਤ ਕੌਰ ਨਿੱਝਰ ਨੇ 'ਅੱਪ ਆਰਟ
ਪ੍ਰੈਸ, ਸ਼ਾਹਕੋਟ ਤੋਂ ਛੱਪਵਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਨਿੱਝਰਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।'

ਪੰਨਾਨੰ: ਤਤਕਾਰ

3. ਕੋਵਿਡ-19 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ / >ਡਾ. ਰਾਮ ਮੂਰਤੀ
5. ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿਕਾਰੀ ਦਾ ਵਰ੍ਗ - 2021 / >ਡਾ. ਰਾਮ ਮੂਰਤੀ
14. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਗਲੋਬਲੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ / ਡਾ. ਵੰਦਨਾ
21. ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਪੰਚਗ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ / > ਡਾ. ਜਸਦੀਪ ਕੌਰ
34. ਪ੍ਰਗੀਤ ਕਾਵਿ: ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ >ਸੰਦੀਪ, ਖੋਜਾਰਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
42. ਮਹਿਮਾ 15 ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੀ/ ਇੰਜੀ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ
44. ਮਨੋ ਬਚਨੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ: ਦਰਸ਼ਨ ਜੋਗਾ ਦਾ ਕਬਾ ਜਗਤ / > ਡਾ. ਪ੍ਰਿਯਵੀ ਰਾਜ ਬਾਪਰ,
55. ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਦੇ ਕਾਰਨ / > ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ
60. ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਉਸਾਰੂ ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ / > ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
68. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਉਥਾਨ ਅਤੇ ਅੰਬੇਡਕਰ: ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ / > ਸੰਦੀਪ ਕੌਰ
85. ਮੀਤ ਪਿਆਰਿਆ / > ਗੁਰਮੀਤ ਗਿੱਲ
86. ਧੂਨੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ 'ਬਾਬਰਵਾਣੀ' / > ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ
110. ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ ਦੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਨਾਟਕ / > ਸੰਦੀਪ ਕੌਰ
118. ਡਾ. ਚਰਨਦਾਸ ਸਿੱਧੂ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ - "ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ": ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ / > ਡਾ. ਵਰਿਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ
125. ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਚੀਰਾ (ਪਗੜੀ) / > ਡਾ. ਵਰਿਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ
139. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾਵਿ 'ਚ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ, ਸਮਰੱਥ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਨਾਗੀ ਦਾ ਬਿੰਬ / > ਭੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ
150. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਨਾਗੀ ਚਿਤਰਨ / > ਭੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ
163. ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਨਾਟ ਰੂਪ / ਸੰਦੀਪ ਕੌਰ
169. ਨਿੰਜਨ ਤਸਨੀਮ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਗੀਵਾਦ / > ਕੰਵਲਜੀਤ ਕੌਰ
176. ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਥੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ / ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਖੋਜਾਰਬੀ
181. 'ਗੁਲਾਬੀ ਤਿਕੋਣ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ / ਡਾ. ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ਹੀਰਾ
- 189 ਮੁਹੱਬਤ, ਵਿਗਸਤ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾ: ਕਵਿਤਾਂਜਲੀ/ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ
- 200 ਚਾਟੀ 'ਚੋ ਮਧਾਣੀ/ ਪੰਜਾਬੀ ਡਿਊਟ ਗੀਤ / > ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਲਾਲ ਸਰੋਈ
201. ਨਚੂੰਦੇ ਵਾਲੀ ਦੁੱਧ ਰਿੜਕੇ-ਪੰਜਾਬੀ ਡਿਊਟ ਗੀਤ / > ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਲਾਲ ਸਰੋਈ
204. ਨਾਗ ਵਲ / > ਸੰਤ ਸੰਘ

This paper is published with the support of the
FRP grant received from the Institute of Eminence
(IoE), University of Delhi.

ਧੂਨੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ 'ਬਾਬਰਵਾਣੀ'

ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ, ਐਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਦਾ ਧੂਨੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਧੂਨੀਸਿਧਾਂਤ, ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅਹਿਮ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਰ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ: 'ਰਾਗ ਆਸਾ 39 (ਗੁ. ਗ੍ਰ. ਪੰਨਾ 360), ਰਾਗ ਆਸਾ ਅਸਟਪਦੀ 11, ਰਾਗ ਆਸਾ ਅਸਟਪਦੀ 12 (ਗੁ. ਗ੍ਰ. 417-18) ਅਤੇ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ 5 (ਗੁ. ਗ੍ਰ. 722-23)'। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸਾਹ ਬਾਬਰ (1483-1530) ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਕਾਵਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਰਾਗ ਆਸਾ ਅਸਟਪਦੀ 11' ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦ : 'ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਤੁ ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ ॥ 5 ॥' ਕਾਰਨ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੀ 'ਧੂਨੀ' ਨੂੰ ਧੂਨੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਧੂਨੀਸਿਧਾਂਤ: ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਵਜੋਂ : ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਛੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸਿਧਾਂਤ 'ਧੂਨੀ' ਹੈ। ਕਾਵਿ ਦੇ ਆਤਮ ਤੱਤ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਸੰਪਰਦਾਇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗਏ। ਧੂਨੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸੰਸਥਾਪਕ ਆਚਾਰੀਆ ਆਨੰਦ ਵਰਧਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਮਾਂ 840 ਈ. ਤੋਂ 870 ਈ. ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਵਰਧਨ ਦੁਆਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ 'ਧਵਨਿਆਲੋਕ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਇਕ ਯੁੱਗ ਨਿਰਮਾਤਾ ਗ੍ਰੰਥ ਵਜੋਂ ਅਲਖ/ 86

**Department of Distance and Continuing Education
University of Delhi**

**दूरस्थ एवं सतत शिक्षा विभाग
दिल्ली विश्वविद्यालय**

**All UG Courses
Ability Enhancement Courses (AEC)**

संग्रह-1/II

कोर्स क्रेडिट-2

PUNJABI BHASHA DA MUDHLA PADHAR
(Department of Punjabi)

As per the UGCF - 2022 and National Education Policy 2020

Editorial Board

Dr. Ravinder Kumar

Prof. & Head, Department of Punjabi, University of Delhi

Content Writers

Dr. Rajni Bala

Asstt. Professor, Department of Punjabi, University of Delhi

Dr. Nachhattar Singh

Asstt. Professor, Department of Punjabi, University of Delhi

Dr. Ranju Bala

Asstt. Professor, Department of Punjabi, University of Delhi

Academic Coordinator

Deekshant Awasthi

© Department of Distance and Continuing Education

ISBN : .....

1st edition: 2023

E-mail: ddceprinting@col.du.ac.in
punjabi@col.du.ac.in

Published by:

Department of Distance and Continuing Education under
the aegis of Campus of Open Learning/School of Open Learning,
University of Delhi, Delhi-110 007

Printed by:

School of Open Learning, University of Delhi

- Corrections/Modifications/Suggestions proposed by Statutory Body, DU/Stakeholder/s in the Self Learning Material (SLM) will be incorporated in the next edition. However, these corrections/modifications/suggestions will be uploaded on the website <https://sol.du.ac.in>. Any feedback or suggestions can be sent to the email-feedbackslm@col.du.ac.in

ABILITY ENHANCEMENT COURSE (AEC-1)
PUNJABI BHASHA DA MUDHLA PADHAR
STUDY MATERIAL:UNIT-I to IV

Unit-I ਲਿਪੀ ਬੋਧ (Lipi Bodh)	<ul style="list-style-type: none"> • ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨਾਲ ਮੁਦਲੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ • ਪੈਂਡੀ ਅੱਖਰੀ ਅਤੇ ਪੇਰ ਬਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਵਰਨਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਅਭਿਆਸ • ਲਗਾ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਗਾਖਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 	ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ
Unit-II ਸਥਦ ਬੋਧ (Shabad Bodh)	<ul style="list-style-type: none"> • ਬਿਨਾ ਲਗ ਵਾਲੇ, ਇਕ ਲਗ ਵਾਲੇ, ਦੋ ਲਗ ਅਤੇ ਦੋ ਵੱਧ ਲਗ ਵਾਲੇ ਸਥਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਅਭਿਆਸ • ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ • ਅਰੋਤਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡੋਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 	ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ ਡਾ. ਨਹੱਤਰ ਸਿੰਘ ਡਾ. ਰੰਜੂ ਬਾਲਾ
Unit-III ਅਰਥ ਬੋਧ (Arth Bodh)	<ul style="list-style-type: none"> • ਸਮੇਂ, ਦਿਨ, ਦੇਸੀ ਮਹੀਨਿਆਂ, ਰੁੱਤਾਂ, ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ, ਗਿਣਤੀ, ਜਾਨਵਰਾਂ, ਪੰਛੀਆਂ, ਕੀਡੇ-ਮਕੌਦੇ, ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਫਲਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਥਦਾਵਲੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਅਭਿਆਸ • ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ-ਪੰਦੇ, ਰਸੋਈ ਦਾ ਸਮਾਨ, ਪਹਿਰਾਵੇ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਲੋਕ ਕਿੱਤਿਆਂ, ਖੇਤੀ-ਬਾਜੀ, ਤਿੱਥਾਂ-ਤਿਉਹਾਰਾਂ, ਦਰੱਖਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਥਦਾਵਲੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਅਭਿਆਸ • ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸਥਦ, ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਸਥਦ, ਬਹੁਅਰਥਕ ਸਥਦ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਸਥਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਸਥਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਅਭਿਆਸ 	ਡਾ. ਰੰਜੂ ਬਾਲਾ ਡਾ. ਰੰਜੂ ਬਾਲਾ ਡਾ. ਰੰਜੂ ਬਾਲਾ

Unit-IV ਵਾਕ ਬੋਧ (Vaak Bodh)	<ul style="list-style-type: none"> • ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਾਚਕ ਵਾਕ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਵਾਕ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ • ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ, ਦੜਤਰੀ ਕੰਮ-ਕਾਜ, ਖਰੀਦ-ਫਰੇਖਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਵਾਕ ਲਿਖਣ ਅਭਿਆਸ • ਸੁੱਧ ਵਾਕ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ 	ਡਾ. ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ ਡਾ. ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ ਡਾ. ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ
-----------------------------------	--	--

PUNJABI BHASHA DA MUDHLA PADHAR

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਪੱਧਰ

ਯੂਨਿਟ-1

ਲਿਪੀ ਬੋਧ

ਲੇਖਕ - ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ

ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ,

ਡਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਡਿੱਲੀ।

ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਣਾਵ ਦੀ ਲਿਪੀ

- 1.1 ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼
- 1.2 ਤੁਮਿਕਾ
- 1.3 ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨਾਲ ਮੁਢਲੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
- 1.4 ਪੈਤੀ ਅੱਖਰੀ ਅਤੇ ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

- 1.4.1 ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਣਮਾਲਾ
- 1.4.2 ਅੱਖਰ ਗਿਆਨ
- 1.4.3 ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ
- 1.4.4 ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

- 1.5 ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਗਾਖਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
  - 1.5.1 ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ
  - 1.5.2 ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ
  - 1.5.3 ਲਗਾਖਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ
  - 1.5.4 ਲਗਾਖਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ

ਸਾਰੰਸ਼

ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ

1.1 ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਪਾਠ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਗਿਆਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰ ਅਤੇ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪਾਠ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਗੈਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਲਵੇਗਾ। ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਸੌਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੁਲਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਰਣ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਸਥਦ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸਿੱਖਣ ਸਮਝਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਗਿਆਨ ਢੇਣਾ ਹੈ।

1.2 ਭੂਮਿਕਾ

ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਦੇਵੇਂ ਗੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਾਈ ਤੇ ਲਿਪੀ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹੋਏ ਆਈ। ਭਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਘ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸਥਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਹ ਬੋਲ ਜੋ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁੱਝ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਲਿਪੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਰੇਮਨ ਲਿਪੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਭਾਸਾ ਦੇ ਬੋਲ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਭਾਸਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਰੇ ਕੋਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਪਰ ਲਿਪੀ ਅਜਿਹੀ ਜੁਗਤ ਹੈ ਜੋ ਭਾਸਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਸਾਂਭ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਸਾ ਦਾ ਲਿਪੀਬੱਧ ਰੂਪ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਠਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਪ੍ਰਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

1.3 ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨਾਲ ਮੁੰਡਕੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲਿਪੀ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਲਿਪੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਪੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੇਵਨਾਗਰੀ, ਸਾਰਦਾ ਤੇ ਟਾਕਰੀ ਲਿਪੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੱਖਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ। ਗੁਰੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਾਮਕਰਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਢੁਕਵੇਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੇ ਮੂਲ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੈਂਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ ਵੱਲ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬੜੀ ਸਰਲ ਹੈ ਭਾਵ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿੰਗ-ਵਲੋਂਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਤੌਨੀ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਾਈ ਵੀ ਸੰਦਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਦਾ ਹਰ ਅੱਖਰ ਨਿਸਚਿਤ ਧੁਨੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਦਾ ਇਕ ਅੱਖਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕ ਧੁਨੀ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਉਨੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਇਕ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਲਿਪੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਵਿਚ ਆਖਰੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਦਾਰਸ਼ੀ ਭਾਸਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਲਈ ਘੜੇ ਗਏ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਪੀ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਲਿਪੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਖਰ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਵਰ ਵਾਹਕ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵਰਨਮਾਲਾ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਰਨਮਾਲਾ ਦੀ ਹਰ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕੋ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 'ਕ' ਵਰਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰ ਕੰਠੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ

ਅਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਬਿੰਦੀ, ਟਿੱਪੀ ਤੇ ਅੱਖਰ ਵਰਗੇ ਚਿੰਨ ਘੜ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਖਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲਿਪੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖ਼ਤਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

1.4 ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰੀ ਅਤੇ ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਵਰਨਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

1.4.1 ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ

(ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਕੇ ਸਾਥ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ)

ਓ (ੳ) ਅ (ਅ) ਏ (ੳ) ਸ (ਸ) ਹ (ਹ)

ਕ (ਕ) ਖ (ਖ) ਗ (ਗ) ਘ (ਘ) ਙ (ਙ)

ਚ (ਚ) ਛ (ਛ) ਜ (ਜ) ਝ (ਝ) ਵ (ਵ)

ਟ (ਟ) ਠ (ਠ) ਡ (ਡ) ਢ (ਢ) ਣ (ਣ)

ਤ (ਤ) ਥ (ਥ) ਦ (ਦ) ਧ (ਧ) ਨ (ਨ)

ਪ (ਪ) ਫ (ਫ) ਬ (ਬ) ਭ (ਭ) ਮ (ਮ)

ਯ (ਧ) ਰ (ਰ) ਲ (ਲ) ਵ (ਰ) ਤ (ਤ)

ਸ਼ (ਸ਼) ਖ (ਖ) ਗ (ਗ) ਜ (ਜ) ਝ (ਫ) ਲ (ਲ)

1.4.2 ਅੱਖਰ ਗਿਆਨ

ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰ ਮੂਲ ਅੱਖਰ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਬੀ-ਦਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਅੱਖਿਆਈ ਨੂੰ ਦੁਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੂਲ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿੰਦੀ ਲਗਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਅੱਖਰ ਘੜ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤੀ 35 ਤੋਂ 40 ਹੋ ਗਈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ 'ਲ' ਦੀ ਤਾਲਵੀ ਆਵਾਜ਼ ਲਈ 'ਲ' ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤੀ 41 ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅੱਠ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

(ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਕੇ ਆਠ ਵਰਗ)

ਮੁੱਖ ਵਰਗ (ਮੁਖਧ ਵਰਗ) - ਓ ਅ ਏ ਸ ਹ

ਕਵਰਗ (ਕਰਵਾਂ) - ਕ ਖ ਗ ਘ ਙ -ਕੰਠੀ ਧੁਨੀਆਂ

ਚਵਰਗ (ਚਰਗ)	- ਚ ਛ ਜ ਝ ਵ -ਤਾਲਵੀ ਪੁਨੀਆਂ
ਟਵਰਗ (ਟਰਗ)	- ਟ ਠ ਡ ਚ ਣ -ਮੁਰਧਨੀ/ਉਲਟ ਜੀਭੀ ਪੁਨੀਆਂ
ਤਵਰਗ (ਤਰਗ)	- ਤ ਥ ਦ ਧ ਨ -ਦੰਤੀ ਪੁਨੀਆਂ
ਪਵਰਗ (ਪਰਗ)	- ਪ ਫ ਬ ਭ ਮ - ਹੋਠੀ ਪੁਨੀਆਂ
ਅੰਤਿਮ ਵਰਗ(ਅੰਤਿਮ ਵਰਗ)- ਯ ਰ ਲ ਵ ਤ੍ਰ	

ਨਵੀਨ ਵਰਗ (ਨਵੀਨ ਵਰਗ)- ਸ ਖ ਗ ਜ ਫ ਲੁ

1.4.3 ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਮੁਤਾਬਕ ਕੁੱਲ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਬਣਤਰ- ਤ ਡ ਡ ਤ ਬ (6)

(ਤ ਡ ਭ ਙ ਤ ਬ)

ਦੂਜੀ ਬਣਤਰ - ਅ ਮ ਸ ਸ ਜ ਜ ਹ ਰ ਗ ਗ ਕ ਚ ਦ ਢ (14)

(ਅ ਮ ਸ ਸ਼ ਜ ਜ ਹ ਰ ਗ ਗ ਕ ਚ ਦ ਢ)

ਤੀਜੀ ਬਣਤਰ - ਟ ਠ ਨ ਏ ਵ ਵ ਫ ਫ ਛ ਛ ਣ ਲ ਲ ਝ (14)

(ਟ ਠ ਨ ਇ ਵ ਜ ਫ ਫ ਡ ਛ ਣ ਲ ਲ ਝ)

ਚੌਥੀ ਬਣਤਰ - ਪ ਖ ਖ ਧ ਧ ਯ ਯ ਘ (7)

(ਪ ਖ ਖ ਧ ਧ ਯ ਘ)

1.4.4 ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

ਵਰਣ ਅਭਿਆਸ   ਵਰਣ ਦਾ ਉਚਚਿਤ ਨਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਵਰਤੋਂ

(ਵਰਣ ਅਭਿਆਸ)   ਵਰਣ ਕਾ ਤਚਰਿਤ ਨਾਮ ਤथਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਪ੍ਰਯੋਗ

ਓ (ੳ)

ਊੜਾ (ਊਡਾ)

ਊਠ (ਊਂਠ)

ੴ ੳ ੦ ੻

ਅ (ਅ)

ਆੜਾ (ਆਡਾ)

ਅਪਮਾਨ (ਅਪਮਾਨ)

ਅ ਅ ਅ ਅ

ਇ (ਇ)

ਈੜੀ (ਇੜੀ)

ਇਮਾਰਤ (ਇਮਾਰਤ)

ਇ ਇ ਇ ਇ

ਸ (ਸ)

ਸੱਸਾ (ਸਸ਼ਸਾ)

ਸੇਬ (ਸੇਬ)

ਨ ਟ ਮ ਸ

ਹ (ਹ)

ਹਾਹਾ (ਹਾਹਾ)

ਹਾਥੀ (ਹਾਥੀ)

ਵ ਰ ਜ ਹ

ਕ (ਕ)

ਕੱਕਾ (ਕਕਕਾ)

ਕਾਰ (ਕਾਰ)

ਵ ਰ ਜ ਕ

ਖ (ਖ)

ਖੱਖਾ (ਖਖਖਾ)

ਖੇਤਾ (ਖੋਤਾ)

ਵ ਰ ਯ ਖ

ଗ (ଗ)

ଗଁରା (ଗରଗା)

ଗୌଦ (ଗେଦ)

ର

ର

ଗ

ଗ

ଘ (ଘ)

ଘଁରା (କଦଗା)

ଘଜୀ (ଘଙ୍ଗି)

ଘ

ଘ

ଘ

ଘ

ଙ୍କ (ଙ୍କ)

ଙ୍କଁରା (ଅଂଗ୍ଯାଂ)

କଙ୍କଣ (କଂଗନ)

ଙ୍କ

ଙ୍କ

ଙ୍କ

ଙ୍କ

ଚ (ଚ)

ଚଁରା (ଚଚ୍ଚା)

ଚମଚା (ଚମ୍ମଚ)

ଚ

ଚ

ଚ

ଚ

ਛ (ਛ)

ਛੱਛਾ (ਛਛਾ)

ਛਤਰੀ (ਛਤਰੀ)

ਚ ਚੜ ਢ ਢੱਡ

ਜ (ਜ)

ਜੱਜਾ (ਜਜ਼ਾ)

ਜੱਗ (ਜਗ)

ਜ ਜੜ ਜੱਜ ਜ

ਝ (ਝ)

ਝੱਜਾ (ਚਫ਼ਜ਼ਾ)

ਝੰਡਾ (ਝਾਂਡਾ)

— ਚੜ ਚੜੁੱਝ ਝੱਝ

ਵ (ਵ)

ਵੁੰਵਾ (ਅੰਵਾ)

ਜੰਵ (ਜ਼ਜ)

ਵ ਵੜ ਵੱਵ ਵ

ਟ (ਟ)

ਟੈਕਾ (ਟੈਕਾ)

ਟਮਾਟਰ (ਟਮਾਟਰ)

— ਟੜ ਟੱਟ ਟ

ਠ (ਠ)

ਠੱਠਾ (ਠਨਠਾ)

ਠੇਲ੍ਹਾ (ਠੇਲਾ)

— — ਟ ਠ

ਡ (ਡ)

ਡੱਡਾ (ਡਕਡਾ)

ਡਮਰੂ (ਡਮਰੂ)

— ਦ ਰ ਡ

ਢ (ਢ)

ਢੱਡਾ (ਟਫ਼ਡਾ)

ਢੋਲ (ਫੋਲ)

— ਚ ਰ ਢ

ਣ (ਣ)

ਣਾਣਾ (ਣਾਣਾ)

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

— ਰ ਰ ਣ

ਤ (ਤ)

ਤੱਤਾ (ਤਤਾ)

ਤੇਤਾ (ਤੋਤਾ)

— ਤ ਤ ਤ ਤ

ਥ (ਥ)

ਥੱਥਾ (ਥਥਥਾ)

ਥਰਮਸ (ਥਰਮਸ)

— ਥ ਥ ਥ ਥ

ਦ (ਦ)

ਦੱਦਾ (ਦਦਦਾ)

ਦਵਾਤ (ਦਵਾਤ)

ਦ ਦ ਦ ਦ

ਧ (ਧ)

ਧੱਧਾ (ਤਥਦਾ)

ਧਾਰਾ (ਧਾਰਾ)

ਧ ਧ ਧ ਧ

ਨ (ਨ)

ਨੰਨਾ (ਨਨਾ)

ਨਲਕਾ (ਨਲਕਾ)

— — ਟ ਨ

ਪ (ਪ)

ਪੱਪਾ (ਪਚਾ)

ਪਤੰਗ (ਪਤਂਗ)

ਰ ਰ ਰ ਪ

ਫ (ਫ)

ਫੱਫਾ (ਫਫਕਾ)

ਫਲ (ਫਲ)

ਤ ਤ ਟ ਫ

ਬ (ਬ)

ਬੱਬਾ (ਬਬਾ)

ਬਾਬਾ (ਬਾਬਾ)

— ਰ ਏ ਬ

ਤ (ਤ)

ਤੱਤਾ (ਪੱਤਾ)

ਤੇਡ (ਮਾਲੂ)

ਤ ਰ ਕ ਤ

ਮ (ਮ)

ਮੰਮਾ (ਮਮਮਾ)

ਮੇਰ (ਸੋਰ)

ਮ ਨ ਤ ਮ

ਯ (ਯ)

ਯਈਆ (ਧੁਆ)

ਯਮਦੂਤ (ਯਮਦੂਤ)

— ਚ ਚ ਯ

ਰ (ਰ)

ਰਾਰਾ (ਰਾਰਾ)

ਰੇਲ (ਰੇਲ)

ਰ ਹ ਰ ਰ

ਲ (ਲ)

ਲੱਲਾ(ਲਲਾ)

ਲੈਪ (ਲੈਪ)

—

ਵ

ਲ

ਲ

ਵ (ਵ)

ਵਾਵਾ (ਵਾਵਾ)

ਵਕਤ (ਵਕਤ)

ਵ

ਵ

ਵ

ਵ

ੜ (ੜ)

ੜਾੜਾ (ਡਾੜਾ)

ਸੜਕ (ਸਇਕ)

ੜ

ੜ

ੜ

ੜ

ਸ (ਸ)

ਸੱਸਾ (ਸਥਥਾ)

ਸੇਰ (ਸ਼ੇਰ)

ਸ

ਸ

ਸ

ਸ

ਖ (ਖ)

ਖੱਖਾ (ਖਰਖਾ)

ਖਤ (ਖਤ)

ਕ ਕ ਪ ਖ ਖ

ਗ (ਗ)

ਗੱਗਾ (ਗੁਗਾ)

ਗਜ਼ਲ (ਗੁਜ਼ਲ)

ਗ ਗ ਗ ਗ ਗ

ਜ (ਜ)

ਜੱਜਾ (ਜੁਜ਼ਾ)

ਜਮੀਨ (ਜੁਮੀਨ)

ਜ ਜ ਜ ਜ ਜ

ਫ (ਫ)

ਫੱਫਾ (ਫੁਫ਼ਾ)

ਫੈਜ (ਫੌਜ)

ਫ ਫ ਫ ਫ ਫ

ਲ (ਲ)

ਲੱਲਾ (ਲਲਾ)

ਬਾਲਟੀ (ਬਾਲਟੀ)

— ਵ ਲ ਲ

ਨੋਟ:-ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਝ, ਥ, ਏ, ਤ ਅਤੇ

ਲ ਯੂਨੀਅਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬਦ ਸੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

1.5 ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਗਾਖਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

1.5.1 ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਵਰਨਮਾਲਾ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਵਰਨ 'ਉ' 'ਅ' 'ਈ' ਸਵਰ ਵਾਹਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦਸ ਸਵਰਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦਸ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਨੌ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਚਾਰਟ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੇਵੇਂ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:-

ਹਿੰਦੀ ਸਵਰ ਰੂਪ	ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਰ ਰੂਪ	ਲਿਖਿਤ ਮਾਤਰਾ ਰੂਪ	ਪੰਜਾਬੀ ਮੌ ਮਾਤਰਾ ਕਾ ਨਾਮ	ਹਿੰਦੀ ਤਥਾ ਪੰਜਾਬੀ ਮੌ ਪ੍ਰਯਾਗ
ਅ	ਅ		ਮੁਕਤਾ ਮੁਕਤਾ	ਕ ਕ
ਆ	ਆ	ਾ ਰ	ਕਨਨਾ ਕੰਨਾ	ਕਾ ਕਾ
ਝ	ਇ	ਿ ਰੀ	ਸਿਹਾਰੀ ਸਿਹਾਰੀ	ਕਿ ਕਿ
ੋ	ਈ	ੀ ਰੀ	ਬਿਹਾਰੀ ਬਿਹਾਰੀ	ਕੀ ਕੀ
ਤ	ਉ	ੁ -	ਐੱਕੜ ਐਕੜ	ਕੁ ਕੁ
ਤੁ	ਊ	ੂ =	ਦੁਲੈਂਕਡ ਦੁਲੈਂਕੜ	ਕੂ ਕੂ

ए	ऐ	ऐ	ए	लां	लां	के	के
ऐ	ऐ	ऐ	ए	दुलां	दुलां	के	के
ओ	ଓ	ଓ	ও	হোঢ়া	হোঢ়া	কো	কে
औ	ਐ	ਐ	ও	কনোঢ়া	কনোঢ়া	কৌ	কে

ਨੇਟ:- ਬਿਨਾਂ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਅੱਖਰ ਮੁਕਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਓ' ਅਤੇ 'ਏ' ਅੱਖਰ ਕਦੇ ਵੀ ਮੁਕਤਾ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ

ਹੁੰਦੇ। (ਬਿਨਾ ਮਾਤਰਾ ਕਾ ਅਕਸਰ ਸੁਕਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। 'ਓ' ਤਥਾ 'ਏ' ਅਕਸਰ ਕਮੀ ਸੁਕਤਾ

ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ।)

1.5.2 ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ:-

- ਮੁਕਤਾ (ਲਗ ਰਹਿਤ) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ:- ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਮੁਕਤਾ ਵਿਆੰਜਨਾਂ ਵਿਚ ਸਵਰ 'ਅ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। 'ਓ' ਅਤੇ 'ਏ' ਅੱਖਰ ਮੁਕਤਾ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਲਗ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ:-

ਠ+ਗ=ਠਗ

ਜ+ਗ=ਜਗ

ਚ+ਲ=ਚਲ

ਕ+ਲ+ਮ=ਕਲਮ,

ਗ+ਗ+ਨ=ਗਗਨ

ਨ+ਗ+ਰ=ਨਗਰ

ਸ+ਲ+ਗ+ਮ=ਸਲਗਮ,

ਅ+ਦ+ਰ+ਕ=ਅਦਰਕ

ਥ+ਰ+ਮ+ਸ=ਥਰਮਸ

(ਨੇਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)

- ਕੰਨਾ (ੴ) (ਸਵਰ 'ਆ' ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ :- ਲਗ 'ਕੰਨਾ'
- ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਨਾ ਹੈ ਜੇ ਸਵਰ ਯੂਨੀ 'ਆ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੰਬਾਈ ਵਿਚ ਅੱਖਰ ਨਾਲੋਂ ਅੱਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਕੰਨਾ' ਅੱਖਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੱਖਰ ਵਿਚ 'ਆ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੰਨਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਦੇ 'ਓ'
- ਅਤੇ 'ਏ' ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਬੀ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਹੈ :-

ਰ+ਆ+ਮ=ਰਾਮ

ਸ+ਆ+ਮ=ਸਾਮ

ਵ+ਆ+ਜ+ਆ=ਵਾਜਾ

ਆ+ਦ+ਰ=ਆਦਰ

ਦ+ਵ+ਆ+ਤ=ਦਵਾਤ

ਸ+ਲ+ਆ+ਦ=ਸਲਾਦ

ਮ+ਆ+ਸ+ਟ+ਰ=ਮਾਸਟਰ

ਪ+ਕ+ਵ+ਆ+ਨ=ਪਕਵਾਨ

ਸ+ਰ+ਕ+ਆ+ਰ= ਸਰਕਾਰ   ਪ+ਆ+ਠ+ਸ+ਆ+ਲ+ਆ= ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ

(ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਆਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸਥਦ ਘੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)

- ਸਿਹਾਰੀ (ੰ) (ਸਵਰ 'ਈ' ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸਥਦ:- ਲਗ 'ਸਿਹਾਰੀ' ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਨਾ ਹੈ ਜੇ ਸਵਰ ਧੂਨੀ 'ਈ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਖਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੱਖਰ ਵਿਚ 'ਈ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਓ' ਅਤੇ 'ਅ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :-

ਦ+ਇ+ਨ=ਦਿਨ   ਲ+ਇ+ਖ=ਲਿਖ   ਦ+ਇ+ਲ=ਦਿਲ
ਕ+ਇ+ਤ+ਆ+ਬ=ਕਿਤਾਬ   ਸ+ਹ+ਇ+ਰ=ਸ਼ਹਿਰ   ਰ+ਇ+ਰ+ਨ=ਹਿਰਨ
ਗ+ਇ+ਰ+ਗ+ਇ+ਟ=ਗਿਰਗਿਟ   ਨ+ਇ+ਰ+ਮ+ਲ=ਨਿਰਮਲ
ਇ+ਸ+ਨ+ਆ+ਨ=ਇਸ਼ਨਾਨ   ਦ+ਇ+ਲ+ਦ+ਆ+ਰ=ਦਿਲਦਾਰ

(ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਆਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸਥਦ ਘੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)

- ਬਿਹਾਰੀ (ੀ) (ਸਵਰ 'ਈ' ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸਥਦ:- ਲਗ 'ਬਿਹਾਰੀ' ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਨਾ ਹੈ ਜੇ ਸਵਰ ਧੂਨੀ 'ਈ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਖਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅੱਖਰ ਵਿਚ 'ਈ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਓ' ਅਤੇ 'ਅ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :-

ਖ+ਈ+ਰ= ਖੀਰ   ਬ+ਈ+ਤ+ਈ= ਬੀਤੀ   ਹ+ਈ+ਰ+ਆ= ਹੀਰਾ
ਲ+ਕ+ਤ+ਈ= ਲਕੜੀ   ਕ+ਮ+ਆ+ਈ= ਕਮਾਈ   ਨ+ਕ+ਲ+ਈ= ਨਕਲੀ
ਹ+ਲ+ਵ+ਆ+ਈ= ਹਲਵਾਈ   ਸ+ਰ+ਦ+ਆ+ਰ+ਈ= ਸਰਦਾਰੀ
ਭ+ਤ+ਕ+ਈ+ਲ+ਈ= ਭਤਕੀਲੀ   ਪ+ਬ+ਰ+ਈ+ਲ+ਈ= ਪਬਰੀਲੀ

(ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਆਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸਥਦ ਘੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)

- ਅੱਕੜ (-) (ਸਵਰ 'ਊ' ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸਥਦ:- ਲਗ 'ਅੱਕੜ' ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਨਾ ਹੈ ਜੇ ਸਵਰ ਧੂਨੀ 'ਊ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਖਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅੱਖਰ ਵਿਚ 'ਊ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਅ' ਅਤੇ 'ਏ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :-

ਸ+ਊ+ਰ=ਸੁਰ

ਜ+ਊ+ੜ=ਜੁੜ

ਬ+ਊ+ਲ+ਬ+ਊ+ਲ=ਬੁਲਬੁਲ

ਕ+ਊ+ਦ+ਰ+ਤ=ਕੁਦਰਤ

ਰ+ਊ+ਕ=ਰੁਕ

ਲ+ਊ+ਕ=ਲੁਕ

ਪ+ਊ+ਸ+ਤ+ਕ=ਪੁਸਤਕ

ਸ+ਊ+ਲ+ਤ+ਆ+ਨ=ਸੁਲਤਾਨ

ਗ+ਊ+ਣ=ਗੁਣ

ਤ+ਊ+ਰ=ਤੁਰ

ਪ+ਊ+ਸ+ਤ+ਕ=ਪੁਸਤਕ

(ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜ੍ਹਨ
ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)

- ਦੁਲੈਂਕੜ (=) (ਸਵਰ 'ਊ' ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ:- ਲਗ 'ਦੁਲੈਂਕੜ'
ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜੋ ਸਵਰ ਯੂਨੀ 'ਊ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਖਰ ਦੇ
ਹੇਠਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅੱਖਰ ਵਿਚ 'ਊ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਗ
ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਾ' ਅਤੇ 'ਈ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :-

ਨ+ਊ+ਰ=ਨੂਰ

ਆ+ਲ+ਊ=ਆਲੂ

ਅ+ਮ+ਰ+ਊ+ਦ=ਅਮਰੂਦ

ਸ+ਕ+ਊ+ਟ+ਰ=ਸਕੂਟਰ

ਝ+ਊ+ਠ=ਝੂਠ

ਪ+ਊ+ਰ+ਨ=ਪੂਰਨ

ਕ+ਬ+ਊ+ਤ+ਰ=ਕਬੂਤਰ

ਤ+ਰ+ਬ+ਊ+ਜ਼=ਤਰਬੂਜ਼

ਚ+ਆ+ਕ+ਊ=ਚਾਕੂ

ਚ+ਊ+ਰ+ਨ=ਚੂਰਨ

(ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜ੍ਹਨ
ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)

- ਲਾਂ (ਾਂ) (ਸਵਰ 'ਏ' ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ:- ਲਗ 'ਲਾਂ' ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹ
ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜੋ ਸਵਰ ਯੂਨੀ 'ਏ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਖਰ ਦੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗਦੀ
ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅੱਖਰ ਵਿਚ 'ਏ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
'ਓ' ਅਤੇ 'ਾ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :-

ਬ+ਏ+ਰ=ਬੇਰ

ਪ+ਲ+ਏ+ਟ=ਪਲੇਟ

ਠ+ਏ+ਲ+ਆ=ਠੇਲਾ

ਬ+ਸ+ਏ+ਰ+ਆ=ਬਸੇਰਾ

ਪ+ਏ+ੜ+ਏ=ਪੇੜੇ

ਹ+ਵ+ਏ+ਲ+ਈ=ਹਵੇਲੀ

ਠ+ਏ+ਕ+ਏ+ਦ+ਆ+ਰ=ਠੇਕੇਦਾਰ

ਊ+ਪ+ਦ+ਏ+ਸ=ਊਪਦੇਸ਼

ਪ+ਰ+ਦ+ਏ+ਸ=ਪਰਦੇਸ

ਥ+ਆ+ਣ+ਏ+ਦ+ਆ+ਰ=ਥਾਣੇਦਾਰ

(ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ
ਘੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)

- **ਦੁਲਾਂ** (ਅ) (ਸਵਰ 'ਐ' ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ:- ਲਗ 'ਦੁਲਾਂ' ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜੋ ਸਵਰ ਧੁਨੀ 'ਐ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਖਰ ਦੇ ਉਤੇ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅੱਖਰ ਵਿਚ 'ਐ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਚੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਓ' ਅਤੇ 'ਏ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :-

ਸ+ਐ+ਰ=ਸੈਰ   ਵ+ਐ+ਰ=ਵੈਰ   ਸ+ਐ+ਨ+ਆ=ਸੈਨਾ
 ਪ+ਐ+ਦ+ਲ=ਪੈਦਲ   ਬ+ਐ+ਠ+ਕ=ਬੈਠਕ   ਹ+ਐ+ਰ+ਆ+ਨ=ਹੈਰਾਨ
 ਜ+ਰ+ਨ+ਐ+ਲ=ਜਰਨੈਲ   ਜ+ਐ+ਲ+ਦ+ਆ+ਰ=ਜੈਲਦਾਰ
 ਸ+ਵ+ਐ+ਟ+ਰ=ਸਵੈਟਰ   ਨ+ਇ+ਰ+ਵ+ਐ+ਰ=ਨਿਰਵੈਰ

(ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜੁਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)

- **ਹੋਤਾ** (ਅ) (ਸਵਰ 'ਓ' ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ:- ਲਗ 'ਹੋਤਾ' ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜੋ ਸਵਰ ਧੁਨੀ 'ਓ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਗ ਵੀ ਅੱਖਰ ਦੇ ਉਤੇ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਅੱਖਰ ਵਿਚ 'ਓ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਚੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਅ' ਅਤੇ 'ਏ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :-

ਚ+ਓ+ਰ=ਚੇਰ   ਮ+ਓ+ਰ=ਮੇਰ   ਸ+ਓ+ਟ+ਈ=ਸੇਟੀ
 ਰ+ਓ+ਗ+ਨ=ਰੇਗਨ   ਮ+ਓ+ਹ+ਨ=ਮੇਹਨ   ਗ+ਓ+ਲ+ਆ+ਈ=ਗੋਲਾਈ
 ਮ+ਨ+ਓ+ਹ+ਰ=ਮਨੋਹਰ   ਬ+ਓ+ਲ+ਚ+ਆ+ਲ=ਬੋਲਚਾਲ
 ਮ+ਰ+ਗ+ਓ+ਸ=ਮੁਗੋਸ   ਸ+ਰ+ਓ+ਵ+ਰ=ਸਰੋਵਰ

(ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜੁਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)

- **ਕਨੈੜਾ** (ਅ) (ਸਵਰ 'ਐ' ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ:- ਲਗ 'ਕਨੈੜਾ' ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜੋ ਸਵਰ ਧੁਨੀ 'ਐ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਗ ਵੀ ਅੱਖਰ ਦੇ ਉਤੇ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਅੱਖਰ ਵਿਚ 'ਐ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਚੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਓ' ਅਤੇ 'ਏ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:-

ਦ+ਐ+ੜ=ਦੋੜ   ਸ+ਐ+ਖ+ਆ=ਸੋਖਾ   ਚ+ਐ+ਲ=ਚੌਲ
 ਹ+ਬ+ਐ+ੜ+ਆ=ਹਬੈੜਾ   ਪ+ਕ+ਐ+ੜ+ਆ=ਪਕੈੜਾ   ਮ+ਐ+ਕ+ਆ=ਮੈਕਾ

ਚ+ਮ+ਕ+ਐ+ਰ=ਚਮਕੈਰ

ਸ+ਐ+ਦ+ਆ+ਗ+ਰ=ਸੈਦਾਗਰ

ਨ+ਐ+ਜ+ਵ+ਆ+ਨ=ਨੈਜਵਾਨ

ਖ+ਐ+ਫ+ਨ+ਆ+ਕ=ਖੈਫਨਾਕ

(ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜੁਨ
ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)

1.5.3 ਲਗਾਖਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ

ਜਿਹੜੇ ਚਿੰਨ ਲਗਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਖਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲਗਾਖਰ 'ਬਿੰਦੀ,' 'ਟਿੱਪੀ' ਤੇ 'ਅੱਧਕ' ਹਨ। ਬਿੰਦੀ ਤੇ ਟਿੱਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਦੇ ਲਗਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਪਰ ਇਕ ਲਗ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬਿੰਦੀ ਜਾਂ ਟਿੱਪੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੱਧਕ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਢੁੱਤੀਕਰਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਢੁੱਤੀਕਰਨ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਢੂਹਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਅੱਖਰ ਦਾ ਢੂਹਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਅੱਖਰ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਧਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲਾ ਅੱਖਰ ਢੂਹਰੇ ਉਚਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਲਗਾਖਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਚਾਰਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਹੋਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕੇ:-

ਲਗਾਖਰ (ਲਗਾਖਰ)					
ਹਿੰਦੀ ਤਚਰਿਤ ਰੂਪ	ਪੰਜਾਬੀ ਤਚਰਿਤ ਰੂਪ	ਲਿਖਿਤ ਚਿਨਹ	ਪੰਜਾਬੀ ਮੌਲਗਾਖਰ ਕਾ ਨਾਮ	ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਤਥਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮੌਲਗਾਖਰ	
ਓੱ	ਾਂ	ੳ	ਬਿੰਦੀ ਬਿੰਦੀ	ਕੱ ਕਾਂ	
ਅੰ	ਅੰ	੭	ਟਿੱਪੀ ਟਿੱਪੀ	ਕੰ ਕੰ	
ਅਈ ਅਕਾਰ	ਅੱ	੯	ਅਦ੍ਧਕ ਅੱਧਕ	ਕਕ ਕੱ	

1.5.4 ਲਗਾਖਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ:-

- ਬਿੰਦੀ (੧) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸਥਦ :- ‘ਬਿੰਦੀ’ ਅਨੁਸਾਰਿਕ (Semi Nasal) ਸਵਰ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜੋ ਸਵਰਾਂ ਦਾ ਧੂਨੀ ਗੁਣ ਬਣ ਕੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ ਲਗਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਿਨਾ ਲਗਾਂ ਦੇ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਬਿਨਾ ਸਵਰਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਨੱਕ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਦੇਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਵ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ‘ਆ’, ‘ਇ’, ‘ਊ’ ਤੇ ‘ਊ’ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਗਾਂ (ਮੁਕਤਾ, ਸਿਹਾਰੀ, ਅੱਖਰ ਤੇ ਦੁਲੈਂਕੜ) ਨੂੰ ਡੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਲਗਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ‘ਊ’ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਅੱਖਰ ਤੇ ਦੁਲੈਂਕੜ (ਊ, ਊ) ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰਿਕਤਾ ਲਈ ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-
  - ਕੰਨਾ(ਅਂ) ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰਿਕਤਾ - ਕਾਂ, ਭਾਂਡੇ, ਕੁੜੀਆਂ
  - ਬਿਹਾਰੀ(ਈ) ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰਿਕਤਾ- ਪੀੜ੍ਹ, ਜਾਂਦੀ, ਨਹੀਂ
  - ਲਾਂ(ਏ) ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰਿਕਤਾ - ਗੈੰਦ, ਕੇਂਦਰ, ਕਹੋਂਗਾ
  - ਢੁਲਾਂ(ਐਂ) ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰਿਕਤਾ - ਸੈਟ, ਮੈਂਬਰ, ਵੈਂਚੀ
  - ਹੋੜਾ(ਓ) ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰਿਕਤਾ - ਕਦੋਂ, ਸਗੋਂ, ਰੋੰਦਾ
  - ਕਨੌੜਾ(ਐਂ) ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰਿਕਤਾ - ਲੇੰਗ, ਚੰਕ, ਚੰਤਰਾ
  - ਸਵਰ ‘ਊ’ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰਿਕਤਾ - ਆਉਦਾ, ਉਂਗਲੀ, ਨਹਾਉਦਾ
  - ਸਵਰ ‘ਊ’ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰਿਕਤਾ- ਉੰਘਣਾ, ਉੰਠਨ, ਆਉਂਗਾ
- (ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸਥਦ ਘੜਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)
- ਟਿੱਪੀ (੨) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸਥਦ:- ‘ਟਿੱਪੀ’ ਅਨੁਸਵਰ (Nasal) ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਅਨੁਸਵਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ‘ਸਵਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਾਸਕੀ ਧੂਨੀ’। ਇਸ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਨੱਕ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ‘ਆ’, ‘ਇ’, ‘ਊ’ ਤੇ ‘ਊ’ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਗਾਂ (ਮੁਕਤਾ, ਸਿਹਾਰੀ, ਅੱਖਰ ਤੇ ਦੁਲੈਂਕੜ) ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਦੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਹਰੇਕ ਪੰਜਵਾਂ ਵਰਨ (ਈ, ਈ, ਏ, ਨ, ਮ) ਨਾਸਕੀ ਧੂਨੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਧੂਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜ਼ਰੋਂ ਅੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਅੱਧੀ ਨਾਸਕੀ ਧੂਨੀ ਨੂੰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਅੱਖਰ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਟਿੱਪੀ’ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ‘ਊ’ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਅੱਖਰ ਤੇ ਦੁਲੈਂਕੜ (ਊ, ਊ) ਨਾਲ ਅਨੁਸਾਰਿਕਤਾ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਅਨੁਸਵਰ ਦਾ (ਊ ਜਾਂ ਊ) ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

- ਮੁਕਤਾ ਨਾਲ ਅਨੁਸਵਰ- ਘੰਟੀ, ਸੰਤ, ਖੰਡ
  - ਸਿਹਾਰੀ(ਇੰ) ਨਾਲ ਅਨੁਸਵਰ- ਬਿੰਦੀ, ਸਿੰਘ, ਹਿੰਮਤ
  - ਐਕੜ(ਊ) ਨਾਲ ਅਨੁਸਵਰ - ਮੰਡਾ, ਝੂੰਡ, ਸੁੰਦਰ
  - ਦੁਲੈਕੜ(ਊ) ਨਾਲ ਅਨੁਸਵਰ- ਪੂੰਜੀ, ਗੂੰਜ, ਝੂੰਪਾ
- (ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜੁਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)
- ਅੱਧਰ (ੳ) ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ- ‘ਅੱਧਰ’ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅੱਧੇ ਵਿਅੰਜਨ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਜਿਸ ਅੱਖਰ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਅੱਖਰ ਢੂਹਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇਵਣੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਢੂਹਰੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਢੂਹਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਧੇ ਅੱਖਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅੱਧੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ‘ਅੱਧਰ’ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ਼ ਹੈ, ਜੇ ਅੱਧੇ ਵਿਅੰਜਨ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਮੁਕਤਾ', 'ਸਿਹਾਰੀ' ਤੇ 'ਐਕੜ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਈ ਵਾਚੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਦੁਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-
- ਮੁਕਤਾ ਨਾਲ ਅੱਧਰ- ਸੱਚ, ਰੱਖ, ਖੱਟਾ
  - ਸਿਹਾਰੀ (ਇੰ) ਨਾਲ ਅੱਧਰ- ਨਿੱਕਾ, ਮਿੱਠਾ, ਚਿੱਠੀ
  - ਐਕੜ (ਊ) ਨਾਲ ਅੱਧਰ- ਬੁੰਚਾ, ਸੁੱਕਾ, ਰੁੱਖ
  - ਦੁਲਾਂ (ਅੰ) ਨਾਲ ਅੱਧਰ- ਐਸ, ਪੈਨ, ਬੈੱਲ
- (ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜੁਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ)

ਸਾਰੰਸ਼

ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਦੇਵੈਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਝੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਸੋ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦੀ, ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਲੰਘਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਸੋਖੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨਤਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਹਿੰਦੀ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਵਰਗ ਇਸ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸਕੇ। ਸਵਰ ਅਤੇ ਸਵਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਗਾਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵੀਂ ਇਸ ਲਿਪੀ ਦੇ ਭੁਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੁਕਤਿਆਂ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਪਾਠ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹਾਸਲ ਹੋ ਸਕੇ। ਹਰੇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਸੀਮਤ ਨਮੂਨੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਨੂੰ ਕੁਲ ਕਿੰਨੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?
2. ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਸਵਰ ਵਾਹਕ ਵਜੋਂ ਕਿਹੜੇ ਅੱਖਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ?
3. ਬਿੰਦੀ ਅਤੇ ਟਿੱਪੀ ਵਿਚਲੇ ਫਰਕ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ?
4. ਕੰਨਾ ਅਤੇ ਔਕੜ ਨਾਲ ਕੋਈ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਓ?
5. ਮੁਕਤਾ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਲਿਖੋ?
6. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੁਲ ਕਿੰਨੇ ਸਵਰ ਅਤੇ ਵਿਆੰਜਨ ਹਨ?
7. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿੰਨੀਆਂ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ?
8. ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਵੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਓ?
9. ਅੱਧੱਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ?
10. ਅੱਧੱਕ ਕਿਹੜੀਆਂ ਲਗਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਅੱਧੱਕ ਵਾਲੇ ਕੋਈ ਦਸ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿਓ?

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

- ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ-ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਲੇਖ ਰਚਨਾ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ, ਮੁਹਾਲੀ, 2019.
- ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਕਾਲਜ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ, ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1980.

- ਸੰਧੂ, ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਆਉ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖੀਏ, ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2009.
- ਸੰਧੂ, ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿੱਖੇ, ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2011.
- ਦੁੱਗਲ, ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ ਤੇ ਰਚਨਾਵਲੀ, ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ ਜਲੰਧਰ, 2009.
- ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣਾ ਸਿੱਖੇ (ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਇੱਲੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਾਇਦਾ), 2011.
- ਬਰਾੜ, ਬੁਟਾ ਸਿੰਘ, ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਇੱਲੀ, 2015.

ISSN : 2395-1273

ਸੰਵਾਦ

16 ਵਾਂ ਅੰਕ
ਜੁਲਾਈ-ਦਸੰਬਰ 2022
www.sanvad.org

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

- ਭਾਰਤ ਦੀ 1857 ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖ
- ਅਜੋਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਸਮਝਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਮਹੱਤਵ
- ਸਾਹਿਤ-ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਆਤਮ-ਕਥਾ : ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੱਖ ਜੱਗੀ
- ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ : ਰਚਨਾ ਸੰਚਨਾ ਤੋਂ ਵਿਰਚਨਾ ਤਕ
- ਸਿੱਖਿਆ-ਵਿਚ ਆਈਸੀਟੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ
- ਮਿਸ਼ਨ ਫੁੱਕੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ-ਧਾਰਨਾ ਅਤੇ ਕੌਰੋਨਾ ਮਹਾਮਾਰੀ - ਪ੍ਰਬੰਧਨ
- ਹਥੀਬ ਜਾਲਿਬ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸਮਰੱਥਾ
- ਮੌਲਾਨਾ ਗੁਮੀ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ
- ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕੋਸ਼ਣ ਵਿਚ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ : ਵਿਡਿਨ ਪ੍ਰਸ਼ਗ
- 'ਜਪੁ' ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ : ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ੈਲੀ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ
- ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸੱਤ ਦੀ ਕਥਾਨਕ ਤੁੜ੍ਹੀ
- ਪਾਠ, ਸਾਹਿਤ-ਪਾਠ ਤੇ ਪਾਠਾਤਮਕਤਾ
- ਪੁਨਰ-ਜਾਗਰਣ : ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ
- ਵਰਚੂਅਲ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ : ਸਮਕਾਲ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ
- ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਢੋਲ ਵਾਦਨ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੰਤਾ ਅਤੇ ਅਰਥ
- "ਅੰਬਰ ਪਰੀਆਂ" : ਕੱਥ-ਅਕੱਥ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਉਤਸਵ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ-ਯਥਾਰਥਕ ਬਿਰਤਾਂਤ
- ਵਿਰਸਾਈ ਅਸਤਿਤਵ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ-ਕਾਵਿ : ਤਾਮ
- ਪੰਜਾਬ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਸਾਰ ਨਾ ਜਾਣਾ
- ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ-ਪੜ੍ਹੋਲ ਦਰ ਪੜ੍ਹੋਲ: ਇਕ ਅਧਿਐਨ

ESTD. 1892

ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ
ਮਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਪੰਨਾਈ

ਪੰਜਾਬੀ ਵੈਫਰੀਡ ਵਿਸ਼ਵਚ ਜਰਹਲੁ

A Peer Reviewed Punjabi Research Journal

ਛਿਮਾਹੀ ਖੋਜ ਰਸਾਲਾ

ਯੂ.ਜੀ.ਸੀ. ਦੀ 'ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਤੇ ਖੋਜ ਨੈਟਵਰਕਾ ਸੰਸਥਾ' ਵੱਲ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਅਤੇ ਇੰਡੀਆਨ ਕੌਂਸਲ ਆਫ
ਸੈਕਲ ਸਾਈਂਸਜ਼ ਐਂਡ ਰਿਸਰਚ (ICSSR) ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਿਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਖੋਜ-ਜਰਨਲ

ਸਰਪ੍ਰਸਤ

ਡਾ. ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ

ਪਿੰਸੀਪਲ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ

ਡਾ. ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ

ਡਾ. ਆਤਮ ਸਿੰਘ ਰੰਗਾਵਾ

ESTD. 1892

ਪੈਸਟ ਗੈਜੂਏਟ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-143002

Sanvad

(Dialogic)

PUNJABI REFEREED RESEARCH JOURNAL

Bi- Annual

A Peer Reviewed Punjabi Research Journal of the Post-Graduate Department of
Punjabi Studies, Khalsa College, Amritsar.

(UGC-CARE APPROVED JOURNAL)

Financial Sport by ICSSR, New Delhi)

Email : sanvadpunjab@gmail.com, www.sanvad.org

Patron & Chief Editor:

Dr. Mehal Singh

+91-85288-28200

Editor:

Dr. Atam Singh Randhawa

+9198722-17273

ISSN : 2395-1273

July-December 2022

ਸਲਾਹਕਾਰ ਬੋਰਡ

ਪ੍ਰੈ. (ਡਾ.) ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਪ੍ਰੈ. (ਡਾ.) ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮੁਖੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਪ੍ਰੈ. (ਡਾ.) ਯੋਗਰਾਜ ਅੰਗਰਿਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਪ੍ਰੈ. (ਡਾ.) ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮੁਖੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਪ੍ਰੈ. (ਡਾ.) ਰਵੀ ਰਵਿੰਦਰ, ਮੁਖੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਪ੍ਰੈ. (ਡਾ.) ਹੁਗਮੁਖ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਡਾ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੈ.ਡੈਸਰ

ਲਾਇਲਪੁਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਜਲੰਧਰ

ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਹਿਯੋਗ : ਸਮੁਹ ਸਟਾਫ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਨੋਟ: ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਲਈ ਮੁਦ ਸ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਤੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

khalsacollegeamritsar@yahoo.com

www.khalsacollege.edu.in

ਚੰਦਾ

ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ : ₹ 3000

ਪੰਜ ਸਾਲਾ : ₹ 1500

ਇਹ ਅੰਕ : ₹ 200

Ac : 3397000100467796 IFSC : PUNB0339700

PNB KOT KHALSA, AMRITSAR

© Principal, Khalsa College Amritsar

‘ਸੰਵਾਦ’ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਸਰਚ ਜਰਨਲ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੋਸਟ ਗੈਜ਼ੀਟੇਟ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲ
ਪਿੰਟਵੈਲ, 146, ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਫੇਕਲ ਪੁਆਇੰਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸੰਵਾਦ

ਪੰਜਾਬੀ ਕੈਫਰੀਡ ਖੋਜ ਰਸਾਲਾ

ਛਿਮਾਹੀ

ਸਾਲ - 8ਵੇਂ, ਅੰਕ - 16ਵੇਂ || ਜੁਲਾਈ-ਦਸੰਬਰ 2022

ਤਤਕਰਾ

□ ਸੰਪਾਦਕੀ	5-6
□ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	7-22
ਭਾਰਤ ਦੀ 1857 ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖ	
□ ਡਾ. ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ	23-32
ਅਜੋਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਮਹੱਤਵ	
□ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ	33-45
ਸਾਹਿਤ-ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਆਤਮ-ਕਥਾ : ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ	
□ ਡਾ. ਆਤਮ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ	46-54
ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਚਿੱਤਨ : ਰਚਨਾ-ਸੰਰਚਨਾ ਤੋਂ ਵਿਰਚਨਾ ਤਕ	
□ ਡਾ. ਸੌ. ਪੀ. ਕੰਬੋਜ	55-67
ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਚ ਆਈਸੀਟੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ	
□ ਡਾ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	68-83
ਮਿਸ਼ਨ ਫੂਕੋ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ-ਧਾਰਨਾ ਅਤੇ ਕੋਰੋਨਾ ਮਹਾਮਾਰੀ-ਪ੍ਰਬੰਧਨ	
□ ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਹੁਦਲ	84-87
ਹਥੀਬ ਜਾਲਿਬ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸਮਰੱਥਾ	
□ ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ	88-94
ਮੌਲਾਨਾ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ	
□ ਡਾ. ਅਕਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	95-101
ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਢੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ :	
ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਸੰਗ	
□ ਡਾ. ਅਮੀਰ ਕੌਰ	102-110
‘ਜਾਪੁ’ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ : ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ੈਲੀ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ	

ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ

ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਘੜਨ ਵਾਲੇ ਅਸੂਲ ਹੀ ਧਰਮ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਕ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅੰਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਮਹਿਕ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੱਚੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸੰਤ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਇਲਾਹੀ ਮਾਰਗ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸੇ ਸੂਫ਼ੀ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਅੱਠ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਪੁਰਾਣੇ ਲੱਗਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਅੱਜ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਮਰਾਹ ਹੋਈ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੌਲਾਨਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਈਰਾਨ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਦਕਾ ਈਰਾਨ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ 'ਮਸਨਵੀ' ਦਾ ਤਰਜਮਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਅਮੀਰ ਜੁਥਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਛਾਰਸੀ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਸਨਵੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਥਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੀ ਹੋਣ, ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਥਾਨ ਦੇ ਪਾਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਰਮਿਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੂਝ ਦੇ ਕਾਇਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਥਾਨ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਹੋਏ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਕਰਦਿਆਂ, ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੌਲਾਨਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀਆਂ, ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਲਾਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਡਾ.

ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲ
ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੋਫੈਸਰ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਦਿੱਲੀ
9971062024
rajni.samana@
yahoo.in

228

ਸ਼੍ਰੀ ਗ੍ਰਾਨਟ

ਸੇ. ਐਂਡ ਕੇ. ਅਕੈਮੀ ਗ੍ਰਾਨਟ, ਕਲਾਚਰ ਐਂਡ ਲੈਂਗਵੇਜ਼, ਜੰਮੁ

ਏਮਾਸਿਕ

ਸ੍ਰੀਰਾਮਾ

ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ 2021

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ
ਰਾਹੁਲ ਪਾਂਡੇ

ਸੰਪਾਦਕ
ਪੰਧਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਸ

ਜੰਮ੍ਹ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਕੈਡਮੀ ਆਫ ਆਰਟ, ਕਲਚਰ ਐਂਡ ਲੈਂਗਵੇਜ਼, ਜੰਮ੍ਹ

ਸਾਲ : 52

ਮੌਕ : 6

ਕੁਲ ਮੌਕ : 228

Editor-in-chief
Rahul Pandey IAS
Editor
Popinder Singh Paras

ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦਾ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।
ਮੰਬਾਇਲ : 9906977731

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਸੈਕਰੋਟਰੀ, ਸੰਮੁੱਖਸੀਰ ਅਕੈਡਮੀ ਆਫ ਆਰਟ, ਕਲਚਰ ਐਂਡ
ਲੈਂਗਵੇਜ਼, ਸੰਮੁੱਖ - 180 001

Publisher : Secretary, J&K Academy of Art, Culture and Languages
JAMMU- 180 001

ਛਾਪਕ : ਕਲਾਸਿਕ ਪਿੰਟਰਜ਼, ਨੈਸ਼ਨਲ ਹਾਈਵੇ, ਬੜੀ ਬਾਹਮਣਾ, ਸੰਮੁੱਖ
ਫੁਰਭਾਸ — (01923)-220243, 94191-49293

ਮੁੱਲ : ਦਸ ਰੁਪਏ

ਵਾਰਸ਼ : 50 ਰੁਪਏ

ਤਤਕਰਾ

□ ਆਲੋਚਨਾ

- ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550ਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਵ ਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਪਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ : ਇਕ ਜਾਇਜ਼ਾ/ਡਾ. ਪ੍ਰਿਤਮ ਸਿੰਘ/1
- ਸ਼ਾਹਿਨ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸਤਰ 'ਪੂੰਡ' ਦੀ ਪਠਗਤ ਪੜ੍ਹਤ/ਡਾ. ਮਜਨੀ ਬਾਲ/2
- ਕਲਾਮ ਬੁਝੋ ਸ਼ਾਹ : ਪਾਠਾਤਕ ਅਧਿਆਨੇਨ/ਡਾ. ਮਨਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ/23
- ਮਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ 'ਲਾਲ ਬੱਤੀ'-ਇੰਕ ਅਧਿਆਨੇਨ/ਡਾ. ਪਿਆ ਗੈਟਿਲ/34
- ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਵੰਡਦਾ ਸ਼ਾਹਿਨ ਵਿਸ਼ਵਨਥ 'ਦਿਲ'-ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਇਤਾਤ/ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਪਲ/38
- ਕਾਵਿ ਨਾਟਕ ਟੁਕੁਮਹਾ : ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨਾਤਕ ਅਧਿਆਨੇਨ/ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ/43
- ਜੱਗ ਦੇ ਚਾਨਣ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ/ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ/50
- ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਜੱਗ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸੰਵੇਦਨਾ/ਡਾ. ਗੁਰਜੀਤ ਕੌਰ/58
- ਵੀਣਾ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਓਰਤ-ਹੌਦ ਦਾ ਸਮਾਸਿਆਕਾਰ : ਸਭਿਆਚਾਰਕ-ਯਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਕ ਵਿਚ/ਮਨਦੀਪ ਕੌਰ/64
- ਮੇਰਾ ਦਾ ਗਿਆਸਤਾਨ ਭਾਗ ਦੂਜਾ : ਵਿਭਿੰਨ ਪਸਾਰ/ਡਾ. ਮਨਦੀਪ ਕੌਰ/70
- ਧਾਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ "ਮੌਲ੍ਹੀ" ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਦਾ ਮੁਲੰਕਣ/ਮਲਕੀਤ ਕੌਰ, ਪ੍ਰ. ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ/79
- ਪਾਣੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਨਾਟ-ਵਸਤੂ/ਗੁਰਬੇਨ ਸਿੰਘ/83
- ਸਮਕਾਲੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਆਲੋਚਨਾ : ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ/ਡਾ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ/91
- ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਲਾਚੀ' (ਓਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਆਂਚਲਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ)/ਅਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ/100

□ ਕਹਾਣੀਆਂ

- ਹਨੌਰੀ/ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਗਲਾ/104
- ਸਪੇਸ/ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈਨ/113

□ ਕਾਵਿ ਤੁਪ

- ਪੀੜ/ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪਕ/122
- ਕਵਿਤਾ/ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਧੰਜਲ/123
- ਪ੍ਰਕਾਰ/ਸੁਰਜ ਸਿੰਘ ਸੁਰਜ/124
- ਔਰਤ ਦਾ ਦਰਦ/ਹਰਦੀਪ ਬਾਵਾ/125
- ਕਰਮ, ਤੂੰ ਤੇ ਮੈਂ/ਜੱਗ ਮੈਸ. ਵਰਮਨ/126

□ ਨਵੀਆਂ ਕਲਾਂ

- ਧਰਮਗੁਰੂ : ਧਰਮ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੀ ਕਥਾ/ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ/128

- ਨਾਵਲ “ਇੰਕ ਟੋਟਾ ਜਨਮ ਭੂਮੀ” ਇਕ ਅਧਿਐਨ/ਵੀਰ ਕੌਰ/134
  - ਲੋਕ ਗੀਤ : ਸੁਹਾਗ/ਬਿਨਿਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ/144
  - “ਪਰਵਜ਼” ਕਾਵਿ ਸੰਗਠਿ : ਇਕ ਅਧਿਐਨ/ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ/149
  - ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾਵਿ ‘ਚ ਐਰਤ-ਮਰਦ ਸਬੰਧ/ਭੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਡਾ. ਲਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਗਾਈਡ)/157
  - ਲੋਕ ਮੇਲਾ : ਲੋਕਪਾਰਾਈ ਅਧਿਐਨ/ਗੁਰਮੰਲ ਸਿੰਘ/166
  - ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਾਜ਼ਲ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ/ਸਰਿਤਾ ਕੁਮਾਰੀ, ਡਾ. ਸੋਹਿਦਰ ਸਿੰਘ (ਗਾਈਡ)/173
  - ਸਿੱਖ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਅਹਸੀਅਤ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਯੋਗਦਾਨ/ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ/178
  - ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਦਵੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਚਿਤਨ-ਵਿਸ਼ਾਈ/ਦਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ/185
- ਪੁਸਤਕ ਸਾਰੀਖਿਆ
- ‘ਛਰਿਸਤ’ ਕਾਵਿ ਸੰਗਹਿ/ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੋਨਾ/196
  - ‘ਕਲਾਸ’ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗਹਿ/ਨਿਰੰਜਣ ਬੋਹਾ/199

ਸਮੀਲ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ 'ਧੂਫ਼' ਦੀ ਪਾਰਗਤ ਪੜ੍ਹਤ

□ ਡਾ. ਰਸਨੀ ਬਾਲਾ

'ਧੂਫ਼' ਸਮੀਲ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਕਾਵਿ-ਸੰਗਰਿ 'ਇਕ ਛਿਣ ਦੀ ਵਰਤਾ' (1989) ਅਤੇ 'ਓ ਮੀਆਂ' (2006) ਪੁਰਸ਼ਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਉਸ ਲਈ ਧੂਫ਼ ਸਮਾਨ ਹੈ ਜੋ ਸੰਵੇਦਨਸੀਲਤਾ ਦੀ ਮਹਿਕ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵੱਗ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸੀਲਤਾ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਉਚੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਕਵੀ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਹੁਗਨੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਮੀਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਗਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਕਮਿਤ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਿੰਨ ਕੌਣਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੌਲ ਉਹ ਇਸ਼ਟੀ ਹੈ ਜੋ ਬਾਕੀਲੀ ਦੂਜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦੂਜੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਪਸੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਮੀਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਛੁੱਪਾਈ ਦੱਸ ਕੇ ਰਿਗਾਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਇਨਾਤ ਜਿਨ੍ਹੇ ਵੱਡੇ ਪਾਸਾਰ ਵਿਚ ਸਿਰਜ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਮੀਲ ਨੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਰੀਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਥਦਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਰੀਸਿ ਵਿਚ ਟੋਰੇਨ ਦੇ ਸਫਰ ਨੂੰ ਕਾਵਿਕ ਸਿੰਬ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਵਿਤਾਵਾਂ, ਉਸ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਸਤੇ ਇਹੋ ਰੁਟ, ਬਰੈਪਟਨ ਤੋਂ ਟੋਰੋਟੇ ਅਤੇ ਟੋਰੋਟੇ ਤੋਂ ਬੈਰੈਪਟਨ ਤੱਕ ਕੀਤੇ ਸਫਰ ਦੇਰਾਨ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਕ ਟੋਰੇਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹੱਨਗਰੀ ਸੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਇਕ ਥਿੰਬ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਸਾ 'ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ' ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿਉ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਕਾਵਿਕ ਸੀਲੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਅਨੁਭਵ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸੰਵੇਦਨ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਉੱਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਪਿਤਾ ਅਜਿਹਾ ਬਿਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਿਨਾ ਜਾਹਿਰ ਕੀਤਿਆਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅਤੇ ਬੌਚਿਆਂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਨਾਂ 'ਧੂਫ਼' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਸਿੱਖਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ-ਸਿਧਾਤ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਸਮੀਲ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮਰ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਬਰੇ ਆਪਣੇ ਤੌਖਲੇ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਛਕਰ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ

ਪਤਾ : ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੁੱਛਸਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਦਿੱਤੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਸ਼ੀਰਾਜਾ : ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ 2021/7

ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸੌਭਿਆਚਾਰ ਇਸ ਵਿਚ ਖਚਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬੁਦ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਵਾਂਗ ਵਲਵਲਿਆਂ ਰਹਿਤ ਗੈ ਸੰਵੇਦਨਸੀਲ ਮਨੁੱਖ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਕਵੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੱਖਲਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲਡਜ਼ਾਂ ਵਿਚ “ਇਸ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂਨੂੰ ਬੜੀ ਪਿੰਡਤ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਮੁੱਚੀ ਇਨਸਾਨੀ ਜੱਦੋ-ਜ਼ਹਿਦ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਅਦਿਰਲੇ ਸਤਰ 'ਤੇ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਚਾਹੇ ਬਾਹਰੀ ਸਮਾਜਕ ਸਤਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਜੱਦੋ-ਜ਼ਹਿਦ ਹੀ ਹੈ।” ਉਸ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਸ਼ਤ ਰਤੀਬ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲ ਇਕ ਐਸੀ ਸੰਵੇਦਨਸੀਲਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਾਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਝੁਕਸੂਰਤ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਕਵੀ, ਪਦਾਰਥਕ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਗੁਆਉਣ ਦੀ ਭੀਮਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ। ਕਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਆਸਾਨੇ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ, ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਫਿਰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਣਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕੜੀਬੱਧ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮਿਠਣ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ‘ਕਵਿਤਾ’ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਘਟ ਜਾਂ ਵਧਣ ਦੇ ਛਿਕਰ ਦੀ ਥਾ ਜਾਂ ਇਕ ਵਿਧਾ ਵਜੋਂ ਬਚੇ ਰਹਿ ਜਾਂ ਨਾ ਬਚੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਖਦੱਸੇ ਤੋਂ ਪੇਂਧੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਵੱਧ ਗੁਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ‘ਕਵਿਤਾ’ ਦਾ ਇਕ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਚੀ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਣਤਾ ਭਾਵੋਂ ਕਿਨੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਲਿਪਣ-ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਜਸਾਜ ਵਿਚ ਬਚੇ ਰਹਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਆਂਤਰਿਕ ਤਥੀਲੀ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੀਆ ਅਤੇ ਟੂਲ ਹੈ।²

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ‘ਟਰੇਨ-ਲੋਕ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਘਾੜਤ ਰਾਹੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਰਹਡਾਰ ਜਿਦਗੀ ਨੂੰ ਚਿਤਰਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, (ਟਰੇਨ-ਲੋਕ, ਪੰਨਾ 26) ਜੋ ਕਿਸੇ ਅਕਦਿਸ਼ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ ਵਾਹੋ-ਦਾਰੀ ਭੱਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਾਂਡਿ-ਮੈਂ ਨੂੰ ਮਸੀਨੀ ਰਹਡਾਰ 'ਚ ਭੁਨਿਆਦੀ ਨਕਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਹਡਾਰ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰੀਅਤ ਉੱਤੇ ਭੁਗ ਪੱਤਾਵ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨੂੰ ਇਸ ਰਹਡਾਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪੈਣਾ, ਮਾਨਸਿਕ ਇਕਸੂਰਤਾ, ਰਿਸਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿੱਘ, ਸਕੂਨ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਅਤੇ ਲੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਸਭ ਕੁਝ ਦੌੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ
ਜਿਵੇਂ ਦੇਵੇਤੇ ਸ਼ਾਰਾਟ ਕਰਕੇ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋਣ
ਜੰਮਣਾ-ਮਰਨਾ
ਸੌਣਾ-ਜਾਗਣਾ
ਘਰੋਂ ਜਾਣਾ ਤੇ
ਘਰ ਆਉਣਾ
ਸਭ ਕਾਸੇ ਦੀ ਰੇਲ ਬਣੀ ਹੈ
ਮੁਹੱਥਤ ਵੀ ਡਾਸਟ ਛੁਡ ਵਰਗੀ³

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਲਈ ਟਰੇਨ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗਤੀ ਦਾ ਸੁਚਕ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਗਤੀ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੁਰਤਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਖਲੋ ਕੇ ਦੇਖਣ ਤੇ ਮਾਣਨ ਤੋਂ ਵਿਚੁਣਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਗਤੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਠਹਿਰਾਅ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਡੰਬਨਾ! ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਠਹਿਰਾਅ ਉਸ ਨੂੰ ਟਰੇਨ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਭਾਜ਼ਨ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਥਮ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪੁਣਾ ਪ੍ਰੰਜਿਵਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਅਕਾਉਂ ਭੱਜ-ਨੱਠ ਦਾ ਇਕ ਹੱਲ ਲੱਭ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਟਰੇਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਫਰ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਥੀਓ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਵਿਵੇਕ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਛੇਟੇ ਹੋਣ ਦਾ ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ ਜੇ ਇਹ ਬਦਲ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚਲੇ ਫਰਕ ਮਾਮੂਲੀ ਹੋ ਜਾਣਦੇ ਬਲਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਜਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ :

ਆਸਮਾਨ 'ਚੋ ਮੇਰੀ ਟਰੇਨ ਵੀ
ਛੋਟੀ ਲੱਗਦੀ ਹੋਵੇਗੀ
ਪਿਆਰੀ ਪਿਆਰੀ
ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ
ਕੀ ਸਿਰਫ ਕੋ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ? ⁴
ਕੀ ਮੈਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾਂ ਇਸ ਨੂੰ
ਕੁਕ ਕੇ
ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ
ਸੁਰਜ-ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ
ਜਿਵੇਂ ਚੱਲਦੇ ਪੱਧੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਹੋਵੇ ਰੋਕ ਕੇ
ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੱਡਾਂ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ
'ਸੰਘਰਾ ਕਰਾਈ ਭਾਈ ਤਾਰਾ' ਸਿੰਘ ਨੇ⁵

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣਾ ਵੀ ਗਤੀ 'ਚ ਹੋਣ ਬਹਾਬਰ ਹੈ, ਸੋ ਗਤੀ ਦਾ ਪੜਾਕੀ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਹੈ। ਟਰੇਨ ਭਾਵੇਂ ਗਤੀ ਦਾ ਸੁਚਕ ਹੈ ਪਰ ਮਸ਼ੀਨੀ ਤਰੱਕੀ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭੱਜ ਰਹੀ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਟਰੇਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁਕਣ ਦਾ, ਠਹਿਰਾਅ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਅੰਦਰ ਸਫਰ ਦੇ ਪਾਂਕ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਪ੍ਰਦ ਨਾਲ ਵਾਬਸਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਵੇਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰ ਕੇ ਤੱਤ ਕੰਢਵਾਦਾ ਹੈ। ਕਿਨੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਤਾਊਣੀਆਂ ਹੌਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਰਤਾਵਿਆਂ ਦੇ ਨਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ ਉੱਭਰਦੇ ਇਧਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਟਰੇਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਉਡਾਗੀ ਭਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੁਗਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੀਮਤ ਸਾਧਨਾਂ ਵਾਲੀ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੀ ਸਾਧਨ ਸੰਬੰਧ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਵੱਧ ਟਿਕਾਅ ਵਾਲੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਬ ਨੂੰ ਟਿਕ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਜਿਗਾ ਸਮੇਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਗ ਹੈ। 'ਟਰੇਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਲਾਇਨ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਘਾਟਾ ਉਸ ਪਲਾਇਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ

ਸ਼ੀਰਾਜਾ : ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ 2021/9

ਪੁੰਚਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵੇਂ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਹੋਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ,
ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਟਰੇਨ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਪੀੜ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
ਆਪਣਿਕ ਦੋਰ ਪ੍ਰੰਜੀਵਾਈ ਮੁਲਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਹੁਲਾਗਾ ਦੇਣ ਲਈ
ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪਣਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਹ
ਜੰਗਲ ਦਾ ਬਿਬ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਹੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਨਹੀਂ
ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਬਲਕਿ ਇਹ ਮਾਹੌਲ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਬਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ
ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਮਝੀਨੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲ
ਆਪਣਾ ਪੜੀਰੇ ਜਾਹਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸਾਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਮੈਂ
ਜਿਵੇਂ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਬੰਦੇ ਨੂੰ
ਜੁਰਾਖੀ ਦੀ
ਟਾਈ ਦੀ
ਕੰਪਿਊਟਰਾਂ ਦੀ
ਮੈਂ ਇਕ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ ਐਟਮ ਜਿੰਨੀ
ਇਕ ਕਾਪੀ ਖਰੀਦੀ
ਟਾਈ ਲਾਹ ਚਿੱਠੀ
ਪੈਨ ਨਾਲ ਕਿਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਚੱਲਦੀ ਟਰੇਨ 'ਚ
ਟਰੇਨ ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ॥

ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਭਾਡਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਤਮਾਵਾਂ ਬਰੇ ਜਾਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ਬਾਰੇ ਪਰੰਪਰਕ
ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਪਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਟਰੇਨ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਬਿਬ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਦਾ
ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਜਾਮੇ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਰੇਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਬਦਲਵੇਂ
ਚਿਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਰਾਹ, ਸਰਡ ਇਕੋ ਹੀ ਟੁਰ 'ਤੇ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ
ਪੂਰੀ ਸਿਸ਼ਟੀ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਖੜੋਤ ਦਾ ਭਰਮ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਉਹੀ ਹਨ ਕੇਵਲ
ਚਿਰੇ ਬਦਲ ਕੇ ਆਵਾਗਾਮਨ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਟਰੇਨ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਭ
ਸਵਾਰੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਚਿਰੇ ਬਦਲਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਹੈ। ਆਵਾਗਾਮਨ,
ਟਰੇਨ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਨ ਉਤਰਨ ਵਾਗ ਹੈ :

ਟਰੇਨਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ
ਕਦੇ ਇਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ
ਕਦੇ ਦੂਜੀ ਵਿਚ
ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਜਾਮੇ ਬਦਲਦੀਆਂ
ਟਰੇਨਾਂ ਉਹੀ ਹਨ

ਸਟੇਬਨ ਚੀ
ਚਿਹਰੇ ਬਦਲਦੇ ਹਨ

ਸਭ ਨੇ ਉਤਰ ਜਾਣਾ ਹੈ
ਆਤਮਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਤਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ
ਜਿਸਾਂ ਚੋਂ

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਨਿਤ ਦੇ ਦੁਹਰਾਵ ਵਿਚ ਢਲੀ ਹੋਈ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ, ਦ੍ਰਿਸ਼, ਹਰਕਤਾਂ ਆਧਰ ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਧਰਤ ਤੁਹੀ ਟਰੇਨ ਤੋਂ
ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਜਿੰਦਗੀ ਇਕ ਸੁਪਨੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਫਿਲਮਾਈ ਦੀ ਸਮਝ ਮਹੁੱਖ
ਨੂੰ ਆਪਦਿਆਂ ਦੇ ਵਰੋਂ ਵਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿਰਫ
ਸੁਪਨਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਸੁਪਨੇ ਅੰਦਰ ਸੁਪਨਾ-ਪੰਨਾ 37) ਬੁਢਘਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
ਸਰੀਰ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਹੌਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਸਟੇਬਨ ਨੇੜੇ ਆਉ ਵਾਂਗ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ
ਹੀ ਉਮਰ ਦੇ ਥੀਤ ਜਾਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ
ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ
ਕਦੋਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਰੈ ਸਟੇਬਨ
ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ
ਅਚਾਨਕ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਮਰ ਦਾ
ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਥੀਤ ਚੱਲੀ॥

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ
ਕਾਵਿਮਈ ਤੇ ਮਜ਼ਾਰੀਆ ਅੰਦਰੋਂ ਰਾਹੀਂ ਤੇਤੜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ
ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆ ਪਲਾਰਦਾ ਹੈ। ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ
ਵਰਗੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਤਾਲਿਬਾਨਾਂ ਕਾਰਨ ਹੋਏ ਬੁਰੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਤਾਲਿਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਛਤਾਉਂਦੇ ਹੋਏ
ਦਿਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਮਰ ਭਰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਅਸਲ ਤੰਤ ਤੋਂ ਵਾਂਡੇ ਹੋ।
ਪਛਤਾਉਂਦੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਮਹੌਲ ਲੱਭ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਬਿਸਟਾਚਾਰੀ/ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਮੁਨਾਫੇਖਰ ਕਾਰਪੋਰੇਟਾਂ, ਹਿੱਸਕ ਜਥੇਦੰਦੀਆਂ ਦੇ ਪਲਟ ਦਾ
ਸੁਪਨਾ ਕਵੀ ਦੀ ਇਕ ਆਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਕਾਰਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕਤਾ
ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ :

ਫੈਨਲਡ ਟਰੰਗ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ ਹੈ
ਕਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਹੈ ਅੰਜਕੱਲ੍ਹੇ
ਪੂਰਿਨ, ਬੁਢਘਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਮੌਤੀ ਸਾਥ ਕਦੋਂ ਦੇ ਨਕਰੀ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਹਨ
ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ 'ਚ ਪੱਤੰਗ ਵੇਚਦੇ ਹਨ

ਕਰੋੜਾਂ ਨੂੰ ਬਿਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ
 ਚੁਕਰਬਰਗ ਅੱਜਕੱਲ ਮੁਦ ਵਿਹਲਾ ਹੈ
 ਸੰਤਾਂ ਤੋਂ ਨਾਮ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ
 ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਧੰਨ-ਧੰਨ ਕਰਿੰਦਾ ਹੈ
 ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ 'ਚ ਛੁਣ੍ਹ ਦੀ ਖੇਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
 ਤਾਨਿਖਾਨ ਕਾਂਡਰ ਬੁੱਢੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ
 ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਰਾਪੀ ਥੈਠੇ
 ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ ਪੋਤਿਆਂ ਨੂੰ
 ਪਤੰਗ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹੋਏ
 ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਖੂਤ ਹਨ ?¹⁰

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ ਪਰ ਪਿਛੇ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਬਾਰੇ ਲਿਪੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਅਤ ਦੀ ਮਹੱਨਤਾ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਵੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਅਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਤੇ ਫਿਰ ਮੁਦ ਪਿਤਾ ਬਣਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚਲੇ ਭਵਿੱਖਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲਪਨ ਤੋਂ ਪਿਤਾ ਬਣਨ ਤੱਕ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਲ ਸੌਚ ਵਾਂਗ ਵਿਸਤਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

ਪਿਛੇ ਜੋ ਲੜਦੇ ਹਨ ਜੀਵਨ ਨਾਲ
 ਫਿਕਰਾਂ ਦੇ ਨਪੀੜੇ ਹੋਏ
 ਜਿਸਮ ਦੀ ਬਕਾਵਟ ਨਾਲ ਲੜਦੇ
 ਬੋਅਰਾਮ
 ਬੋਚੋਨ
 ਫਲਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਧੁੰਹਦੇ ਹੋਏ
 ਮੌਤ ਦੇ ਕੇਂਦੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਦਿੜ
 ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਅੰਦਰ
 ਝੂਕੇ ਹਨ ਪਿਉ
 ਬੀਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ¹¹

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਣਦਿਸਦੇ ਸੁਰੂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਖਾਸੇਸੀ ਨਾਲ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਹਿਲਾਜ਼ਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੇ ਅਰਦਾਸ ਗਈ ਕਰੇ ਜਾਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿ ਕੇ ਕਰੇ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਨਕਾਰ ਹਰ ਕਨੇ ਤੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ ਤੇ ਹਿਲਾਜ਼ਤ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। (ਪਿਤਾ-ਪੰਨਾ 102) ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਬੋਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਜਾਣ ਦੇ ਕਈ ਸਾਰੇ ਡਰ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਨੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਰਤੀ, ਕਾਇਨਾਤ ਜਿੰਨਾ

ਮਹਾਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਭੁਲਾ ਕੇ ਬੌਚਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਲੰਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੌਚਿਆਂ ਦੇ ਔਣਾਣਾਂ ਤੇ ਗੁਣਾਣਾਂ ਨੂੰ ਅਣਦੇਂਦੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਜੋ ਢਾਲ ਬਣ ਕੇ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਬੌਚਿਆਂ ਦੀ ਰਾਧੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ ਸਮਾਨ ਹੈ :

ਸਮੁੰਦਰ ਸੰਬਾਲ ਲੈਂਦਾ ਸਭ ਕੁਝ

ਸਭ ਲਹਿਰਾਂ

ਜਵਾਰਭਾਟੇ

.....

ਮਗਰਮੱਛਾਂ ਨੂੰ

ਪਣਡੱਬੀਆਂ ਨੂੰ

ਸਭ ਨੂੰ ਢਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ

ਸਮੁੰਦਰ ਮੈਂ

ਪਿਓ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ¹²

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਝੱਥੜ ਵਿਚ

ਪਿਓ ਸਾਡੇ ਥਾਮਲੇ

ਥਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜਵੇ

ਝੱਪੜਾਂ ਤੋਂ ਬਚੋ ਗਾ ਅਸੀਂ

ਦੁਨੀਆਂ ਹਿੱਲ ਰਹੀ ਹੈ

ਟੈਂਟ ਵਾਂਗ

ਸਾਨੂੰ ਥਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ¹³

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਤੁਹੀਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਣਨ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਪੇਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਇਕ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਿਤਾ ਹੈ। (ਗੁਹਿਸਥ ਤਪ-ਪੰਨਾ 99) ਪੀਆਂ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗਾਲੂਂ ਵਾਲੀ ਜੁਥਾਨ ਤੇ ਕਾਡੂ ਰੱਖਣਾ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਪੱਤਰਨਾਕ ਤੇ ਅਸੁਰੀਖਿਤ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਪੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਵੱਡੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ—

ਪੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਕੇ

ਦੁਨੀਆਂ ਅਸੁਰੀਖਿਅਤ ਲੱਗਦੀ ਹੈ

ਸਤਕਾਂ ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਅਦਿਸ ਪੱਤਰੇ

ਮਹਿਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ

ਪੀਆਂ ਜਿਉ-ਜਿਉ ਵੱਡੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ

ਬੰਦੇ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ

ਕੁਝ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ¹⁴

ਸ਼੍ਰੀਰਾਜਾ : ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ 2021/13

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਜਦੋਂ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਵਿਚ ਗੀਭੀਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੰਡਿਆਂ-ਬੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਿਣਦਾ ਬਲਕਿ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਅੱਜ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕੌਂਸ਼ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਜਦੋਂ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵਾਲੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਨਵੀਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਪਿਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੁਦਰਤੀ ਆਪੇ ਨੂੰ ਗੁਆ ਲਵੇਗਾ। ਕਵੀ ਦੀ ਚਾਹਤ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਵਰਗ ਵੱਡੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਝੱਲ ਲੈਣ। ਉਹ ਦੁਆਂ ਮੰਗਦਾ ਹੈ :

ਪਿਛੇ ਵਾਲਾ ਦਿਲ ਹੋਵੇ
ਜੋ ਲੜ ਸਕੇ ਢੁਖਾਂ ਨਾਲ
ਝੱਲ ਸਕੇ ਮੌਸਮਾਂ ਦੀ ਮਾਰ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਹੋਵੇ
ਇਹ ਸਾਬਤ ਬਚ ਨਿਕਲਣ ਇਸ ਦੌਰ 'ਚੋਂ
ਮੰਗੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਜਾਣ¹⁵

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਦਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਨੋਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ 'ਆਪਣੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦਾ ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲੱਗਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੌਚਿਆਂ ਬਾਤਰ ਕਵੀ ਹਰ ਜੰਗ ਟਾਲਣ ਲਈ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਦਾ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਆਪਦਾ ਹੈ :

ਹਰ ਜੰਗ ਟਾਲਣ ਹੈ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੌਚਿਆਂ ਪ੍ਰਾਤਤ¹⁶
ਇਹ ਮੁਕ ਜੰਗ
ਖਾਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦੀ ਹੈ ਸਾਡੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ
ਮੈਂ ਪਟੰਗ ਉਡਾ ਰਿਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ
ਵੰਡ ਰਿਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਕਵਿਤਾ ਸੀਆਂ ਛੁੱਲਿੜੀਆਂ
ਇਹ ਮੁੰਡੇ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆਉਣਗੇ
ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ¹⁷

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਦੀ ਭੁਮਿਕਾ ਵਿਵਾਦਗੁਣ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੌਚਾਈ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ 'ਤੇ ਸਵਾਲੀਆਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਜਦੋਂ ਕੱਬੇ-ਕੁਰਲ ਯਾਜਦੀ ਕਥਾਲੇ ਦੀ ਬੱਚੀ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਜਿਹਾਦੀ ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਉਸ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗੁਆਚ ਚੁੱਕੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਕਾਰਨ ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਉਤੇ ਸਵਾਲੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ

ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਰੇਪ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋਈ ਬੱਚੀ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਉਸ ਬੱਚੀ ਨਾਲ ਗਿਸ਼ਤੇ 'ਤੇ ਵੀ ਸਵਾਲੀਆ ਚਿਨ੍ਹ ਲੱਗਾ ਹੋਣ ਕਰਨ ਕਵੀ ਨੂੰ ਮਾਯਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (ਪੀ-ਪੰਨਾ 124)

ਕਵੀ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦਮਨ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨਾਬਾਬਰੀ ਕਾਰਨ ਗਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਥਮ ਚੁੱਕੀ ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਾਵਿ-ਮੈਂਦਿਕ ਬੁੜਾ ਫੌਲ ਰਹੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਭੁਲਿਕਾ ਬਾਰੇ ਸੇਚ ਕੇ ਵੀ ਨਮੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੂੰ ਜਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ ਇਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਬੇਵਸੀ ਵਿਚ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕਾਇਨਾਤ ਸਥਰ ਭਰੀ ਚੁੱਪ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਪਰਦਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ। (ਪੁੱਤਰ-ਪੰਨਾ 25)

'ਪੂਛ' ਦਾ ਬਿਥ ਕਿਵੇਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਮਘਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਬਿਥ ਹੈ, ਕੁਝ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਇਸ ਤੀਜੇ ਤੇ ਆਖਰੀ ਪਿੱਂਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਮੈਂਦਿਕਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਸੋਏ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਇਲਕ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮੁੱਖਭਾਵ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ, ਪੈਰੀਂ ਹੋਥ ਲਾਉਣਾ, ਬਲਦਾ ਦੇ ਪੈਰਾ ਵਿਚ ਪੁੰਗਰੂਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਮੰਨੀ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਬਰਾਬ ਢੋਕਾ ਬਾਡ ਜਾਂ ਮੁੱਖਭਾਵ ਦੀਆਂ ਮਾਸੂਮ ਛੁਹਾਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਿਉਣ ਦਾ ਆਨੰਦ ਆਉਦਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਗੁਟੀਨ ਵਿਚ ਗਲ ਪਈਆਂ ਮਸ਼ਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਾਹਮਿਕ ਦਾ ਨਾਨ ਹੈ। (ਹੁਫ਼-ਪਨਾ 128-129) ਕਵੀ ਲਈ ਤਾਂ ਸਥਰ, ਬਰਦਾਸ਼ਤ, ਉਡੀਕ ਤੇ ਵਿਛੰਨੇ ਦਾ ਦੁਧ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਤਕਨਾਲੀਜੀ ਤੋਂ ਅਜੇ ਪਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਆਪੁਨਿਤਤਾ ਵਿਚ ਭਿੱਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੰਦਰਸਤ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਵਾਲਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰੇ ਕਵਿਤਾ ਵਰਗੇ ਸੁਸ਼ਮ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਕਾਬਲੇ ਉਹ ਹੀ ਵੱਧ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਤੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਵਿਚ ਵੱਧ ਸਥਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਹਿਜ ਗਿਆਨ ਮੁਸ਼ਦ ਹੈ। (ਐਰਗੋਨਿਕ ਸ਼ਬਦ-ਪੰਨਾ 134)

ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਹਾਰੇ ਚ ਕੜ੍ਹੇ ਦੁੱਧ ਤੇ
ਜੋ ਲਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ
ਊਹ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ
ਖੇਤ ਚੋ ਪੁਟਕੇ ਖਾਪੀ ਮੂਲੀ ਚ
ਜੋ ਮਿਠਾਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ
ਤੈਨੂੰ ਊਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ

.....

ਕਾਰਨੂਨ ਤੇ ਅਸਲੀ ਬੰਦੇ ਚ
ਕੀ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਤੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕੇਗਾ

ਸ਼੍ਰੀਰਾਜਾ : ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ 2021/15

ਪਰ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ ਅਸੇ
ਜੇ ਜਾਨਣਾ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ
ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤੈਨੂੰ ਕਿ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਡਾਸਟ ਛੁਡ ਅਤੇ
ਕਾਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ¹⁸

ਪ੍ਰੰਜੀਵਾਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਤਰੱਕੀ ਨੇ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲ ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ
ਵੀ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ
ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਨਾਲ
ਤੁਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਚੰਲਣ ਤੋਂ ਮੁੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਹੀ ਹੈ। (ਤੇਲ ਦੀ ਹਮਕ-ਪੰਨਾ 142)
ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਬੋਰ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਜਾ ਮਨ ਇਕਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।
ਇਹ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿੰਡਬੱਧਨਾ ਹੈ। (ਪਿਆਨ-ਪੰਨਾ 157) ਨਵੀਂ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੀਆਂ
ਸਾਂਝਾਂ ਵਾਲਾ ਮਾਹੌਲ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਗੰਦਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ
ਭੇਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝਾ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਟੋਤ ਟੋਤਾ ਨਾ ਰਿਹਾ
ਨਾਲੀਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਟੋਤੇ ਵਿਚ ਪੈਣ ਲੱਗਾ
ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿਤਰ ਥਾਂ
ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਗੰਦੀ ਥਾਂ ਬਣ ਗਈ
ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਥਰ ਬਦਲ ਗਏ
ਹਰ ਦੀਵਾਲੀ ਤੇ ਜਦ ਦੀਵੇ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ
ਬਾਬਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਯਾਦ ਕਰਦੇ
ਟੋਤਾ ਕਿੰਨਾ ਸਾਡ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਨਲਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ¹⁹

ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੁਰਗਾਂ ਦੀ ਰਿੱਜਤ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖ ਕੇ ਬੀਤੇ ਹੋਏ
ਕੁਲ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਵੱਲ ਵੀ ਇਸ਼ਾਗ ਕੀਤਾ ਹੈ।
(ਬਜ਼ੁਰਗ-ਪੰਨਾ 198)

ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੂਰਪ ਭੁਲਾਉਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਉਣ ਵਾਲੇ
ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮਨੁੱਖ ਮਿਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ
ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਆਲੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬਣਾਵਟੀ ਸੁਰ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। (ਐਰਗੈਨਿਕ ਬੰਦੇ-ਪੰਨਾ
210) ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੀਵਨ ਦੇ ਨੀਵੋਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਤਰ ਦੀ ਕਾਢੀ ਕੀਤਾ ਹੈ
ਕਿਉਂਕਿ ਨਵੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੱਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਉਸ
ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਪਹਿਚਾਣ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਮੀਡੀਆ ਸਿਰਜਨ ਕਲਾ ਜ਼ਿਵਾਤ ਵੀ ਜੀਵਨ
ਦਾ ਸੱਚ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਸਲ ਵਿਵਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸੱਚ ਨਰਕ
ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਡੱਜ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਵਰਗੇ ਸੱਚ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗੁਆਚਿਆ
ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਮੇਡਰਨ ਧਰਮ-ਪੰਨਾ 199) ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਸੱਚ ਤੋਂ ਇਨਾ ਅੱਕ

ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਨਾ ਹੱਲ ਹੋ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਮਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਭੱਜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਪਿਆਨ ਇਸ ਤੋਂ ਹਾਉਣ ਲਈ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੰਡੀ ਦਾ ਉਪਭੋਗੀ ਬਣ ਕੇ ਗੈਰ ਲੋੜੀਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਰੁਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਬੁਦਦ ਇਸ ਮੰਡੀ ਦੀ ਵਸਤ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ :

ਮਨ ਜਦ ਪ੍ਰੋਸ਼ਾਨ ਹੋਵੇ, ਉਕਤਾ ਜਾਏ
ਸੋਧਿਗ ਕਰ ਲਈਦੀ ਹੈ, ਭਰਕ ਲਈਦਾ ਹੈ ਥੋੜਾ
ਸਟੋਰਾਂ ਚ, ਸੈਲਾਂ ਤੇ
ਕੁਝ ਖੀਦ ਲਈਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਗੁਆ ਲਈਦਾ ਹੈ

ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਖੋ ਦੁਖ ਘਟਦਾ,
ਪਿਆਨ ਹਟਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ
ਸੋਧਿਗ ਭੋਗੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਾਧਨਾ²⁰

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਉਤੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਹਿਨ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਕਟਾਖਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ 'ਚੋਂ ਸਹਜ ਭਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਦੁਸ਼ਕਾਵੀ ਵਿਧਾਨ 'ਭੁੱਖ' ਉਤੇ ਉਸਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਮਸ਼ਨੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਮਸੀਨਾਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਦੇ ਪੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਚੱਡ ਕੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਰੁਟੀਨ ਵਿਚ ਇਹੀ 'ਭੁੱਖ' ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਪੰਡਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਗਈ ਹੈ :

ਖਾਣਾ ਵੀ ਖੰਦਾ ਹਾਂ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ
ਜਿਵੇਂ ਚੌਠੀ ਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭੱਜਣਾ ਹੋਵੇ
ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ
ਖਾਣਾ ਵੀ ਕੰਮ ਲੱਗੇ ਵਾਧੂ
ਜਲਦੀ ਨਹੋਕ ਕੇ ਮੁੜ ਪਰਤੀਏ ਕੰਮ 'ਤੇ²¹

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਨੂੰ ਗਿਲਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਿਕ ਸਕੂਨ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਪੇਂਡੂ ਲੰਕ-ਪੰਨਾ 138) ਪਰ ਕੁਝ ਲੋਕ ਅਜੇ ਵੀ ਬਚੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਵਰਗਾਏ ਸਾਦ ਮੁਰਚੇ ਜਿਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਨੂੰ ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਧਰਤੀ ਦੁਆਰਾ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੋੜੀਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ ਪਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਖੜੀ ਰਹੇਗੀ। ਸਥਰ, ਸੰਤੁਖ ਵਿਚ ਨਿਵ ਕੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਗਰੀਬੜ ਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣਾ ਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦੁਆਰਾ ਪਿਆਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਗਰੀਬ ਹਲਕੇ-ਪੰਨਾ 140) ਪੰਨਾ 138)

ਗਰੀਬ ਰੱਖਦੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿਚ
ਝੁੱਗੀ ਛੇਡੀ ਜਿਹੀ

ਸ਼ੀਰਜ਼ਾ : ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ 2021/17

ਬਾਬੂਮ ਜਿੰਨੀ ਥਾਂ ਵਿਚ
 ਪੂਰਾ ਟੱਬਰ ਵਸੇ
 ਪੂਰੀ ਝੁੱਗੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਬਲਬ ਜਗਦੇ
 ਇਕ ਏ ਸੀ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ
 ਗਰੀਬ ਰਹਿੰਦੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ
 ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗ
 ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਵਾਂਗ
 ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ
 ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਵਾਂਗ
 ਗਰੀਬ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ²²

ਆਪੁਨਿਕ ਤਰਜੇ-ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਬਣਾਵਟ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਨਿਧਾਰ ਉਸ ਦੇ ਖਾਣ ਪਹਿਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਿਹਤਮੇਦ ਖਾਣਾ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੇਤਵ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਵਧੀਆ ਦਿਸਣਾ ਤੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਜੱਚਣਾ ਮੁੱਖ ਮੇਤਵ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦੀ ਖੁਗਕ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਪਥ ਅੰਦਰੋਂ ਬੇਗਾਦੀ ਤੇ ਬਾਸੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਗਕ ਵੀ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਕਟ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸੁਆਦ ਤੱਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਰੰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ :

ਸਟੋਰਾਂ ਦੇ ਸੋਲਫ਼ਾਂ ਤੇ
 ਉਡੀਕਦੀਆਂ ਬਹੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ
 ਘਰਾਂ ਦੇ ਡਰਿਜਾਂ ਨੂੰ
 ਮਸਾਂ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਮੇਰੇ ਤੱਕ

.....

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਪਾਉਂਦੇ ਸਾਡੇ ਬੀਜਾਂ ਚ
 ਵਧੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਛੁੱਲ ਕੇ ਫਟ ਨੂੰ ਆਏ ਹਾਂ
 ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੈ ਨੌਂ

.....

ਐੱਜਰੱਲੁ ਮੈਂ ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ
 ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਸੁਆਦ ਤੇ
 ਸੇਚਦਾਂ
 ਬੱਕੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ²³

ਕਵੀ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਆਪੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਪਦਾਰਥਕ ਵਸਤਾਂ ਚੋਂ ਸੁੱਖ ਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਇਪਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਝੂਠੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਤੇ ਵੀ ਕਟਾਖ਼ਸ਼ ਕੱਸਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮੁਲ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਸੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ। (ਦਾਲ ਰੋਟੀ-ਪੰਨਾ 203) ਲੋਭ ਤੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਛਸੀ ਦੁਨੀਆਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਜਾਮ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਵੀ ਨੂੰ ਡਜ਼ੂਲ ਜਾਪਦਾ ਹੈ :

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ
ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਧਰਤੀ ਤੋਂ
ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੇ
ਵੱਡੀਆਂ ਕਾਰਨ
ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੱਡੇ
ਮੁਨ ਬਾਲਦੇ ਨਾਂ ਪੇਦਾ ਕਰਨ ਲਈ
ਦੌਲਤ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਲਾਉਂਦੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ”

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਆਸਥਾਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਉਲੁਟ ਰੱਬ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਪਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੰਨਾ ਭਗਤ ਦਾ ਚੇਲਾ ਆਪਦਾ ਹੈ ਜੋ ਰੱਬ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਰਹੀ ਬੋਧਕਿਨਾ, ਅਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਤੋਂ ਪੀੜ੍ਹਤ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੇਲ, ਇਸਾਰੇ ਜਾਂ ਬਿਆਲਾਂ ਦੇ ਦਮ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਦਾ-ਉਸਤਰ ਦੀ ਕੈਦ ਵੱਡੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰਲੇਪ ਭਾਵ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਸੂਮ ਤੋਂ ਯਕੀਨ ਭਰੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਅੰਦਰ ਫੈਲੇ ਅਪਰਾਧ ਤੇ ਨਾਬਹਾਰੀ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੋਸ਼ਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜ਼ਾਰੀਵਾਦੀ ਦੋਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੰਮ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਹਿਰੀਕਰਨ ਨੂੰ ਵਾਪਾਇਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਧੰਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬੁਖ ਹੋਈ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸ਼ੱਦਿਆਂ ਤੇ ਲਿਹਾਜ਼ਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭੁੱਲ ਬੈਠੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਦੇ ਚੰਗ ਵਿਥ ਇਥੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਕਤ ਪਾ ਚਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਹਰ ਧਰਮ ਆਪਣੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਕੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਚਿੱਜਤ ਦਾ ਰਿਆਗ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਆਇਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਉੱਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਹੋਰ ਗਿਰਾ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਲੋਕ-ਧਰਮ ਅਲੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। (ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪੰਨਾ 146) ਉਹ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਉੱਚ-ਨੀਚ ਮੁਕਤ ਸਮਾਜ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਆਸੀਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰਵਜ
ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਵਾਂਗੇ
ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹਾਰੀ ਆਏਗੀ
ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜੰਗਲ-ਗਜ਼ ਖਤਮ ਹੋਏਗਾ²⁵

ਕਵੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਨਰ-ਪਰਿਭਾਸਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਫੂਜ਼ਿਆਂ ਲਈ ਮੇਰਾ ਮੰਗ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਝਗੜੇ-ਝੜੇ ਮਿਟਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰੱਬ ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਲ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ-ਪੰਨਾ 208)

ਨਾ ਮੈਂ ਕੈਦ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਟੁਕੜੇ ਵਿਚ
ਨਾ ਧਰਮ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਮੇਰੀ ਨਾ ਭਾਸ਼ਾ
ਮੈਂ ਛੋਜ਼ੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ-
ਨਾ ਕੈ ਬੈਠੀ ਨਹੀਂ ਚਿਗਾਨਾ, ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ²⁶

ਕਵੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਰਮ ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ ਹੈ। ਮੁਹੱਬਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਕਾਹਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਇਸੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। (ਤੇਰਾ ਕਿਹੜਾ ਮੁੱਲ ਲੱਗਣਾ-ਪੰਨਾ 195) ਇਸ ਮੁਹੱਬਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਵਿਨਾਵਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਕਵਿਤਾ ਲਿਪਾ ਤੇ ਦੁਆ ਕਰਨਾ ਇਕੋ ਬਗ਼ਬਾਰ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਰਮ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੇਡ
ਕਿਸੇ ਦੀ ਫ਼ਿਰ ਕਰਨਾ
ਦੁਆ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਲਈ
ਕਵਿਤਾ ਲਿਪਣ
ਤੇ ਤੁਰ ਜਾਣਾ
ਚੁਪ-ਚਾਪ²⁷

ਸੇ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਸੰਗੀਤੀ ਦੀ ਪੜਾਮਰਤ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਨੁਕਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਵਿਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹੇਗੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖਤਾ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ। ਉਹ ਫ਼ਿਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੁ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰੋਂ ਕਵਿਤਾ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਮੁੜ ਇਸ ਦੇ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਕਵਿਤਾ ਲਿਪਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੀ ਕਵੀ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਕਵੀ ਹਨ। ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਕਵੀ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵੱਧ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਅਹਿਸਾਸਮੰਦ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਗੈਰ ਰਸਾਈ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਸਾਚੇ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਨਿਮਰ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਪੇਮ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਾਵਿਤਾ ਹੈ।' ਪੰਨਾ 14 ਉਸ ਦੇ ਆਖਣ ਮੁਤਾਬਕ, 'ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਧੂਢ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਲੀ ਰਹੀ।' ਪੰਨਾ 12 ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਨੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਪੇਗਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨੱਠ ਭੱਜ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨ ਦੀ ਇਕਸੂਰਤਾ ਵਿਚ ਵਿਘਨ

ਪਾਊਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਸੁਪਿਨਿਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਤੇ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਪੂਰਾ ਰਤਿ ਜਾਣ ਦੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਉਦਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਹਨਾਂ ਟੁੱਟੇ ਸੁਪਿਨਿਆਂ ਤੇ ਅਧੂਰੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਗਾਹ ਕੇ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ। (ਮਨ ਦੁਖ ਰਿਹਾ ਹੈ-ਪੰਨਾ 151) ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਦਰ’ ਤੋਂ ਅਗਲ ਪਾਸਾਰ ਬਣਦੀ ਹੋਈ ਹੋਸਲੇ ਬੰਨ੍ਹਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ‘ਟਰੇਨ ਨਿਕਲ ਗਈ’ ਵਿਚ ‘ਸਮੇਂ’ ਕਾਰਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੁਝ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਪਨੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕਤਾ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ :

ਸਮਾਂ ਰੁਕਦਾ ਨਹੀਂ
ਪਰ ਮੁੱਕਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ
ਫੇਰ ਆਵੇਗਾ
ਮਨ ਮੇਰਾ ਐਵੇਂ ਪੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ²⁸

ਉਹ ਇਕ ਉਮੀਦ ਵਿਚ ਜ਼ਿਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਹਰੀ ਤੇ ਬੇਗਸ ਤਰੱਕੀ ਵਾਲੇ ਮਾਰੂ ਯੁਗ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚ ਰਹਿ ਗਏ ਗਰੀਬ-ਨਿਮਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੁੱਧ ਰਿਨਸਾਨੀ ਨਸਲ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਇਸੇ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਨਸਲ ਤੇ ਅਗਲਾ ਯੁੱਗ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਵਿਕ ਜਾਏ
ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜਾਏ
ਕੁਝ ਗਰੀਬ ਬਚ ਜਾਣਗੇ ਸ਼ਾਹਿਦ ਤਰੱਕੀ ਤੋਂ
ਇਨਸਾਨੀ ਨਸਲ ਦੇ ਸੁੱਧ ਬੀਜ
ਅਗਲੇ ਯੁੱਗ ਲਈ?”

ਹਵਾਲੇ

1. ਸ਼ਾਮੀਲ, ਪੂਛ, ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2019, ਪੰਨਾ-12.
2. -ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-13.
3. -ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-26.
4. -ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-48.
5. -ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-28.
6. -ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-77.
7. -ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-41.
8. -ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-51.
9. -ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-40.

ਸ਼ੀਰਜ਼ਾ : ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ 2021/21

10. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-34.
11. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-98.
12. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-117.
13. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-106.
14. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-110.
15. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-123.
16. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-115.
17. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-105.
18. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-134-135.
19. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-196.
20. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-209.
21. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-174.
22. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-140.
23. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-204.
24. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-180.
25. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-207.
26. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-212.
27. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-192.
28. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-70.
29. -ਊਹੀ, ਪੰਨਾ-216.

PATRON

Prof. P.C. Joshi
Vice-Chancellor (I/C)
University of Delhi

EDITOR

Prof. Syed Ali Karim
Dean, Faculty of Arts
University of Delhi

JOINT EDITORS

Prof. KP Singh
Department of Library and Information Science
University of Delhi

Prof. Kumud Sharma
Department of Hindi
University of Delhi

EDITORIAL ADVISORY BOARD

- Prof. Naimul Hasan, Department of Arabic, Faculty of Arts
 Prof. Subhra Barua Pavagadhi, Department of Buddhist Studies, Faculty of Arts
 Prof. Raj Kumar, Department of English, Faculty of Arts
 Prof. Minni Sawhney, Department of German & Romance Studies, Faculty of Arts
 Prof. Sheoraj Singh, Department of Hindi, Faculty of Arts
 Prof. Shailendra Kumar, Department of Library & Information Science, Faculty of Arts
 Prof. Shobha Satyanath, Department of Linguistics, Faculty of Arts
 Prof. PC Pattnaik, Department of Modern Indian Language & Literary Studies, Faculty of Arts
 Prof. Rajender Kumar, Department of Persian, Faculty of Arts
 Prof. Balaganapathi Devarakonda, Department of Philosophy, Faculty of Arts
 Prof. Anand Prakash, Department of Psychology, Faculty of Arts
 Dr. Ravinder Kumar, Department of Punjabi, Faculty of Arts
 Prof. Ramesh Bhardwaj, Department of Sanskrit, Faculty of Arts
 Prof. Syed Ali Karim, Department of Urdu, Faculty of Arts
 Prof. Ranjana Saxena, Department of Slavonic & Finno-Ugrian Studies, Faculty of Arts

WE, is the academic endeavour of the faculties and research scholars of the Faculty of Arts, University of Delhi intend to propagate, promote and disseminate research, innovation and latest trends in the field of Arabic, Buddhist Studies, English, Germanic & Romance Studies, Hindi, Library & Information Science, Linguistics, Modern Indian Language & Literary Studies, Persian, Philosophy, Psychology, Punjabi, Sanskrit, Urdu and Slavonic & Finno-Ugrian Studies. The editors invite scholarly research articles and review studies related to the above-mentioned disciplines of knowledge.

MANAGING EDITORS: Prof. SA Karim, Prof. KP Singh, Prof. IN Singh, Dr. Manish Kumar, Dr. Mithun Kumar and Dr. Aditya Kumar Gupta

WE, A Multidisciplinary & Multilingual (Peer Reviewed Research Journal) is published in June and December by Faculty of Arts, University of Delhi. Annual subscription is 2000 INR in India, and US \$50 in USA and other countries.

All correspondence should be addressed to Prof. SA Karim, Dean, Faculty of Arts, North Campus, University of Delhi, Delhi - 110007. E-mail: wefacultyofarts@gmail.com | Phone: 011-27662223

सूफीवाद के ज़रिये पंजाबी साहित्य में इस्लाम का स्वरूप

रजनी बाला

सूफीवाद आध्यात्मिक उन्नति के शिखर का नाम है और इस्लाम का अर्थ परम सत्ता की रुज़ा में सिंहजन, रुज़ा को स्वीकार करना है। सूफीवाद शुरू से आखिर तक इस्लाम के बुनियादी उमूलों से जुड़ा हुआ है। किसी भी सूफी कवि ने इस्लाम की विद्या दृष्टि को रद्द नहीं किया। इस्लाम कुरान के इल्हाम के ज़रिये स्थापित होने वाले ही दृष्टि दृष्टि हैं। कुरान मुसलमानों का पवित्र ग्रंथ है जिसको खुदाई किताब भी कहा जाता है। परम सत्ता का वास्तविक स्वरूप कैसा है तथा उसको कैसे स्पष्ट किया जाए? ऐसे सवालों को कुरान में सुलझाया गया है। कुरान में दर्ज इल्हाम के साथ सहमति, उस में विश्वास और उस पर अमल से ही इस्लाम में प्रवेश हो सकता है। सूफ़ियों ने आत्मिक तंज़ियत के उपदेशों को अपनाया है और उसी के अनुसार खुद को ढाल कर यह साधित किया है कि कुरान व इस्लाम आध्यात्मिक शिखर की प्राप्ति को संभव बनाता है। अरब की इस्लामिक दुनियाँ में से सूफीवाद एक आंदोलन हो चुका है, इसी वातावरण में अंकुरित होकर इस ने दुनिया भर में जड़ें लगाई और फूला फला। हर धर्म की तरह उत्पन्न हुआ, इसी वातावरण में अंकुरित होकर इस ने दुनिया भर में जड़ें लगाई और फूला फला। हर धर्म कुछ चतुर धर्म-जास्ती अपने तुच्छ स्वार्थ के लिए खुद के बनाये कट्टर सिद्धांतों को ज़ुबानी तौर पर पैगाम्बरों के हुक्म द्वारा कर उनके सिद्धांतों के साथ जोड़ देते हैं और उन को मानने पर ज़ोर देते हैं। जिसकी वजह से धर्म का केवल संस्थागत स्वरूप ही प्रचलित होने लगता है। सूफ़ियों ने धर्म के इस संस्थागत स्वरूप की हमेशा निंदा की है। यह गुलबन्द सिंह के अनुसार, "सूफ़ीवाद, एक लोकवादी, लोक हितैशी और लोक उपकारी, इंकलाबी आंदोलन था, जिसे रहनुमाई करने वालों ने धार्मिक विश्वास तथा सदाचारी अनुशासन के अंदर रहकर लोक समूह की सेवा दृढ़ता से निर्धारी किया। सूफ़ियों ने प्रचलित विधि विधान में जब भी लोक विरोधी असंतुलन को देखा तो उन्होंने विरोध किया।" कारण है कि सूफ़ी साधक साधारण जनता के नेता, मित्र तथा उपदेशक थे, जिनकी हक्कूमत लोगों के दिलों पर बहाँ तक "उलमा-अज़्ज़-जाहिर" का संबंध है उन्होंने सामंती संस्था का समर्थन करते करते धर्म को एक रुका हुनर बढ़ाव दिया था। जैसे-जैसे धर्म शास्त्र के बाहरी पक्ष और सूफ़ीवाद के आत्म दर्शन में दूरीयाँ बढ़ती गई, दोनों का एक दूसरे से विरोध भी तीव्र होता गया।¹

पंजाबी सूफ़ी साहित्य में इस्लाम के तौहीद, वहदत-उल-बजूद, तबक्कुल और सुलह-कुल आदि बुनियादी सिद्धांतों का प्रचार प्रसार किया गया है। पंजाबी सूफ़ी कलाम इश्क़ और त्याग का सबक पढ़ाते हुए इकाण्ड, पाखिंड, दिखावटी रुचियों, निरार्थक कट्टरता और संकीरता से भरी खोखली हो चुकी ज़ाहिरी शरीयत का कर विरोध करता है। पंजाब की पीरों फ़कीरों की धरती कहा गया है। बाबा फ़रीद से लेकर गुरु गोबिंद सिंह तक बड़े पीर, फ़कीर, सूफ़ी संत, गुरु मिद्ध पुरुषों ने यहाँ जन्म लिया। नाथबाणी तथा गुरबाणी की तरह सूफ़ी कला अपनी विलक्षण धार्मिक तथा दार्शनिक विचारधारा की पेशकारी करती है। 'सूफ़ी मत, हिंदू भक्ति मत तथा वेदां मुसलमानी सूरत है।'²

*Assistant Professor, Department of Punjabi, University of Delhi Delhi-110007; Mobile +91-99710

WE

A Multidisciplinary & Multilingual Peer Reviewed Research Journal

**FACULTY OF ARTS
UNIVERSITY OF DELHI**

Vol 1 No. 1-2

JUNE- DECEMBER 2020

WE

A Multidisciplinary & Multilingual Peer Reviewed Research Journal

**FACULTY OF ARTS
UNIVERSITY OF DELHI**